

KU LEUVEN
FACULTEIT PSYCHOLOGIE EN
PEDAGOGISCHE WETENSCHAPPEN

Onderzoekseenheid Educatie, Cultuur en Samenleving

DE OORLOG ALS (GROOT)VADER

DE HERINNERING VAN (KLEIN)KINDEREN VAN INVALIDE SOLDATEN UIT WERELDOORLOG I

Masterproef aangeboden tot het
verkrijgen van de graad van
Master of science in de
Pedagogische wetenschappen
door **Olivia De Sutter**

Promotor:

Prof. Dr. Pieter Verstraete

KU LEUVEN

FACULTEIT PSYCHOLOGIE EN
PEDAGOGISCHE WETENSCHAPPEN

Onderzoekseenheid Educatie, Cultuur en Samenleving

DE OORLOG ALS (GROOT)VADER

DE HERINNERING VAN (KLEIN)KINDEREN VAN INVALIDE SOLDATEN UIT WERELDOORLOG I

Masterproef aangeboden tot het
verkrijgen van de graad van
Master of science in de
Pedagogische wetenschappen
door **Olivia De Sutter**
Promotor:
Prof. Dr. Pieter Verstraete

2016

v

Samenvatting

Olivia De Sutter, De oorlog als (groot)vader; de herinnering van (klein)kinderen van invalide soldaten uit Wereldoorlog I.
Masterproef aangeboden tot het verkrijgen van de graad van: Master in de Pedagogische Wetenschappen
Examenperiode: September 2016
Promotor: Prof. Dr. Pieter Verstraete

Honderd jaar na de Eerste Wereldoorlog brak een periode aan van vier jaar lang herdenken. Dit geeft weer dat we de Groote Oorlog en haar gevolgen onze maatschappij nog niet vergeten zijn. Vele families kregen immers na 1918 de oorlog in huis. Zo moesten sommige families leren omgaan met het heengaan van hun geliefde soldaat, terwijl andere families hun soldaat met een invaliditeit verwelkomden. De oorlog drong binnen in het familieleven en werd misschien wel een deel van het dagdagelijkse leven. Zo ook voor de volgende generatie(s), al hadden zij de gruwelen niet zelf meegemaakt. Alles vloeit in elkaar over, ook de herinneringen.

We willen ons daarom in deze masterproef de volgende onderzoeksvraag stellen: *‘Wat is de impact op (de herinnering) van het (klein)kind om op te groeien met een (groot)vader die als soldaat invalide is geworden in Wereldoorlog I’*. Om dit onderzoek te kaderen wordt in het eerste hoofdstuk de literatuur weergegeven die zich bezighoudt met de herinnering. Dit omdat ons onderzoek over de subjectieve beleving van de volgende generaties gaat die naar voren kan treden door hun herinneringen aan hun (groot)vader. Aan de hand van diepte-interviews werden vijftien respondenten in acht families bevestigd over hun herinneringen aan hun jeugd en hun invalide (groot)vader. Elk kind groeit op in een spanningsveld tussen private en publieke sfeer. De eerste relatie die een kind aangaat is met zijn ouders, zoals onze onderzoeksvraag weergeeft. De deelvragen staan voor een volgende kring waarin het kind kan bewegen en opgroeien. *Welke rol speelden de andere gezinsleden? Welke rol speelde de dorpsgemeenschap? Welke rol heeft de samenleving?* Al deze vragen werden een leidraad om in de volgende hoofdstukken, de diepte-interviews te analyseren. Zo werd ook de impact stilaan duidelijk.

Uit dit onderzoek kan geconcludeerd worden dat, zoals de Griekse filosoof Heraclitus het aangeeft, alles in elkaar overvloeit en dat spanning, conflict en oorlog een eigen dynamiek in gang zetten die niet noodzakelijk negatief moet zijn. Zo kwam uit het moeilijke leven van de invalide soldaat een volgende generatie die nieuwe kansen kreeg om iets te maken van hun leven. De invaliditeit werd door veel families ervaren als deel van het gezin, het dorp en onze samenleving. De oorlog en zijn nasleep werden verweven met onze herinnering aan deze oud-strijders. De oorlog is onze (groot)vader. De oorlog werd door het schrijven van deze masterproef, mijn overgrootvader.

Dankwoord

Na twee intensieve jaren leg ik de laatste hand aan mijn masterproef. Deze bladzijde is dan ook gewijd aan al diegenen die mij in deze periode door dik en dun gesteund hebben. Deze mensen verdienen één voor één een plaats in deze thesis voor hun steun, vertrouwen, geloof en kansen die ze me gaven om dit tot een goed einde te brengen.

Allereerst wil ik mijn promotor Dr. Pieter Verstraete bedanken. Gedurende twee jaar voorzag hij mij van interessante en nuttige aanbevelingen, gaf hij mij tips voor interessante literatuur, volgde hij dit onderzoek op en als een echte leermeester nam hij mij mee op interview. Hij toonde me zijn enthousiasme voor het onderzoek waardoor ik telkens weer geïnspireerd raakte om verder te doen aan mijn masterproef. Daarnaast wil ik ook zijn assistente Evelyne Verhaegen bedanken voor de tips en raad die ze me gaf. Bedankt!

Vervolgens wil ik al mijn respondenten danken die de professor en mij te woord hebben gestaan. Ze ontvingen ons telkens weer met open armen. Ze lieten mij toe in hun herinneringen aan vervlogen tijden, in hun leven van vandaag en in hun toekomstdromen voor de volgende generatie. Het waren leerrijke ervaringen waar ik telkens met een warm gevoel op terugkijk. Bedankt!

Verder wil ik expliciet mijn mama prijzen voor het dagenlange naleeswerk van mijn masterproef, de kritische opmerkingen en de filosofische gesprekken die we hadden over dit onderwerp en mijn papa voor zijn grondige spellingscontrole. Voorts wil ik ze ook bedanken voor alle kansen die ze me gaven en die ze me nog steeds geven, zonder het thuisfront was het mij nooit gelukt. Mijn vrienden en familie dank ik voor hun aanmoediging en steun. Tenslotte zou ik mijn vriend Ben willen bedanken voor zijn wijze raad en zijn geruststellende woorden. Jullie zijn de beste supporters aller tijden. Bedankt!

Toelichting aanpak en eigen inbreng

Deze masterproef situeert zich in het onderzoeksveld van de Historische Pedagogiek. Het onderwerp werd aangeboden door Prof. Dr. Pieter Verstraete die in zijn vrije tijd en vanuit persoonlijke interesse, reeds verschillende contactpersonen had gezocht, interviews had afgenomen en nog andere interviews gepland. Nadat hij zes interviews had afgenomen besliste hij dit onderzoek over te dragen aan een studente. Hierna werd één interview samen afgenomen, zodat ik voeling kon krijgen met het afnemen van diepte-interviews. De acht volgende contactpersonen, waarmee de promotor oorspronkelijk zelf in gesprek zou gaan werden door mij gecontacteerd. De interviews werden vanaf dat moment door mij afgenomen. Zelf ging ik ook op zoek naar nog andere respondenten voor meer interviews maar deze reageerden steeds negatief. De interviewleidraad werd overgenomen van Prof. Dr. Pieter Verstraete om zo één lijn in het onderzoek te behouden. Toch werden enkele klemtonen verlegd of elementen toegevoegd. Dit kwam door mijn persoonlijke interesse en door aspecten die mij waren opgevallen tijdens de voorgaande interviews, zoals bijvoorbeeld de rol van de moeder in het gezin. De *informed consent* waren bij de eerste zeven interviews niet opgevraagd, omwille van het recreatieve karakter van deze interviews. Hiervoor nam ikzelf nog contact op met de verschillende respondenten, telefonisch of via email.

Prof. Dr. Pieter Verstraete gaf mij als initiatie basisliteratuur omtrent de eerste wereldoorlog en de invalide soldaat. Vertrekkend van deze werken zocht ik andere, bijkomende literatuur. Dit resulteerde aanvankelijk in een erg uitgebreide beschouwing over de invalide soldaat en zijn sociale context. Daarom werd beslist, in samenspraak met de promotor, om me meer te focussen op de herinneringen van de kinderen en kleinkinderen van invalide soldaten. De aandacht verschoof dus van de historische context van de oorlogsinvalide en zijn ervaringen naar de herinneringen aan een invalide (groot)vader en de betekenis daarvan voor de volgende generaties. Het zwaartepunt van de literatuurstudie werd gewijzigd en ook hier gaf de promotor tips voor relevante literatuur. Het transcriberen en de data-analyse werden volledig zelf uitgevoerd, dit onder het goedkeurend oog van de promotor. Indien nodig maakte Prof. Dr. Pieter Verstraete steeds tijd voor mij om me weer op spoor te zetten voor deze masterproef.

Inhoud

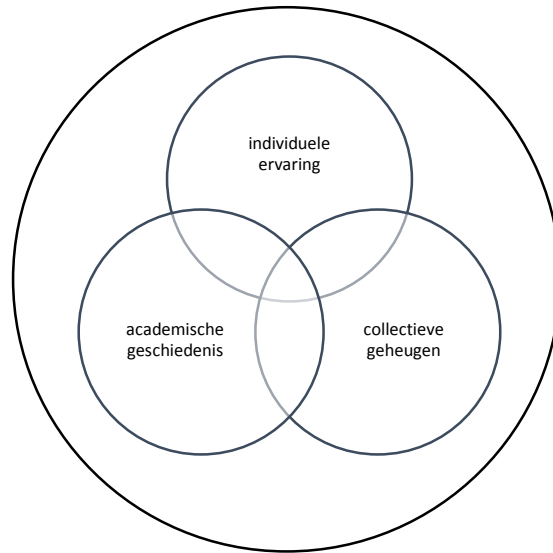
Samenvatting	VII
Dankwoord.....	IX
Toelichting aanpak en eigen inbreng	XI
Inhoud.....	XIII
Lijst met figuren	XVI
Inleiding	1
Hoofdstuk 1: Herinnering van volgende generaties	4
1.1. Theoretisch kader.....	4
1.1.1. Intergenerationele overdracht	4
1.1.2. Het geheugen en zijn herinnering.....	6
1.2. Wereldoorlog II	14
1.2.1. Collectief herinneren in onderzoek.....	14
1.2.2. Trauma als individueel herinneren	16
1.3. Wereldoorlog I	19
1.3.1. Collectief herinneren van de Grote Oorlog.....	19
1.3.2. Individueel herinneren van de invalide soldaat	22
1.4. Internationaal onderzoek	25
Hoofdstuk 2: Methodologie.....	30
2.1. Vraaganalyse	30
2.2. Kwalitatieve onderzoeksmethoden	32
2.3. Steekproef en steekproefmethoden.....	33
2.4. Data verzameling.....	33
2.5. Data analyse	37
2.5.1. Grounded Theory.....	37
2.5.2. Concrete Analyse	37
2.6. De gevoeligheid van herinnering	38
Hoofdstuk 3: De (groot)vader als persoon	40
3.1. Oorlogsverhalen	40
3.2. Invaliditeit als surplus	42
3.2.1. Give it a name	42
3.2.2. Move on.....	44
3.2.3. Het positieve element.....	44
3.3. Invaliditeit en zijn hulpmiddelen.....	46

Besluit	47
Hoofdstuk 4: Familie	51
4.1. De tafel als pedagogische plek	51
4.1.1. Persoonlijkheden van ouders.....	52
4.1.2. Ritueelgang aan tafel	55
4.2. Mijn jeugdsentiment	57
4.2.1. Kindertijd	58
4.2.2. Leefwereld	59
4.3. Mijn toekomstige IK	60
4.3.1. Ik zal nooit meer.....	60
4.3.2. Opvoeding van een nieuwe generatie	62
4.3.3. Oorlogje spelen.....	63
4.3.4. Herinneringen van alledag.....	64
Besluit	65
Hoofdstuk 5: Dorpsgemeenschap	69
5.1. De school	69
5.1.1. De wil om te studeren.....	69
5.1.2. De Schoolgang	72
5.2. Onder de kerktoren	72
5.2.1. De Duitsers weer op bezoek	73
5.2.2. De Kerkelijke invloed.....	74
5.2.3. Stad en platteland.....	75
5.2.4. Het café als verzamelpunt	76
5.3. Publieke reacties op andersheid	76
Besluit	78
Hoofdstuk 6: Samenleving	80
6.1. De huldiging van de herinnering	80
6.1.1. De publieke ruimte	80
6.1.2. 11 november.....	81
6.2. Museum als doorgeefluik naar de volgende generaties	83
6.3. De tijdsgeest	84
Besluit	86
Hoofdstuk 7: Terugblik en Discussie	88
7.1. Terugblik	88
7.2. Discussie	91
7.2.1. Discussies omtrent de invalide vader.....	91

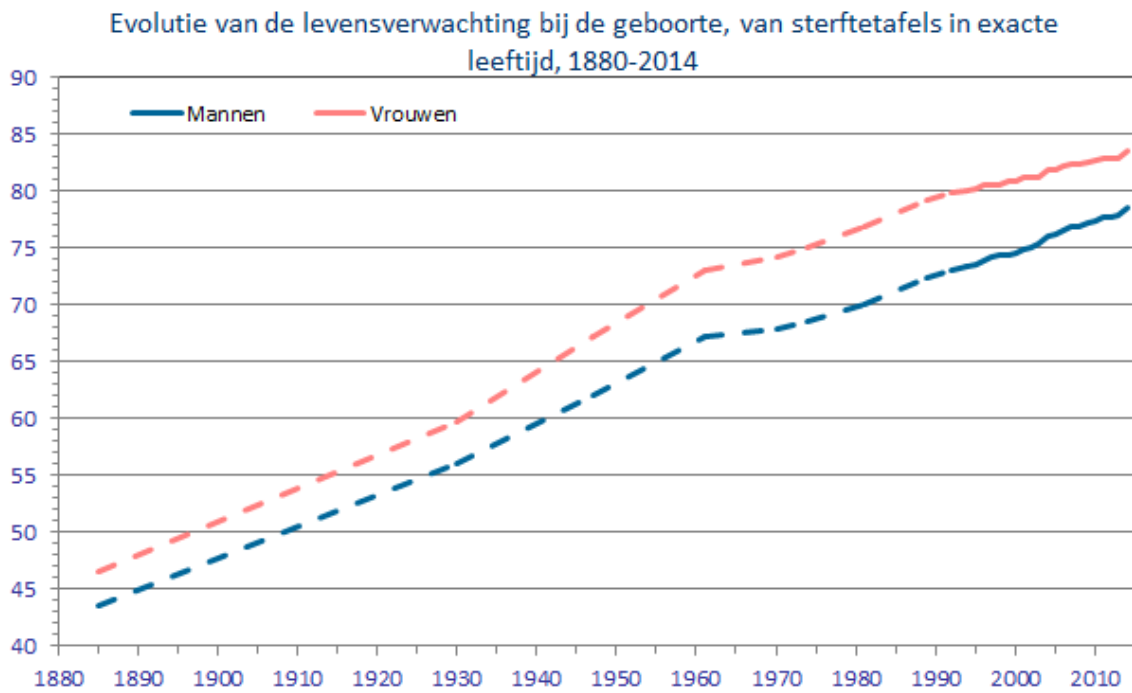
7.2.2.	Discussies omtrent de familie en de opvoeding	94
7.2.3.	Discussies omtrent dorp en school	94
7.2.4.	Discussies omtrent de samenleving	95
7.3.	Beperkingen van het onderzoek	96
7.4.	Suggesties voor vervolgonderzoek	97
Bibliografie		98
Mondelingen bronnen		98
Werken		98

Lijst met figuren

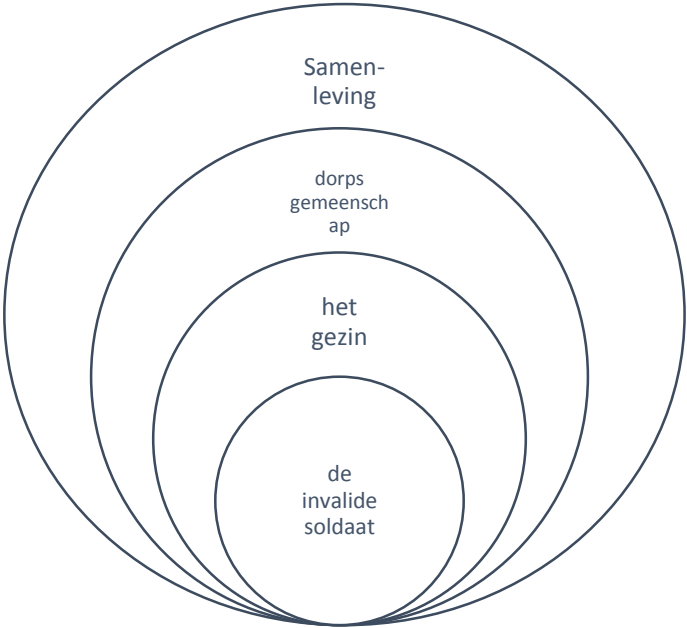
Figuur 1

Figuur 2

Figuur 3

Inleiding

Piet was twee jaar ouder dan zijn zusje en speelkameraadje Katrien. Op een keer had de kleine deugniet die hij toen al was iets fascinerends ontdekt in de tuin. Hij riep zijn zusje erbij: "Kom een keer mee, kom een keer mee". Het was een zomerse dag en de was hing buiten te drogen en te bleken in de zon. Piet wees nieuwsgierig naar de wasdraad: "Kijk ne keer hier, dat zijn geen broeken hè wat zou dat zijn?". Piet stampte zijn kleine zus vooruit met de boodschap: "Ga een keer vragen aan mama wat dat is!". Kleine Katrien, dapper als ze was, ging dat vragen. Zij wisten toen nog niet dat het maandverbanden (éponges) waren die te drogen hingen aan de wasdraad. Met twee oudere zussen en een mama hing de tuin er altijd mee vol. Mama zeer vindingrijk voor het probleem dat zich voordeed, loste het als volgt op: "Kijk" zei ze: "We vouwen dat zo open en we leggen papa zijn arm erin. Dat is dan lekker warm voor hem." Dat klonk heel logisch voor kleine Piet en zijn zusje Katrien. En hup, weg waren ze, weer content aan het verder spelen.

Volgens *respondent Katrien* werd de invalide arm van haar vader, die hij had opgelopen in de Eerste Wereldoorlog, voor van alles en nog wat gebruikt. Zoals in dit voorbeeld waar het een goed excuus werd voor een onderwerp dat toen niet bespreekbaar was met kinderen. De invaliditeit van de (groot)vader werd hier gebruikt als een paraplu die men kon openklappen wanneer het nodig was. In dit voorbeeld komt ook naar voren dat de gevolgen van de Eerste Wereldoorlog blijven spelen in de families, al dan niet rechtstreeks. Ook al had de Grote Oorlog een heel tijd geleden plaatsgevonden en hadden de kinderen hem niet zelf meegemaakt. We willen ons daarom de vraag stellen wat nu precies de impact is van de oorlog op de volgende generaties door op te groeien met een (groot)vader die zijn invaliditeit hier aan te wijten heeft. De exacte impact kan niet meer nagegaan worden, maar de herinneringen aan hun vader of grootvader en de oorlog zijn wel nog terug te vinden in de levensverhalen van de volgende generaties. Soms anekdotisch, zoals in het verhaal van *Piet en zijn zus Katrien*. Soms inspirerend, zoals de (groot)vader die hun kinderen meer kansen wilden geven dan zij ooit kregen.

Alles vloeit in elkaar over. De Griekse filosoof Heraclitus zegt dat de Oorlog de vader is van alle dingen. De oorlog als conflict. Uit spanning ontstaat dynamiek, vooruitgang en ontwikkeling. Wat geven de (groot)vader door aan hun kinderen en kleinkinderen? De Grote Oorlog

eindigde niet in 1918: Op de invalidenkaart van de slachtoffers van de Grote Oorlog stond gedrukt dat de invalide van de oorlog niet moest treuren want de oorlog was nu voltooid verleden tijd. Hoopgevend bedoeld waarschijnlijk maar, volgens mij, te rooskleurig. Die oorlogservaring in het verleden is onvoltooid verleden tijd, het heeft een blijvende impact, generaties lang. Echter, zoals we met de anekdote van *Piet en Katrien* willen aangeven, hoeft invaliditeit niet enkel op een zwaarmoedige manier benaderd te worden. Invaliditeit is een surplus en daar wil deze thesis voorbeelden van uitdragen. Het verhaal dat bijna niet besproken werd, de herinneringen van de volgende generaties, krijgt hier een plaats in de geschiedschrijving.

Om dit te kunnen onderzoeken moeten we eerst achterhalen wat men in humane wetenschappen onder herinneren verstaat. In hoofdstuk 1 wordt het theoretisch kader uitgewerkt van Hewer en Roberts. Hoe kunnen herinneringen worden overgedragen tussen generaties, ook wel de intergenerationele overdracht genoemd en hoe kunnen deze herinneringen verder leven in onze maatschappij, ondanks dat de oorlog honderd jaar geleden plaats vond. Dit theoretisch kader wordt verder toegepast op de beide Wereldoorlogen. Dit omdat in de herinnering van de volgende generaties deze twee gebeurtenissen vaak samenhangen en niet los gezien kunnen worden in het individueel geheugen. Voorts wordt in dit hoofdstuk het internationaal onderzoek onder de loep genomen. Het weinige onderzoek dat reeds gebeurde naar de invalide soldaten van Wereldoorlog I en hun nageslacht wordt bestudeerd en er wordt ook nagegaan waarom er wel meer onderzoek werd gedaan naar de oud-strijders van de Tweede Wereldoorlog.

In het volgende hoofdstuk wordt er dieper ingegaan op de vraaganalyse en de methodieken die deze thesis hanteert om het onderzoek naar de beleving van (klein)kinderen van invalide soldaten uit WOI mogelijk te maken. Het onderzoek situeert zich in een Historisch Pedagogisch onderzoeksveld en maakt gebruik van de kwalitatieve onderzoeksmethode die meer specifiek de *oral history* hanteert om diepte interviews te kunnen afnemen bij vijftien respondenten.

In de hoofdstukken drie, vier, vijf en zes worden de diepte interviews geanalyseerd. In ieder hoofdstuk verbreden we onze focus waarbij we uitgaan van de verschillende sferen, kringen waarin het (klein)kind zich beweegt en kan opgroeien. Immers, de eerste sfeer is die van het kind in relatie tot de invalide soldaat, zijn (groot)vader. In het derde hoofdstuk komt daarom het persoonlijke karakter naar voren van de (groot)vader en zijn invaliditeit. Hier wordt

invaliditeit niet gezien als louter beperking maar eerder als een surplus. Invaliditeit wordt verder onderzocht aan de hand van de hulpmiddelen die de (groot)vader nodig had, het vertellen van oorlogsverhalen, alsook de manier waarop men over de kwetsuur sprak.

De tweede kring waarin een (klein)kind zich beweegt is de thuissituatie, namelijk de familie. Dit is dan ook het vierde hoofdstuk van deze thesis. Het gaat over de private sfeer waarin een kind de kans krijgt om op te groeien. Hier komen de dagdagelijkse zaken die gebeuren in een familie naar voren aan de hand van de case: de tafel. Aan tafel worden al dan niet gesprekken gevoerd, hebben we een vaste plek, gelden bepaalde gebruiken en regels,... en kan de intergenerationele relatie doorgenomen worden tussen (groot)ouder en (klein)kind. Het is kortom een pedagogische plek. Daarnaast komen ook de positie van het (klein)kind in de familie, hun verleden, het nu en hun visie op de toekomst aan bod. Tenslotte wordt ook de opvoeding van hun eigen kinderen benaderd in relatie tot de invalide vader.

In het vijfde hoofdstuk verbreden we de focus weer. Hier treden de school en de dorpsgemeenschap op de voorgrond waar de respondenten een belangrijk stuk van hun jonge leven doorbrachten. Wat betekenen school, studeren, een andere taal spreken voor het gezin en de (groot)vader? Welke relatie had hij met de dorpsgemeenschap? Oud-strijders werden gezien als publieke figuren die respect verdienen. Is dit ook voelbaar voor de volgende generatie? De publieke reacties van de gemeenschap waar de (groot)vader deel van uitmaakte worden hier uiteengezet. Ook de rol van de Kerk en hoe deze het leven en zelfs het dagritme bepaalde van een gezin wordt belicht. Verder wordt duidelijk dat de herinnering aan WOI niet los staat van de ervaring van WOII voor de respondenten.

Tenslotte wordt in het laatste hoofdstuk de bredere, publieke sfeer van de maatschappij, waar ieder zijn unieke rol te vervullen heeft, besproken. De publieke, collectieve herinneringen van een samenleving verdienen onze aandacht, zoals 11 november dat een belangrijke feestdag is voor de oud-strijders. Daarnaast worden de rol van musea, historische kringen, archieven en het herinneringsdenken onder de loep genomen alsook de uitdagingen waar zij in de toekomst voor staan. Als besluit wordt de opvoedingsstijl die gekleurd wordt door de tijdsgeest kort toegelicht.

Hoofdstuk 1: Herinnering van volgende generaties

In deze masterproef onderzoeken we de mogelijke impact op het (klein)kind dat opgroeide met een invalide (groot)vader die zijn oorlogswonden had opgelopen in de Grote Oorlog van 14-18. De leegte in de geschiedschrijving, zowel op Belgisch als internationaal niveau omtrent het naoorlogse leven van de invalide soldaten van 14-18 vormt de aanleiding tot deze vraagstelling. Konden deze soldaten een eigen gezin stichten, de oorlog achter zich laten en werd dit gezin geconfronteerd met specifieke uitdagingen en gevolgen voor de (klein)kinderen? Om dit te bevragen zullen we ons moeten richten op de laatste getuigen, namelijk de (klein)kinderen van invalide soldaten zelf. In het eerste hoofdstuk van deze masterproef schetsen we een theoretisch kader van de intergenerationele overdracht waarbij we bestuderen hoe herinneringen kunnen overgedragen worden. In de twee opeenvolgende delen zal dieper ingegaan worden op het onderzoek van Wereldoorlog I en Wereldoorlog II omtrent dit thema. In het laatste deel wordt uitgezocht waarom er zo weinig onderzoek vindbaar is over Wereldoorlog I terwijl dit wel het geval is voor Wereldoorlog II.

1.1. Theoretisch kader

Hoe herinneren we ons een geschiedkundige gebeurtenis zoals Wereldoorlog I? In dit theoretisch kader wordt eerst de intergenerationele overdracht van gedachten, ideeën en gebeurtenissen verduidelijkt. Daarnaast wordt er een theoretisch kader geschetst waarin de soorten herinneren naar voor kunnen komen, waarbij zowel natie als individu geplaatst worden in een groter geheel. Vervolgens zal dit theoretisch kader van herinneren toegepast worden zowel op de Tweede Wereldoorlog als ook op de Eerste Wereldoorlog, om zo een beeld te kunnen vormen van wat herinneren betekent in de context van (klein)kinderen van invalide soldaten.

1.1.1. Intergenerationele overdracht

In 2014 werd de herdenking van de Eerste Wereldoorlog in gang gezet. De komende vier jaar zou deze “Grote Oorlog” herinnerd worden. Boeken, strips, tv-series, herdenkingsceremonies, tentoonstellingen en vele andere kleine en grote initiatieven met als thema WOI komen tot

stand. Herinneringen die gedeeld worden om nooit te vergeten. Verhalen worden doorverteld zowel door de natie als door gezinnen, opdat de jonge generatie dit nooit zal vergeten. Dit proces wordt de intergenerationele overdracht genoemd. Dit is een breed begrip en is voornamelijk gesteund op de relaties tussen familieleden. Een intergenerationele relatie is de brede waaier van patronen en handelingen tussen individuen van verschillende generaties. Dit heeft betrekking op ouders en hun kinderen of grootouders en hun kleinkinderen. De intergenerationele transmissie gaat nog een stap verder en gaat specifiek over de overdracht, het doorgeven van waarden, normen, herinneringen, gedragingen, overtuigingen en trauma's aan de volgende generaties. Dit gebeurt door de opvoeding van de jongeling. Het is dus een breed begrip dat verschillende invullingen kan krijgen¹. Ook herinnering kan de vorm krijgen van een intersubjectieve praktijk waarbij de herinnering tot stand kan komen door de interactie tussen mensen. Ze oefent hierdoor tevens een invloed uit op de relatie tussen mensen. Het gaat over een act tussen mensen.² In de samenleving is dit sociale patroon terug te vinden in het willen doorgeven van cultureel erfgoed of, in dit geval, de herinnering aan wereldoorlog I. Deze transmissie gebeurt niet alleen door communicatie, maar kan zich ook voordoen aan de hand van objecten die doorgegeven worden aan mensen.

Toch is deze herdenking niet zo vanzelfsprekend als men op het eerste gezicht zou kunnen denken. Zo stelt Samet vast dat oorlog op het geheugen een dubbele impact heeft, namelijk het herinneren en het vergeten. Er wordt geroepen en getierd: "Laten we de geallieerden nooit vergeten!". Anderzijds roept de oorlog ons op de wereld te vergeten zoals we die kenden, niets zal ooit nog hetzelfde zijn als voorheen. In de 20ste eeuw ging het voornamelijk over het herstellen van de oorlog, waardoor we in een psychologische vergetelheid waren beland.³ Zijn we dan vandaag, in de 21ste eeuw, klaar voor de herdenking van de oorlog, waarin het collectief geheugen zijn rol kan opnemen? Wat betekent dit collectief geheugen in de context van Wereldoorlog I? Hoe herinneren de kinderen en kleinkinderen de verhalen van de oorlog en welke rol speelt de oorlog in hun opvoeding? Om hier een zicht op te krijgen is het nodig om eerst het complexe veld van geheugen en herinneren te bestuderen.

¹ Raymaekers, S., & Suissa, J. (2012). The Claims of Parenting: Reasons, Responsibility and Society. *Contemporary Philosophies and Theories in Education* 4, 1-34.

² Meire, J. (2002). *De tijd der traagheid: een diachronische-antropologische studie van de sociale herinnering aan de Eerste Wereldoorlog in de streek van Ieper*. (Unpublished doctoral dissertation). Katholieke Universiteit van Leuven, Faculteit Psychologie en Pedagogische Wetenschappen, p. 105.

³ Samet, E.D. (2012). War and Memory. *American Literary History*, p. 864.

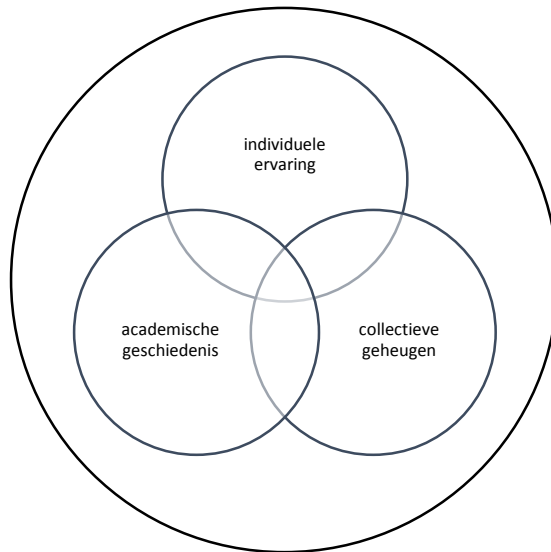
Daarnaast zullen zowel de Tweede Wereldoorlog als de Eerste Wereldoorlog in het perspectief van herinneren besproken worden. Dit omdat ze niet los staan van elkaar, maar inherent in de herinnering verbonden zijn.

1.1.2. Het geheugen en zijn herinnering

De herinnering wordt beschreven als een reflectieve act, waardoor het individu het vermogen bezit om informatie uit het verleden te onthouden. Dit houdt in dat de herinnering altijd bij iemand hoort. Wat de herinnering inhoudt is de representatie van een verleden, waar een beeld dat aanwezig stelt wat afwezig is. Een afwezigheid in de zin dat het in het verleden is gebeurd of bestond.⁴ Wat is dan de relatie tussen een collectief herinneren en een individueel herinneren? Kan het één zonder het ander bestaan? Vele auteurs schrijven al sinds de jaren '70 over het geheugen en de discrepantie tussen het individueel en collectief geheugen. In 2012 brachten Hewer en Roberts deze beide vormen van geheugen op een vattende manier in één geheel samen. Dit uitgewerkte schema zal ook het theoretisch kader vormen voor deze thesis. Zo is er volgens hen het sociale geheugen, weergegeven door de uiterst blauwe cirkel in de figuur. Dit sociale geheugen refereert naar de dynamische interactie tussen geschiedenis, cultuur en het kenvermogen en dit op het niveau van het individu, dat dit sociale geheugen zal waarnemen op zijn eigen manier. Er zijn drie vormen van kennis om dit waar te nemen. Deze zijn: de academische geschiedenis, het collectieve geheugen en de individuele ervaring die de subjectieve waarneming vormt van de historische realiteit. Deze subjectieve waarneming krijgt volgens de auteurs de vorm van een narratief dat geuit wordt in de identiteit.⁵ Deze drie vormen van kennis worden in de onderstaande figuur weergegeven. Tussen twee soorten kennis zit telkens een vorm van overdracht. Zo kan er tussen de individuele ervaring en de geschiedenis een overdracht plaatsvinden aan de hand van schoolboeken, curricula en documentaires. De overdracht tussen het collectief geheugen en de geschiedenis vindt op dezelfde manier plaats. Tussen de individuele ervaring en het collectief geheugen gebeurt de transmissie aan de hand van communicatie en collectieve herdenkingen. Het middelpunt van de drie soorten kennis vormt de subjectieve realiteit van een persoon.

⁴ Meire, J. (2002). *De tijd der traagheid: een diachronische-antropologische studie van de sociale herinnering aan de Eerste Wereldoorlog in de streek van Leper*, p. 32-33.

⁵ Hewer, C.J., & Roberts, R. (2012), *History, culture and cognition: Towards a dynamic model of social memory. Culture & Psychology, 18, 2, p.167.*

6

Elk van deze drie vormen van kennis wordt hieronder besproken. Het individueel geheugen en het collectief geheugen worden dieper uitgewerkt omdat we ook een overzicht zullen geven van de literatuur over deze twee veelbesproken onderwerpen.

1.1.2.1. *Het sociaal geheugen*

Het sociaal geheugen stelt in de afbeelding dus de uiterst blauwe cirkel voor. Het sociaal geheugen is volgens Hewer en Roberts niet hetzelfde als collectief geheugen. Het sociaal geheugen omvat de ruimere context waarin een individu zich begeeft. Met het sociaal geheugen wordt juist de invloed bedoeld van de sociale factoren op het individueel geheugen en het geheugen van de maatschappij. Terwijl het collectief geheugen juist het geheugen is van de samenleving. Verder halen ze aan dat dit sociaal geheugen moet begrepen worden als een dynamische interactie tussen de geschiedenis, cultuur en kenvermogen. Dit houdt kennis, beïnvloeding en wilskracht in. Hewer en Roberts halen de auteur Welzer aan, die het verschil tussen het individueel geheugen en sociaal geheugen aan de hand van de hersenen verduidelijkt. Welzer stelt dat het individueel geheugen gelokaliseerd is in de neurologische structuren van de hersenen terwijl het sociaal geheugen niet gelokaliseerd kan worden in de hersenen, maar terug te vinden is tussen de mensen. In die zin is het dan ook een sociaal fenomeen, dat eigenaardige herinneringen kan produceren, ondanks de filters en krachten van

⁶ Geïnspireerd op de figuur van Hewer, C.J., & Roberts, R. (2012), p. 172.

een consensus.⁷ Zo haalt Meire aan dat de herinnering altijd een reconstructie is omdat we niet meer leven in dezelfde sociale omgeving als die waar de herinnering plaatsvond. De reconstructie zal dus gebeuren vanuit onze huidige sociale omgeving die beheerst wordt door collectieve representaties. Deze collectieve representaties worden door Durkheim ook sociale kaders genoemd. Deze sociale kaders worden gedragen door herinneringen die doorheen de tijd zijn blijven bestaan. Wanneer een gebeurtenis zich voordoet, zullen wij automatisch teruggrijpen naar onze sociale kaders om deze herinnering te kunnen reconstrueren. Herinnering is dus daarom nooit een reproductie van het verleden maar een gekleurde reconstructie door de sociale kaders waarin men zich bevindt. De sociale kaders waarin men zich nu bevindt, dus het heden, bepalen hoe er herinnerd wordt en welke herdenkingspraktijken zullen plaatsvinden. Dit is dus niet het rechtstreekse resultaat van het verleden, maar wordt sociaal en cultureel teweeggebracht door het heden.⁸ Ook worden deze herinneringspraktijken geïnstitutionaliseerd, waardoor ze een relatief vaste en conventionele vorm krijgen. Denk maar aan herdenkingsrituelen zoals de Last Post. Deze institutionalisering lijkt noodzakelijk voor de blijvende productie van herinnering, zodat de herinnering niet vervaagt doorheen de tijd. Deze institutionalisering van herinneringspraktijken lijkt het meest succesvol wanneer men een ruimte kan bieden voor zowel de private als publieke herinneringen.⁹

1.1.2.2. *De academische geschiedenis*

De academische geschiedenis en archeologie beslaan de eerste cirkel in het proces van de subjectieve waarneming. Deze beide zijn gegrond in een wetenschappelijke discipline waardoor ze in hun onderzoek objectiviteit en waarheid nastreven. Zij proberen met andere woorden een objectieve werkelijkheid weer te geven van een geschiedkundige gebeurtenis waarbij het doel is om een accurate representatie te maken van het verleden die weergeeft hoe kennis gevormd is doorheen de tijd. Ze willen herzieningen geven van voormalige ideeën in het licht van nieuwe bewijzen.¹⁰

⁷ Hewer, C.J., & Roberts, R. (2012), *History, culture and cognition: Towards a dynamic model of social memory*, p. 171-172.

⁸ Meire, J. (2002). *De tijd der traagheid: een diachronische-antropologische studie van de sociale herinnering aan de Eerste Wereldoorlog in de streek van Ieper*, p. 47-48.

⁹ *Ibidem*, p. 135.

¹⁰ Hewer, C.J., & Roberts, R. (2012), *History, culture and cognition: Towards a dynamic model of social memory*, p. 173.

1.1.2.3. *Het collectief geheugen*

Volgens de auteurs Hewer en Roberts is het collectief geheugen geworteld in de traditie. Ze beschrijven het als een subjectieve, kortzichtige waarneming van de realiteit. Het geeft de groepsgevormde essentie weer. Het collectief geheugen spreekt dus vanuit het idee van de herdenking waarbij mythevorming, helden en martelaren naar voor kunnen treden in de verhalen. Deze politieke en culturele identiteitsnarratieven representeren en reflecteren die fundamentele ideeën, geloofsovertuigingen en waarden die gelden in een bepaalde nationale groep of samenleving.¹¹ Herinneringen worden dus volgens hen sociaal wanneer deze gedeeld worden met anderen.¹²

Ook in het werk van Siegels komt dit collectief geheugen naar voor aan de hand van twee grote denkers, namelijk Emile Durkheim en Maurice Halbwachs, die ook gelijkenissen vertonen met het theoretisch kader van Hewer en Roberts en dit dus ondersteunen. In het werk van Siegels wordt beschreven wat dit collectief herinneren kan inhouden, waarbij ze Emile Durkheim en Maurice Halbwachs aanhaalt om de nadruk te leggen op herdenkingsrituelen als een collectiviteit. Zo probeert ze de sociale constructie en manipulatie van het collectief geheugen bloot te leggen. Emile Durkheim, een socioloog, stelde dat rituelen de overtuigingen konden bevestigen en het geloof versterken, waarbij het geloof eenheid zou brengen en de mensheid verbinden. Maurice Halbwachs legde net als Durkheim de nadruk op het sociologisch aspect van herinnering. Volgens Siegels interpretatie van Halbwachs ontleent het collectief geheugen zijn kracht en duurzaamheid aan de collectiviteit.¹³ Waarmee Halbwachs wil duiden dat er geen sprake kan zijn van een individueel geheugen, maar enkel van een collectief geheugen. Dit idee vormt hij mede vanuit een sociologisch standpunt dat het individu niet bestaat en enkel de collectiviteit bestaat. In dit collectief geheugen maakt hij verder een onderscheid tussen het sociaal en politiek geheugen, herinneringen uit de eerste hand en het historisch geheugen, waarin gemedieerde herinneringen ontstaan zoals de interpretatie van een boek of een film. Asseman, die in zijn analyse dieper ingaat op de bedoelingen van Halbwachs, haalt aan dat die in zijn werk benadrukt dat er vanuit de collectieve kennis die naar voor kan komen door communicatieve of culturele herinneringen, een bepaalde cultuur

¹¹ Ibidem, p. 173.

¹² Meire, J. (2002). *De tijd der traagheid: een diachronische-antropologische studie van de sociale herinnering aan de Eerste Wereldoorlog in de streek van Leper*, p. 50.

¹³ Siegel, A. (2013). De sociale constructie en manipulatie van het collectieve geheugen. *Veelzijdige gedachten*, p. 224.

gedefinieerd kan worden. Halbwachs zijn bedoeling was om de samenhang van een natie te verklaren vanuit een cultuur, met de bijhorende gewoontes en socialisatie en deze niet meer te laten baseren op het ras-idee. Het nationale ervaren is dus beïnvloed door deze gemedieerde herinneringen. Elk land legt zijn eigen betekenis in een herinnering. Als we dit concretiseren naar deze context wil dit dus zeggen dat België zijn eigen betekenis heeft gegeven aan historische gebeurtenissen aan de hand van rituelen, herdenkingen, socialisatie en dat dit mee ons collectief geheugen over een historische gebeurtenis heeft vormgegeven. Er wordt een concrete identiteit gevormd en geproduceerd door de herinneringen die gekristalliseerd worden door teksten, afbeeldingen, gebouwen, monumenten, steden, ...¹⁴ Verder wordt in het werk van Siegels de auteur Pierre Nora behandeld. Deze verduidelijkt dat herinneringen een selectief gegeven zijn. Sommige herinneringen blijven overeind in onze maatschappij en andere doven uit. Het is een natuurlijk proces.¹⁵

Er zijn echter ook kritische stemmen over het werk van de denkers Nora en Halbwachs waarbij verschillende tegenargumenten worden geformuleerd. Een eerste punt van kritiek is dat de collectieve herinnering geen geschiedenis zelf is. Het is een proces dat achteraf plaatsvindt. Het is zoals het woord 'collectieve herinnering' zelf zegt, een herinnering. Het tweede punt van kritiek is dat het collectieve geheugen een mythe is en dat zoiets niet bestaat. De persoonlijke herinnering en de collectieve herinnering worden geproduceerd in één en hetzelfde brein.¹⁶ Ten derde kan men zich de vraag stellen of het mogelijk is om, zoals Halbwachs voorstelt, de individuele herinnering helemaal van de kaart te vegen. Mochten we de lijn volgen van Halbwachs theorie dan zou deze thesis hier stoppen. Zoals Siegels stelt: "Gebeurtenissen uit het verleden zijn altijd in een collectieve en sociale setting gereconstrueerd, als een opsomming van diverse individuele verhalen."¹⁷

Hewer en Roberts voeren aan dat het collectief geheugen vandaag algemeen aanvaard is. Toch moet we ons de vraag stellen in welke relatie het collectief geheugen staat ten opzichte van het individueel geheugen. Om deze vraag te kunnen beantwoorden gaan ze na op welke manier we het collectief geheugen kunnen waarnemen. Zo halen zij aan dat het enerzijds te vinden is in fysieke of technologische plaatsen zoals archieven, bibliotheken, musea,

¹⁴ Asseman, J, & Czaplicka, J. (1995). *Collective Memory and Cultural Identity. New German Critique*, 65, p. 125-133.

¹⁵ *Ibidem*, p. 225.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*.

oorlogsmonumenten en internet. Plaatsen waar het verleden is herschreven in formele en informele sociale settings. Daarnaast komt het collectief geheugen naar voren in de herinneringen van individuen. Dit kan je bijvoorbeeld terugvinden in publieke opiniepeilingen. Het collectief geheugen is dus daarom ruimtelijk gelokaliseerd maar wordt geactualiseerd in de collectieve herinnering tussen mensen. Het geheugen is daarom een proces. Het niet lokaliseren van het collectief geheugen is volgens hen een ongewone manier om het collectief geheugen te begrijpen, maar het kan ons wel inzichten geven over hoe het komt dat men tot op de dag van vandaag Wereldoorlog I en Wereldoorlog II blijft herdenken, zonder dat deze generatie zelf deel uitmaakte van deze gebeurtenissen. Immers, indien men de voorgaande theorieën zou aannemen die het collectief geheugen lokaliseren in de hersenen van de mens, dan zou de herinnering aan de gebeurtenissen verloren zijn gegaan, terwijl men nu herdenkingen houdt. Hewer en Roberts stellen dus vast dat het collectief geheugen standhoudt aan de hand van narratieven, plaatsen en artefacten. Het collectief geheugen is hier dus niet meer het product van een directe ervaring en de mensen die herdenken zijn dus niet meer de getuigen van de gebeurtenissen zelf. Daarentegen is het een collectie van herinneringen, narratieven, oude afbeeldingen die hervormd zijn doorheen de tijd door het constant opnieuw vertellen van de verhalen. Verder halen ze ook een verschil aan tussen het individuele geheugen en het collectief geheugen. Ons eigen geheugen is gebaseerd op verhalen die we aan onszelf vertellen. Terwijl het collectief geheugen gevormd wordt door de transmissie van verhalen aan anderen.¹⁸

1.1.2.4. Het individueel geheugen

In het onderzoek van Armstrong, waarop deze alinea gebaseerd is, komt de relatie tussen individueel herinneren en collectief herinneren ook aanbod. Armstrong omschrijft het als een complexe relatie, waarin het individueel herinneren deel wordt van een collectief geheugen. Dit komt mede doordat individuele percepties, die mee het individueel herinneren vormen, gegrond zijn in lokale werelden. Armstrong interpreteert Halbwachts visie op individueel herinneren als volgt: "het individu behoort tot een groep, momenten waar andere personen in betrokken zijn en een groepsbewustzijn." Persoonlijke herinneringen over een evenement worden daarom altijd deel van het nationale verhaal. Aldus worden doorheen de jaren

¹⁸ Hewer, C.J., & Roberts, R. (2012), *History, culture and cognition: Towards a dynamic model of social memory*, p. 173.

persoonlijke herinneringen en de herinnering aan een persoon altijd deel van de nationale herinnering. Het individueel herinneren is op twee niveaus significant. Ten eerste presenteert de individuele herinnering, die voortkomt uit brieven, gesprekken, boeken,... het historisch discours van een bepaalde tijdsperiode. Ten tweede krijgt de collectieve herinnering een gezicht, het zijn namelijk verpersoonlijkingen van het collectieve beeld van een natie.¹⁹

Maar wat houdt dit individueel herinneren nu precies in? Om dit te begrijpen moeten we eerst het individu begrijpen en hoe een herinnering gevormd wordt. Individuen construeren hun identiteit door narratieven te ontwikkelen aan de hand van ervaringen van het verleden die mee de toekomst kunnen vormgeven. De band tussen de herinnering en de identiteit is de subjectieve zijde van een herinnering. Een individu staat niet op zichzelf maar is gebonden aan verschillende rollen, die telkens een sociale collectiviteit inhouden. Mensen bekijken hun verleden doorheen verschillende lenzen die betekenis kunnen geven. Vandaar dat het moeilijk is om de collectieve herinnering en het individueel herinneren volledig te scheiden. Ook Halbwachs geeft dit weer en vermeldt daarbij dat de dromen van een individu slechts losse, onafhankelijke fragmenten zijn juist omdat de invloed en structuur van de samenleving ontbreekt.²⁰ Het individueel herinneren vormt dus niet alleen de collectiviteit, maar ook andersom: de collectiviteit draagt bij tot de persoonsvorming van het individu. Dus wanneer we naar historische gebeurtenissen kijken in het licht van een individu, dan moet men er rekening mee houden dat er subjectieve interpretaties, kennis en verbeeldingen aanwezig zijn. Wanneer we dit op het vlak van de hersenen benaderen, wil dit zeggen dat mensen dit niet opslaan in het semantisch geheugen, deel van het lange termijngeheugen, maar in het autobiografisch geheugen waarin de huidige motieven, doelen en het zelf, al de percepties, re-interpretaties, het behoud, repetitie en heroproepen van autobiografisch relevante historische gebeurtenissen, beïnvloeden.²¹

Bijgevolg is, in onze afbeelding geïnspireerd op Hewer en Robert, het individueel geheugen de derde soort kennis die mede het sociaal geheugen vormgeeft. De drie vormen van kennis staan volgens hen in interactie. Zo stellen zij vast dat wanneer er opnieuw verteld wordt over het

¹⁹ Armstrong, K. (2000). Ambiguity and remembrance: individual and collective memory in Finland. *American Ethnologist*, 27, 3, p. 591.

²⁰ Meire, J. (2002). *De tijd der traagheid: een diachronische-antropologische studie van de sociale herinnering aan de Eerste Wereldoorlog in de streek van Ieper*, p. 45.

²¹ Nourkova, V. V., & Bernstein, D.M. (2010). Why Historical becomes Personal? Spontaneous historical content of individual autobiographical memory. *Psychology in Russia*, p. 259.

verleden, aan anderen of aan jezelf, dit altijd gedachten, emoties, wensen en wilskracht oproept. Vaak gaat het over herinneringen die een persoonlijke ervaring inhielden. In het werk van Hewer en Robert wordt expliciet gezegd dat deze kennis en ervaring zowel onbewust als bewust kunnen zijn. In het onderzoek van Cole wordt het werk geciteerd van de auteur Wood, die dit idee ontkent. Hij belicht het grote verschil tussen het collectief en individueel geheugen als een bewuste handeling en een onbewuste handeling. De discrepantie ligt volgens Wood in het feit dat het collectief geheugen een intentioneel gegeven betreft en dat het geconstrueerd wordt terwijl het individueel geheugen een onbewust gebeuren is.²² Dit idee van onbewuste en bewuste herinneringen werd reeds beschreven in de werken van Aristoteles en Ricoeur, aldus Meire. De auteur stelt vast dat er twee soorten van herinneringen zijn, namelijk de herinnering *mneme*, die je overvalt door een toevallige gebeurtenis en daarnaast de herinnering van de *anamnesis* waar de herinnering het resultaat is van een bewuste zoektocht.²³

Zo haalt ook Rober aan dat de mens, door zijn ervaringen te ordenen, zijn wereld kan construeren. De mens kan op twee manieren cognitief functioneren. Dit leidt tot twee soorten kennis namelijk pragmatische kennis en narratieve kennis. De pragmatische kennis is de logisch wetenschappelijke kennis die gestructureerd is, het wetenschappelijk denken. De narratieve kennis ontstaat juist in het vertellen van verhalen. Hier heeft men niet de objectieve waarheid voor ogen, maar de geloofwaardigheid. Een verhaal kan overtuigen aan de hand van authenticiteit. Een verhaal verwijst naar een specifieke periode en specifieke plaats. Het is niet louter een meetbaar feit maar draagt een betekenis voor een persoon.²⁴ Volgens de auteurs Nourkova en Bernstein kunnen mensen op vier verschillende manieren een geschiedkundige ervaring beleven: als (1) deelnemer, (2) getuige, (3) tijdgenoot en (4) opvolger. (1) De participant heeft een directe ervaring met de historische gebeurtenis. Hij zal vooral focussen op specifieke persoonlijke zaken tijdens het event en niet zozeer op het groter geheel. Het is eerder een gefragmenteerd verhaal dat loskomt van het groter geschiedkundig geheel. (2) Iemand die een getuige is van het gebeuren kijkt alles op een zekere afstand. Men is fysiek aanwezig maar niet direct betrokken bij de gebeurtenis. Men kan de ontwikkelingen in een groter geheel plaatsen en men heeft grotere kennis omtrent het gebeuren, maar men is toch

²² Cole, T. (2002). Review: Scales of Memory, Layers of Memory: Recent Works on Memories of the Second World War and the Holocaust. *Journal of Contemporary History*, 37, 1, p.130.

²³ Meire, J. (2002). *De tijd der traagheid: een diachronische-antropologische studie van de sociale herinnering aan de Eerste Wereldoorlog in de streek van Ieper*, p. 45.

²⁴ Rober, P. (2016). *Relatie en Gezinstherapie*. p. 64.

steeds op zoek naar persoonlijke verbintenis. (3) De derde benadering, de tijdgenoot, is niet betrokken bij de gebeurtenis maar leeft wel op het moment dat het gebeurde plaatsvindt. Voornamelijk via de media wordt hij geïnformeerd. (4) Tenslotte is er de opvolger die nog niet leeft wanneer het event plaatsvindt ²⁵ Zijn collectieve herinnering krijgt vorm door historische bronnen en herdenkingen. Daarnaast krijgt hij informatie van familieleden die de gebeurtenis wel hebben meegemaakt, deelnemers dus. Vervolgens merken Nourkova en Bernstein op dat personen spontaan gebruik maken van historische gebeurtenissen om hun eigen, persoonlijk verhaal vorm te geven. Hiervoor zijn vier condities medebepalend. De eerste conditie is dat er een objectieve geschiedkundige gebeurtenis heeft plaatsgegrepen. Ten tweede moet de persoon in zijn jeugd een historische gebeurtenis meemaken. Vervolgens moet de persoon tussen 18 en 28 jaar oud zijn, omdat dit de periode in het persoonlijk leven is waar mensen meestal naar refereren. Ten slotte moet er minstens tien jaar verstreken zijn wanneer ze het verhaal vertellen. Het vertellen over een historische gebeurtenis in hun persoonlijke levensloop, een narratief, geeft aan dat dit voor de persoon een significante gebeurtenis is in zijn leven. Mensen herinneren zich dus niet alleen persoonlijke gebeurtenissen maar ook historische gebeurtenissen die relevant zijn voor de natie en de persoon zelf.²⁶ Verder willen we meegeven dat volgens beide auteurs de details van persoonlijke getuigenissen eroderen naarmate de tijd vordert. Dit zal verder geëxpliceerd worden in hoofdstuk 2: Methoden.

1.2. Wereldoorlog II

Sinds de jaren 80 is er internationaal een grote interesse in het onderzoek naar de intergenerationele relatie tussen de oorlogsveteranen, de maatschappij en de nakomelingen. In dit deel van het eerste hoofdstuk van deze masterproef spitsen we ons toe op dit onderzoek met betrekking tot WOII.

1.2.1. Collectief herinneren in onderzoek

In het onderzoek van Stone, van de Haegen, Luminet en Hirst naar de intergenerationele overdracht van herinneringen van Wereldoorlog II in Wallonië, wordt het belang duidelijk van

²⁵ Nourkova, V. V., & Bernstein, D.M. (2010). Why Historical becomes Personal? Spontaneous historical content of individual autobiographical memory, p. 260-261.

²⁶ Ibidem, p. 257.

het onderzoek van dit domeinveld. Aan de hand van interviews onderzoeken ze hoe herinneringen en kennis over de Tweede Wereldoorlog worden doorgegeven in de Belgische context. Dit werd verwezenlijkt door van verschillende familie, telkens één familielid per generatie te bevragen. Hierbij hanteren ze verschillende tegenstellingen om zo de soorten overdracht te kunnen duiden die naar voren treden in hun onderzoek. Stone et al. concluderen dat de jongste generatie vooral “kennis” over de oorlog vermeldt in het interview. De reden hiervoor is volgens de onderzoekers dat deze jongere generatie zelf de oorlog, in dit geval de Tweede Wereldoorlog, niet meer heeft meegemaakt. Zij stellen hier tegenover dat de oudere generaties die de oorlog hebben meegemaakt, wel “herinneringen” hebben. De onderzoekers maken hier dus een duidelijk onderscheid tussen kennis en herinnering. Daarnaast maken ze de tegenstelling tussen “communicatieve” en “culturele transmissie”. De eerste overdracht gebeurt vooral door de familie waarbij de meer persoonlijke verhalen opvallen. De tweede vorm van overdracht doet via de formele weg zijn intrede in het verhaal van de betrokkenen, bijvoorbeeld door schoolboeken of monumenten en zal dus eerder het nationale verhaal van een land reflecteren. In de intergenerationele overdracht van Wereldoorlog II valt op dat het persoonlijk herinneren en het cultureel herinneren in continue wisselwerking staan. Bovendien zal doorheen de jaren het cultureel herinneren een dominantere rol spelen in de herinnering, doordat deze nog steeds zichtbaar is.²⁷ In het werk van Cole wordt de naoorlogse periode in Nederland, Frankrijk en België besproken. Het collectief geheugen wordt in deze landen vaak begrepen als nationale vaderlandsliefde. Toch moeten we dit volgens de auteur niet zonder meer aannemen, maar dit begrijpen als een metafoor. Het is een metafoor voor politiek instrumentalisme. Het collectief geheugen gaat hier dus niet over een psychologisch verschijnsel, maar over de macht van de politiek die zo de menigte tracht te bespelen²⁸. In België en Frankrijk lag deze beïnvloeding niet alleen in handen van de staat, maar meer nog in de greep van organisaties die streden voor de controle over de herinnering van het verleden. Hierdoor is er weinig sprake van een overeenstemming van het collectief herinneren van de oorlog. De grootste bedreiging voor het collectief geheugen was dan ook de collectieve groepen zelf. De oorlogsveteranen waren na de Eerste Wereldoorlog in beide landen al een

²⁷ Stone, C., van der Haegen, A., Luminet, O., & Hirst, W. (2014). Personally relevant vs. Nationally relevant memories: An intergenerational examination of World War II memories across and within Belgian French-speaking families. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, 3, p. 280-286.

²⁸ Cole, T. (2002). Review: Scales of Memory, Layers of Memory: Recent Works on Memories of the Second World War and the Holocaust. *Journal of Contemporary History*, 37, 1, p. 130.

gevestigde waarde in de maatschappij geworden.²⁹ In relatie tot het individueel geheugen stelt Cole vast dat er een vaderlandslievend collectief geheugen was in de naoorlogse periode in Europa maar dat het individu dit kon aannemen of afwijzen door het te vergelijken met zijn persoonlijke ervaring van de oorlog. Het collectief geheugen vormde dus een discours waarin het individueel geheugen hervormd en gekaderd kon worden.³⁰

1.2.2. Trauma als individueel herinneren

In de literatuur over de intergenerationale relatie met betrekking tot de Tweede Wereldoorlog komt vaak het traumatische karakter naar voren dat kan doorgegeven worden en zo deel gaat uitmaken van het individueel herinneren. Zo stellen de onderzoekers Scharf & Mayseless, die onderzoek deden naar Holocaust overlevenden en hun nabestaanden, dat een secundaire traumatisatie kan plaatsvinden, ook als deze persoon geen direct contact heeft gehad met de oorlog. Het gaat over een psychologische impact op mensen die dicht staan bij overlevenden van een trauma. Het feit dat de persoon al lid is van een familie en zorg wil dragen voor zijn familie, maakt hem emotioneel kwetsbaarder voor de catastrofes die deze familie treffen. Door de emotionele band die ze hebben met het familielid dat slachtoffer is geworden, worden zij ook als slachtoffer beschouwd. Hiervoor zijn twee processen courant: het deel uitmaken van het gezin en het opgroeien bij een Holocaust-overlevende. Het deel uitmaken van het gezin is voor de onderzoekers een eerste belangrijk proces, waarbij er sprake moet zijn van een continu en intiem contact. Het trauma belemmert de getroffen persoon in het functioneren in zijn leven en dit heeft invloed op de andere familieleden.³¹ Dit houdt ook in dat de beperking invloed kan hebben op de capaciteit van het opvoeden. Niet alleen Scharf & Mayseless stellen dit vast ook, Khamis stelt dat psychisch lijden bij de ouder indirect invloed kan hebben op het welzijn van het kind, door de stress in het opvoeden. PTSD (*Post-traumatic-stress-disorder*) correleert laag met ouderlijk functioneren.³² Voorbeelden hiervan zijn dat de getroffen vader minder sensitief is voor de noden van zijn kinderen, het minimaliseren van hun noden in vergelijking met het trauma dat zij hebben opgelopen, hechtingsstoornissen, angstige of juist angstaanjagende

²⁹ Ibidem, p. 132

³⁰ Ibidem, p. 134

³¹ Scharf, M., & Mayseless, O. (2011). Disorganizing Experiences in Second- and Third Generation Holocaust Survivors. *Qualitative Health Research*, 21, 11, p. 1539.

³² Khamis, V. (2014). Does parent's psychological distress mediate the relationship between war trauma and psychosocial adjustment in children? *Journal of Health Psychology*, p. 1-10.

ouders. Dit kan bij de tweede generatie problemen teweegbrengen zoals hulpeloosheid, disorganisatie of andere zaken.

Verder halen Scharf & Mayseless aan dat het opgroeien bij Holocaust overlevenden vaak gekarakteriseerd werd door de volgende problemen: emotionele afstand, emotioneel misbruik en verwaarlozing, parentificatie, wederzijdse over bescherming, angst voor scheiding, obsessie met voedsel, bekommernis om de dood of het naderen van een ramp, een sterke nood om ouders te beschermen en te plezieren, verdriet en een afwezigheid van legitimiteit om gelukkig te zijn.³³ Wanneer de kinderen van de tweede generatie, de derde generatie dus, opgroeien komen toch ook enkele “overlevingszaken” naar boven. Zo ervaren adolescenten vaak over protectie van hun ouders doordat deze angstig of bezorgd zijn, weinig ondersteuning in het onafhankelijk worden en vinden de ouders het moeilijk hun kinderen los te laten. Tegelijkertijd ervaren de kinderen de noodzaak om hun ouders weer te beschermen. Ook hebben zij gevoelens van angst, bezorgdheid en zelfopoffering.³⁴ Hier wordt dus duidelijk dat de traumatische ervaring van de overlevende van de Holocaust doorwerkt tot zelfs de relatie tussen de tweede en derde generatie. Drie belangrijke thema’s in het werk van Scharf & Mayseless over ‘de overlevering van trauma’s bij Holocaust overlevenden’ zijn: overleving issues, gebrek aan emotionele middelen en de noodzaak om ouders te plezieren. Ook al zijn niet alle tweede generaties getraumatiseerd, het heeft wel invloed op het handelen van deze personen. De derde generatie vertoont nog steeds deze kenmerken maar dan in lagere intensiteit.³⁵

Volgens het onderzoek van Rim hebben overlevenden van de Holocaust en hun familieleden bepaalde coping strategieën ontwikkeld om te leren omgaan met het verleden. Voorbeelden van deze strategieën zijn: alles minimaliseren, suppressie van negatieve gedachten en hulp vragen als men een probleem heeft. Vaders en moeders hadden een andere tactiek ontwikkeld om met de gebeurtenissen om te gaan, terwijl de zonen en dochters van Holocaust-overlevenden vaak dezelfde strategieën hanteerden. Ook kwam er duidelijk naar voren dat de rol van de moeder een belangrijke invloed had op de manier waarop de kinderen

³³ Scharf, M., & Mayseless, O. (2011). *Disorganizing Experiences in Second- and Third Generation Holocaust Survivors*, p. 1540.

³⁴ *Ibidem*, p.1541.

³⁵ *Ibidem*, p. 1549.

omgingen met het verleden en dat de rol van de vader hier minder toe deed.³⁶ In het onderzoek van Sixsmith, Sixsmith, Callender en Corr worden drie copingstijlen besproken van de onderzoekers Hunt en Robinson. Deze drie strategieën om te kunnen leven met traumatische herinneringen zijn: (1) het conserveren van herinneringen als deze opkomen, (2) het vermijden dat deze herinneringen worden opgeroepen (3) en het zoeken van sociale steun van vrienden en familie. Deze driecoping stijlen komen dus overeen met het onderzoek van Rim.³⁷

In het onderzoek van Rosenheck (1986), waar deze alinea op gebaseerd is, werd onderzocht of de volgende generatie van oorlogsveteranen een invloed ondervonden had van het oorlogstrauma dat hun vader had opgelopen tijdens Wereldoorlog II, en dit ondanks dat zijzelf geen direct contact hadden met het voorval. De impact van de oorlog zou aldus rechtstreeks doorgegeven worden door de vader. Uit dit onderzoek blijkt dat sommige vaders beslisten om te zwijgen over de gruwelen van de oorlog om te voorkomen dat hun kinderen bang zouden worden of zouden vervreemden van hem. De meeste vaders hadden dan ook geen één op één gesprek gehad over de oorlog. In zijn interviews met twaalf nakomelingen onderscheidt hij vier presentaties over hoe er omgegaan wordt met de oorlog. Met deze vier presentaties wil hij een beeld krijgen van wat de impact was van het Tweede Wereldoorlog strijdtrauma op de volgende generatie. Dit zijn de verschillende vormen van impact: (1) secundaire traumatisatie zoals ook hierboven al aangehaald werd. Deze groep van nakomelingen heeft een diepe band met hun vader. Zij werden direct blootgesteld aan het trauma, het verdriet en schuldgevoel van de vader. Daarnaast voelen ze een loyaliteitsconflict ten opzichte van hun vader alsook boosheid naar hem omwille van de emotionele draaglast die ze meekregen van hun vaders trauma. (2) De tweede groep, de verlossers, had ook een diepe band met hun vader maar niet met het oorlogsverleden van hun vader. Ze identificeren hun vader niet als een oorlogsveteraan. Toch voelen de nakomelingen een verantwoordelijkheid voor hun vader. (3) De derde groep is zich bewust van het strijdtrauma en is bezorgd maar onverschillig. Bij deze nakomelingen speelt de vader een minder belangrijke rol in het leven, terwijl dit bij de twee voorgaande wel het geval was. In deze groep zitten vaak jongere kinderen die later geboren werden, waardoor ze de moeilijkste periode van de vader

³⁶ Rim, Y. (1991). Coping Styles of (first- and second generation) Holocaust Survivors. *Person. Indivi.Diff*, 12, 12, p. 1315-1317.

³⁷ Sixsmith, J., Sixsmith, A., Callender, M., & Corr, S. (2014). Wartime experiences and their implications for the everyday lives of older people. *Ageing and Society*, 34, 9, p. 1457-1481.

na de oorlog niet echt gekend hebben. Hun oudere broers of zussen hebben de klappen kunnen opvangen. Dit wil niet zeggen dat ze geen weet hadden van wat er in de familie speelde, integendeel, maar ze lieten zich er niet door meeslepen. (4) Tenslotte zijn er diegenen die afstand hebben kunnen nemen en er neutraal tegenover kunnen staan. Zij waren het minst betrokken bij hun vader en hadden maar weinig kennis van de gebeurtenissen van de oorlog. Hun vaders probeerden hun pijn en zorgen te verbergen voor het gezin. Deze vier presentaties tonen aan dat er verscheidene stijlen zijn in de relaties tussen oorlogsveteranen en hun nakomelingen. Terwijl in de literatuur de klemtoon vooral lijkt te liggen op het traumatische aspect, blijkt de realiteit toch meer genuanceerd. De impact van de problemen van de vader op het familieleven en de kinderen is dus divers. Wat ook nog opvalt in de studie van Rosenheck (1986) is dat de nakomelingen pas na een zekere adolescentie of op latere leeftijd begrepen wat het oorlogstrauma van hun vader te betekenen had op hun eigen leven alsook op dat van hun vader.³⁸

1.3. Wereldoorlog I

Dit derde deel van hoofdstuk één wijden we aan Wereldoorlog I als onderwerp van onderzoek. Opvallend hierbij is dat de onderzoeken eerder schaars zijn en minder uitgediept. Bovendien is WOI pas de laatste jaren een onderwerp van onderzoek geworden.

1.3.1. Collectief herinneren van de Groote Oorlog

Over het collectief geheugen van de eerste wereldoorlog in België is er een doctoraatsonderzoek verschenen van Meire. Hierin bestudeert hij de sociale herinnering van de Eerste Wereldoorlog in de streek rond Ieper. Hij gaat hier voornamelijk op zoek naar hoe sociale praktijken zoals herdenkingsplechtigheden, pelgrimstochten, musea,... de herinneringen aan de oorlog een plaats trachten te geven in hun leefwereld. Hij stelt vast dat er een wederzijdse interactie bestaat tussen de leefwereld van een samenleving en de herinnering die hierin leeft. Hij haalt de volgende definitie aan om herinnering te definiëren:

³⁸ Rosenheck, R. (1986). Impact of Posttraumatic Stress Disorder of World War II on the next Generation. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 174, 6, p. 319-327.

“ Herinnering als bewustzijn van het verleden en een praktijk die een bepaald verleden relevant maakt voor onze eigen leefwereld en dus fungeert als uiting van een motor voor de continuïteit en de discontinuïteit in onze intersubjectieve relatie tot de wereld.”³⁹

Voorts haalt hij aan dat herinnering een soort handeling, praktijk is die gevormd wordt in de sociale kaders van het heden om deze betekenis te geven. Meire verduidelijkt waarom er vandaag een ‘herinneringsdrang’ aanwezig is van de Eerste Wereldoorlog ondanks dat deze 100 jaar geleden plaatsvond.. Dit heeft volgens hem te maken met het feit dat deze oorlog een totale oorlog was, die een grote impact heeft uitgeoefend op de naoorlogse herinnering. Zo was er een groot aantal slachtoffers. Negen miljoen mensen hebben het leven gelaten. In de families zelf werden de gesneuvelden het eerst en op zeer intense manier herinnerd. De herinnering aan de Eerste Wereldoorlog begint dus bij de ervaringen van de oorlog zelf. Het was niet alleen belangrijk voor de families om hun doden te herinneren maar ook voor heel de samenleving omdat de gesneuvelde burgers hun leven hadden gegeven voor hun natie. De impact is juist daarom zo groot: gezonde burgers lieten het leven, niet de zieke mensen, zoals bij een epidemie.

In zijn werk haalt hij de stad Ieper aan als ontmoetingsplaats waar mensen met diverse achtergronden of uit verschillende naties kunnen samenkomen om de oorlog te herinneren. Dit omdat Ieper één van de belangrijkste frontzones is geweest in België en ook een belangrijke plek voor andere naties, omdat ook hun jongens op deze plek hebben gevochten en hun leven hebben gegeven.⁴⁰ Bovendien was Ieper belangrijk voor de vorming van de Vlaamse beweging. Na de oorlog was er nood om een eigen identiteit te vormen, om te bepalen wie ze waren, welke achtergrond ze hadden en welke taal ze wilden spreken. Hierdoor is er een meer duidelijk collectief geheugen aanwezig bij de Vlaamse bevolking dan bij de Waalse bevolking en dit omdat zij wellicht minder de noodzaak voelden om zich te benoemen als identiteit en omdat zij geen verandering wilden. Zo kwamen er verhalen aan het licht over de Eerste Wereldoorlog die de Vlaamse identiteit alleen maar versterkten. Verhalen over Vlaamse jongens die geen Frans spraken en de Franse orders niet verstonden. Daardoor tekenden ze hun doodvonnis.⁴¹

³⁹Meire, J. (2002). De Tijd der Traagheid, Een diachronisch-antropologische studie van de sociale herinnering aan de Eerste Wereldoorlog in streek van Ieper, p.10-15.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Asseman, J. & Czaplicka, J. (1995). Collectieve Memory and Cultural Identity. *Cultural History/Cultural Studies*, 65, p. 125-133

Vervolgens toont Meire aan wat, in de naoorlogse context van Wereldoorlog I, de herinnering aan de doden betekende. Voor de families was het een moeilijke periode om enerzijds terug herenigd te worden met hun geliefde, teruggekeerde soldaat of anderzijds te moeten beseffen dat hun geliefde gesneuveld was. Verkeerde informatie, lichamen die zoek waren of onwetendheid bemoeilijkten het rouwproces. Waarom moest hun soldaat gaan? Veel families zochten antwoorden in religie, mysterie, romantische verhalen of vaderlandsliefde. De centrale gedachte was het feit dat deze jongens zich opgeofferd hadden voor hun natie. In lokale gemeenschappen werd de herinnering aan de oorlog gezien als de herinnering aan de doden. Dit wordt weerspiegeld in het Belgisch landschap met z'n talloze monumenten en kerkhoven voor gesneuvelde soldaten. Het doel van pelgrimages en oorlogstoerisme is contact te vinden met "de dood". Dit doet men door de graven te bezoeken of door de namen te lezen van de vermiste personen, of door gewoon op die plaatsen te zijn, door bloemen en kransen te leggen, aarde van het slagveld mee te nemen naar huis,... Deze pelgrimageplaatsen, monumenten en musea dragen een ambiguïteit in zich. Ze tonen het verlies van de oorlog in een gefragmenteerde weergave, maar hebben ook een exotisch karakter.⁴²

Deze drang tot herinneren zoals Meire het benoemt, zal volgens Asseman maar vier generaties meegaan. Hij stelde namelijk vast dat communicatieve herinneringen maar een bereik hebben van honderd jaar of maximum vier generaties.⁴³ Om de herinneringen desondanks levend te houden zal men gebruik moeten maken van culturele artefacten. Zo koos ook de Belgische Staat een manier om de oorlog te herdenken aan de hand van een artefact, namelijk het graf van de onbekende soldaat.⁴⁴ In het discours dat naar voren wordt geschoven in de culturele transmissie van de oorlog in de Belgische natie na Wereldoorlog I, wordt dus vooral benadrukt dat onze soldaten de helden waren van de eeuw en dat ze ook zo herinnerd moeten worden.

In het buitenlandse onderzoek naar oud veteranen en hun kinderen vinden we twee grote spelers. Michael Roper doet onderzoek naar de Grote Oorlog in Groot-Brittannië en Marina Larsson bestudeert de invalide soldaten en hun nageslacht in de Australische context, waarbij ze zich focust op de communicatieve overdracht. Larsson stelt vast dat de verhalen van families die geleefd hebben met de directe gevolgen van de oorlog afwezig zijn in de collectieve

⁴² Meire, J. (2002). *De Tijd der Traagheid, Een diachronisch-antropologische studie van de sociale herinnering aan de Eerste Wereldoorlog in streek van Ieper*, p. 10-15.

⁴³ Asseman, J. & Czaplicka, J. (1995). *Collectieve Memory and Cultural Identity*, p. 125-133.

⁴⁴ Hirst, W., & Fineberg, I.A. (2011). *Psychological perspectives on collective memory and national identity: The Belgian Case. Memory Studies*, 5, 1, 86-95.

herinnering aan de oorlog. Voorts merkt ze op dat er een verschillende perceptie is van hoe de soldaten herinnerd worden. Voor de natie zijn het jonge helden die zich opgeofferd hebben terwijl de families hen zien als kreupelen en gekraakte mannen.⁴⁵ Het durven toegeven dat deze soldaten ook mensen hebben gedood, of zich misschien zelfs als beesten hebben gedragen aan het front zou de heroïsche status, die deze ex-soldaten hadden verworven door de Staat, ondermijnen. Desalniettemin is het eenzijdige etiket “kreupelen en gekraakte mannen”, zoals dit naar voren komt in het Australisch onderzoek van Larsson, te beperkt.

In de geschiedenis worden bepaalde aspecten verzwegen en andere juist extra verguld. Onze collectieve herinnering aan onze volkshelden is gemanipuleerd. In de bestaande literatuur stellen we verschillen vast tussen culturele en de communicatieve transmissie. In het kader van de herdenking van de Grote Oorlog is het nu tijd om de verhalen van de families, die te lang onzichtbaar zijn geweest in de geschiedschrijving over die oorlog, aan het licht te brengen.

1.3.2. Individueel herinneren van de invalide soldaat

Meire haalt in zijn onderzoek aan dat de herinnering aan de oorlog start waar het begonnen is, namelijk de periode van oorlog zelf. Door de omstandigheden van de oorlog en de erbarmelijke thuissituatie van veel mensen zijn er nieuwe vormen van subjectiviteit ontstaan. Aan de frontzone hadden grote, coherente systemen van betekenis geen zin. Daartegenover probeerden de soldaten zich juist in deze bizarre situatie te familiariseren. Meire geeft het voorbeeld van soldaten die hun wapens als speelgoed gingen zien. Daarnaast probeerden de mensen door te gaan met hun normale leven van voor de oorlog. Deze negatieve manieren om te kijken naar de wereld rondom hen, zorgde er mede voor dat de mensen de oorlog niet wilden herinneren maar juist zo snel mogelijk vergeten. Ze wilden terug hun normale leven oppakken. Het vergeten van de oorlog hielp hen meer dan het herinneren ervan. Steden zoals Ieper, werden in hun oude glorie hersteld. Het heropbouwen zoals weleer of het vernieuwen werd gedragen door het idee dat vooruitgaan de enige optie is om het verleden los te laten.⁴⁶ Zo is Ieper herrezen als een kopie van zichzelf van voor de oorlog, waardoor het vandaag kan verschijnen als een totaal museum. De steden en dorpen die schade opliepen zijn inmiddels

⁴⁵ Larsson, M. (2009). *Shattered Anzacs: living with the scars of war*. Sydney: University of New South Wales Press. p. 23.

⁴⁶ Meire, J. (2002). *De Tijd der Traagheid, Een diachronisch-antropologische studie van de sociale herinnering aan de Eerste Wereldoorlog in streek van Ieper*.

wel weer hersteld, maar de natuur kent diepere groeven. In het landschap zijn nog vaak resten te zien van de oorlog, zoals diepe kraters of oude bunkers.⁴⁷ Michael Roper gaat nog een stap verder en haalt aan dat niet alleen de sociale context de individuele ervaring kan reconstrueren maar ook de psychologische nood die mensen voelen om zich dingen te herinneren die de individuele ervaring kleuren. Zo kan er nood zijn om de verhalen toch te vertellen in plaats van te vergeten. Op deze manier kan er actief omgegaan worden met de pijnlijke ervaringen uit het verleden en kan de persoon dit een plaats geven. Door dit te vertellen kan de soldaat terug aansluiting vinden bij het normale leven. Daarnaast komt ook naar voren dat hun verhalen sterk gevormd worden door de dominante cultuur, zoals idealen, gender en nationale karakter. Het is daarom belangrijk om de relatie tussen ervaringen van de oorlog en de context waarin het verhaal verteld wordt niet te onderschatten.⁴⁸ Er blijkt echter dat de negatieve ervaringen gemeden worden en voornamelijk de positieve verhalen te voorschijn komen, zoals de kameraadschap onder de soldaten, stelt Meire.⁴⁹ Toch haalt Roper aan dat het belangrijk is een plaats te geven aan de onderliggende verhalen die leven bij de soldaten. De maatschappij wil voornamelijk de heldenverhalen naar voren schuiven, maar omwille van de psychische gezondheid van de soldaat is het juist belangrijk om niet al de negatieve verhalen uit te sluiten of te blokkeren, maar deze ook te laten bestaan zonder dat het hun mannelijkheid of verdienste zou schaden.⁵⁰

In haar boek bespreekt Larsson hoe de oorlogswonden van de vader ook familiewonden zijn geworden. Hier kan men dus spreken van een duidelijke intergenerationele overdracht tussen de invalide vader en de familie. Ze legt in haar werk de klemtoon op de kant van het familieverhaal van in en na de oorlog, omdat dit onderbelicht is in het onderzoek omtrent de Eerste Wereldoorlog in Australië. Voor de invalide soldaat was de familie de hoeksteen van zijn bestaan.⁵¹ In de familie werd de term handicap of invaliditeit weinig gebruikt na de oorlog. Er werd in het gezin meer gebruik gemaakt van alternatieven, zoals: hij heeft longproblemen, hij is veranderd, hij heeft nervositeit,... De symptomen werden eerder beschreven dan letterlijk te

⁴⁷ Brants, C., & Brants, K. (2004). Levende herinnering, De oorlog die nooit ophield 1914-1918. p. 102-103.

⁴⁸ Roper, M. (2000). Re-Remembering the Soldier Hero: The Psychic and Social Construction of Memory in Personal Narratives of the Great War. *History Workshop Journal*, 50, p. 181-183.

⁴⁹ Meire, J. (2002). De Tijd der Traagheid, Een diachronisch-antropologische studie van de sociale herinnering aan de Eerste Wereldoorlog in streek van Ieper.

⁵⁰ Roper, M. (2000). Re-Remembering the Soldier Hero: The Psychic and Social Construction of Memory in Personal Narratives of the Great War. *History Workshop Journal*, 50, p. 200-201.

⁵¹ Larsson, M. (2009) Shattered Anzacs. p.21.

zeggen dat hun vader of grootvader een gehandicapte of een invalide was. Dit duidt aan dat de condities van deze mannen zeer verschillend waren en dat het woord handicap de complexiteit niet kon benaderen. Daarnaast geeft het ook weer dat er een impact was op de nakomelingen. Verder haalt Larsson aan dat elke familie de invaliditeit anders beleefde. Bij sommige families was de impact groot en traumatisch, terwijl bij andere families eerder het dagritme veranderde door de invaliditeit. De ervaring was verschillend doordat de aard van de invaliditeit van de soldaat verschilde per familie. Ook de structurele factoren, zoals klasse, rijkdom, pensioen, verblijfplaats en grootte van het gezin vormde mee de ervaring hoe de familie de invaliditeit beleefde.⁵²

De eerste herinneringen van de kinderen aan hun vader zijn vaak die van medische verzorging, met al de geuren en kleuren die daarbij horen. De kinderen zagen hun vaders lijden door pijn of verdriet, het vele kuchen, moeheid en zenuwachtigheid,... Het onderzoek van Larsson in de Australische context, toont de vaders als kwetsbare figuren. De psychologische letsels van de vaders maakten een diepe indruk op hun nageslacht. Soms werden hun vaders zelf kleine kinderen die grote angsten moesten doorstaan in hun dromen, huilend om hun moeders of geliefden. Dit veroorzaakte bij veel kinderen een diepe angst zoals de vrees dat hun vader zou doodgaan. Zelfs op jonge leeftijd hadden sommige kinderen schrik dat hun vaders leven van korte duur zou zijn door de gevolgen van de oorlog. Naarmate de kinderen iets ouder werden begonnen ze een belangrijke rol te spelen in het leven van de vaders. Zo konden ze helpen bij huishoudelijke taken. Sommige kinderen hadden al van kleins af aan een zekere verantwoordelijkheid te dragen.⁵³ Vele gezinnen moesten vertrouwen op het netwerk van familie en vrienden of op goede doelen en organisaties om rond te komen. Dit betekent echter niet dat de herinneringen van kinderen en kleinkinderen aan hun invalide vader of opa altijd een traumatische ervaring in zich droegen. In veel gezinnen werd de handicap omarmd en als deel van het gezin opgenomen. Zo haalt Larsson het voorbeeld aan van een vader die een spel had gemaakt voor zijn kinderen rond zijn ontbrekende been. Het was een spelende manier om met zijn invaliditeit om te gaan. Voor deze familie was de invaliditeit niet iets om zich zorgen over te maken, maar het was deel van de fysieke en intieme relatie van het gezin.⁵⁴

⁵² Ibidem.

⁵³ Larsson, M. (2009) *Shattered Anzacs*. p.223.

⁵⁴ Ibidem, p. 132-135.

1.4. Internationaal onderzoek

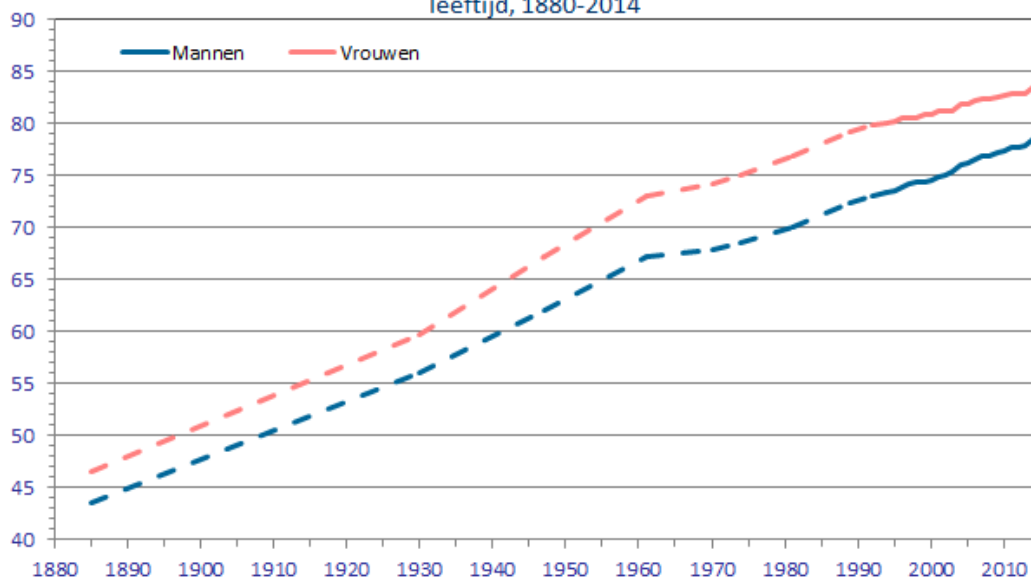
Doorheen de zoektocht naar literatuur werd stilaan duidelijk dat er weinig onderzoek te vinden is over de Eerste Wereldoorlog en de intergenerationele overdracht van de oorlogsveteraan op de volgende generaties. Deze vaststelling kan men op twee manieren verklaren. Ten eerste vanuit de paradigma shift of de verschuiving in zienswijze in de psychologie en vervolgens door de opbloei van mondelinge geschiedschrijving, ook wel *oral history* genoemd. De belangstelling voor deze verschijnselen groeide pas veel later, lang na de feitelijke gebeurtenissen van Wereldoorlog I. In dit deel van de thesis zal dieper ingegaan worden op deze twee verschijnselen en hoe deze invloed hebben gehad op het onderzoek naar de intergenerationele relatie tussen (klein)kind en (groot)vader die ex-soldaat was.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog werden de soldaten die traumatische gebeurtenissen opliepen, beschouwd als zwakkelingen. Een goede training en opleiding zou de zogenaamde zwakkelingen wel sterk genoeg maken om de oorlog aan te kunnen, zo stelden de naties. Voorkomen is beter dan genezen was het motto. Daarnaast had men in medische kringen de overtuiging dat mentale ziekte door een traumatische gebeurtenis zou verdwijnen zoals ook een wonde heelt doorheen de tijd. De tijd zou zelfs de gruwelijkste beelden kunnen wegvagen. Na de Tweede Wereldoorlog kwam men echter tot het besluit dat het voorkomen van een traumatische ervaring door een goede opleiding niet hielp. Na 1945 startten Amerikaanse militaire psychiaters een onderzoek naar hoe soldaten functioneerden in een veldslag en hoe dit mogelijk kon leiden tot psychische gevolgen. In de jaren 70, na de Vietnam oorlog, die duurde van 1955 tot 1975, doet zich een paradigma shift voor, een verschuiving in de manier waarop de internationale wereld kijkt naar en omgaat met een psychisch trauma. Dit kwam doordat deze soldaten een psychisch letsels opliepen ondanks dat ze geen voorgeschiedenis hadden met psychische problemen. Dat deze soldaten psychische problemen kregen na de gruwelen die ze meegemaakt hadden in de oorlog in Vietnam, kon niet worden veroorzaakt door zwakheid. Het waren de gruwelijke ervaringen die als een soort trigger hiervoor zorgden. In deze optiek was het psychisch letsel dus niet meer de schuld van de soldaat of de verantwoordelijkheid van de familie. Dit zorgde voor een ommekeer zowel in de houding van de psychiater als in de visie van de samenleving op de getroffen soldaten. Welke gevolgen bracht dit verder mee? Naast het feit dat de soldaat niet meer schuldig werd geacht aan zijn trauma, werd het trauma in 1980 opgenomen in de DSM (Diagnostic & Statistical manual of

Mental Disorders) onder de naam Post-Traumatische Stress Stoornis (PTSD).⁵⁵ Vanaf dan werde soldaten die deze mentale ziekte opgelopen hadden tijdens de oorlog, beschouwd als een onderzoeksobject. Daarbij vroeg men zich ook af of dit trauma ook invloed zou kunnen hebben op de volgende generatie, ook wel secundaire traumatisatie genoemd. Sindsdien werden niet alleen de oorlogsveteranen van de Vietnamoorlog onderzocht. Oorlogsveteranen die meegevochten hadden in de Tweede Wereldoorlog werden ook onderzoeksobject, samen met hun nakomelingen om zo de intergenerationele impact te traceren. En de oorlogsveteranen van de Grote Oorlog? Als we even een berekening maken, kunnen we vaststellen dat de jongste oorlogsveteranen van Wereldoorlog I geboren werden rond het jaartal 1896. De onderzoekspiste rond oorlogsveteranen en hun nakomelingen werd pas interessant bevonden na de Vietnamoorlog. Op dat moment zijn overlevende oorlogsveteranen van de Eerste Wereldoorlog ongeveer 84 jaar. Een man die rond 1890 geboren werd, had dan in 1960 gemiddeld nog 13,79 jaar te leven.⁵⁶ Maar uit onderstaande grafiek van de Belgische bevolking blijkt dat een persoon die geboren werd in de periode 1880-1890 een gemiddelde levensverwachting had tussen de 43 en 47 jaar. Hier moet men natuurlijk in rekening brengen dat twee wereldoorlogen de gemiddelde levensverwachting sterk omlaag haalden.

Evolutie van de levensverwachting bij de geboorte, van sterftetafels in exacte leeftijd, 1880-2014

57

⁵⁵ Jones, E., & Wessely, S. (2006). Psychological trauma: a historical perspective. *History, Epidemiology, Treatment*, p. 217-220.

⁵⁶ Geraadpleegd op:

<http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?VW=T&DM=SLNL&PA=37360ned&D1=a&D2=a&D3=0-1%2c11%2c21%2c31%2c41%2c51%2c66&D4=0%2c10%2c20%2c30%2c40%2c50%2c56-l&HD=090710-1550&HDR=G1%2cT&STB=G2%2cG3>

⁵⁷ Geraadpleegd op: http://statbel.fgov.be/nl/statistieken/cijfers/bevolking/sterfte_leven/tafels/

Een eerste conclusie die we hieruit kunnen trekken is dat de meeste oorlogsveteranen van de Eerste Wereldoorlog reeds gestorven waren op het moment dat ze een mogelijke doelgroep voor het onderzoek werden. Dit brengt ons meteen naar het volgende punt: het verhaal van de oorlogsveteranen was niet de echte focus van het psychologisch onderzoek. Psychologen waren op dat moment vooral geïnteresseerd in de werking van het geheugen en gingen dus eerder uit van een kwantitatieve benadering van onderzoek dan van een kwalitatieve benadering. Men beschouwde het geheugen als onbetrouwbaar en kneedbaar. De school van het collectief geheugen was dus niet op zoek naar wat het geheugen kon weergeven over het verleden en ook niet of het geheugen überhaupt dé waarheid zou kunnen weergeven. De tweede generatie die onderzoek deed naar het collectief geheugen was vooral bezorgd over hoe en waarom het geheugen is gevormd op een bepaalde manier en waarom bepaalde zaken verdwijnen uit het geheugen.⁵⁸

Dit is ook sterk terug te vinden in het onderzoek over de intergenerationele relatie tussen oorlogsveteranen en hun kinderen. De insteek is niet de narratieve, gevoelsmatige kant maar veeleer het op zoek zijn naar feiten en details van de puzzel van de oorlog. Pas vanaf de jaren 80 groeit de interesse voor de levensloop van mensen vanuit de geschiedkundige wereld. Door een paradigma shift in het wetenschappelijk onderzoek naar het verleden, verschoof de aandacht naar individuele herinneringen en mondelinge overlevering: *oral history*. In de jaren 80 kwam er een specifieke interesse voor de relatie tussen geschiedenis en het geheugen, met bijzondere focus op traumatische gebeurtenissen in het verleden.⁵⁹ Het macroniveau werd niet meer als enige mogelijke bron van onderzoek beschouwd, ook het microniveau kon gezien worden als een volwaardig onderzoeksterrein. De gewone man in de straat kreeg de kans om deel uit te maken van de geschiedschrijving. Men beperkte zich niet meer tot louter archieven en formele bronnen. Dit onderzoek werd veeleer gedaan aan de hand van mondelinge geschiedschrijving omdat dit beter het verleden kan onthullen vanuit een micro standpunt.⁶⁰ *Oral history* had in het verleden een slechte reputatie, het was niet wetenschappelijk genoeg. Het dekte niet de objectieve instelling die in de 19de eeuw voorop stond. Geschiedenis wilde net zoals de positivistische wetenschappen zijn, ze moest de realiteit reconstrueren zoals die

⁵⁸ Hirst, W., & Fineberg, I.A. (2011). Psychological perspectives on collective memory and national identity: The Belgian Case. *Memory Studies*, 5, 1, p. 86-95.

⁵⁹ Thomson, A. (2006). Four Paradigm Transformations in Oral History. *The Oral History Review*, 34, 1. p. 61.

⁶⁰ Bleyen, J., & Van Molle, L. (2012). Wat is mondelinge geschiedenis? p. 8.

zich echt had voorgedaan, aan de hand van feiten en neutraliteit. In mondelinge geschiedschrijving is er altijd een zekere bias aanwezig van tijd, plaats, en menselijke vergeetachtigheid. Pas eind jaren 60 kwam er dan ook interesse voor *oral history* als een wetenschappelijke onderzoeksmethode. Aanvankelijk had het vooral de taak om toegang te bieden tot het verleden, dit te reconstrueren en zichtbaar te maken in zijn authentieke staat. Het besef dat de onderzoeker altijd een positie inneemt in het onderzoek en het onderzoek al dan niet bedoeld beïnvloedt, heeft ervoor gezorgd dat er een switch in het onderzoeksdoel van mondelinge geschiedschrijving tot stand kwam. Zo heeft men nu eerder het doel voor ogen dat het verleden herinnerd en herdacht wordt en wil men op zoek gaan naar welke betekenis het verleden kan hebben voor het heden. Het verleden wordt geconstrueerd door een wisselwerking tussen de verteller en de interviewer en hoe ze beiden omgaan met thema van het interview. Niet zozeer de feiten of het controleren van de echtheid staan centraal. Dit kan zeker nog meetellen, maar de betekenissen, de ervaringen zijn aanwezig om zo het verleden te kunnen interpreteren in de tijdsgeest van vandaag.⁶¹ Eind 20ste eeuw kan de mondelinge geschiedenis ook krediet krijgen van andere wetenschappen zoals Psychologie, Antropologie,... maar toch blijven vooroordelen voelbaar in het wetenschappelijke veld tegenover mondelinge geschiedschrijving. Dit is ook zichtbaar in de literatuur die mondelinge geschiedenis gebruikt als onderzoeksmethode. Tussen de jaren 1990 en 2000 krijgt *oral history* meer aanzien door de digitale revolutie. Internet, filmmateriaal, opnamemateriaal is steeds meer beschikbaar en makkelijker hanteerbaar waardoor *oral history* kan opleven.⁶² Een tweede conclusie die dus getrokken kan worden waarom er geen onderzoek vindbaar is over de intergenerationele overdracht van de oorlogsveteraan van WOI op de volgende generatie, is dat pas op het einde van de 20ste eeuw vanuit de psychologie interesse ontstond in de mondelinge geschiedschrijving als onderzoeksmethode. De *oral history* als kwalitatieve onderzoeksmethode moet nog steeds opbotsen tegen vooroordelen waardoor het onderzoek in deze lijn bemoeilijkt wordt.

Het tij is aan het keren, deze thesis is daar een goed voorbeeld van. Jonge onderzoekers geloven in de kracht van *oral history* als onderzoeksmethode. Ze geloven daarmee dat deze kwalitatieve blik niet meteen beter of slechter is dan puur positivistisch wetenschappelijk onderzoek. Het is

⁶¹ Ibidem, p. 35-36.

⁶² Thomson, A. (2006). Four Paradigm Transformations in Oral History, p. 50.

gewoon een andere blik op de werkelijkheid die naar voren kan treden waarbij de *oral history* kan helpen om het andere verhaal aan het licht te brengen, anders dan de benaderingen van voorgaande decennia... Het patriottisme en de heldenverhalen van de staten en soldaten moeten een beetje opschuiven want ook de andere ,persoonlijke, intieme kant verdient voortaan een plek op het toneel van onze geschiedenis. Het verhaal van de persoon zelf mag nu even centraal worden geplaatst. Het is de plaats waar het individu een plek krijgt in het groter geheel van de geschiedenis.⁶³

⁶³ Horowitz, R. (1995). Oral history and the Story of America and World War II *The Journal of the American History*, 82, 2, P. 617-624.

Hoofdstuk 2: Methodologie

In het tweede hoofdstuk van de thesis zal de onderzoekspiste met zijn mogelijke implicaties behandeld worden. De onderzoeksvraag wordt naar voren geschoven en de methodieken die gebruikt werden om het onderzoek te realiseren worden weergegeven. Er wordt onder meer inzicht verschaft in de gebruikte steekproef, dataverzameling en de hantering van de data voor de analyse. Zo kan het onderzoek aan zijn transparantie voldoen en kunnen de mogelijke problemen aangekaart worden.

2.1. Vraaganalyse

In het eerste hoofdstuk werd de aandacht gevestigd op het feit dat families naar aanleiding van bepaalde herinneringen en gebeurtenissen, al dan niet traumatisch, bepaalde verhalen, feiten en handelingen doorgeven aan de volgende generaties. Deze familiegebeurtenissen hebben een bereik van ongeveer vier generaties, gelijkgesteld aan 100 jaar.⁶⁴ Honderd jaar geleden vond de Grote Oorlog plaats. Ik zelf behoor tot de zogenoemde vierde generatie. En inderdaad, veel kan ik niet vertellen over mijn overgrootvaders die streden aan het front. De tweede en derde generatie, die de strijders nog gekend hebben, zijn vandaag nog steeds terug te vinden in onze maatschappij. Wat kunnen zij ons vertellen? Uit hoofdstuk één kwam naar voren dat deze doelgroep, de nakomelingen van oorlogsveteranen van Wereldoorlog I, niet gezien werd als een goede bron voor wetenschappelijk onderzoek. Maar wat als we de insteek veranderen? Wat als we hen niet louter zien als informatiebron voor de gebeurtenissen aan het front, maar willen onderzoeken hoe hun opvoeding is geweest en welke verhalen en gebeurtenissen zij beleefden thuis, verhalen die al dan niet vaak onbewust gelinkt kunnen worden aan de oorlog(en)? Oorlogen, in het meervoud, omdat deze tweede generatie zelf en soms zelfs de derde generatie ook een oorlog hebben meegemaakt, namelijk de Tweede Wereldoorlog. De oorlog stopte niet aan het front in 1918 maar was in zekere zin altijd “zichtbaar” en aanwezig.

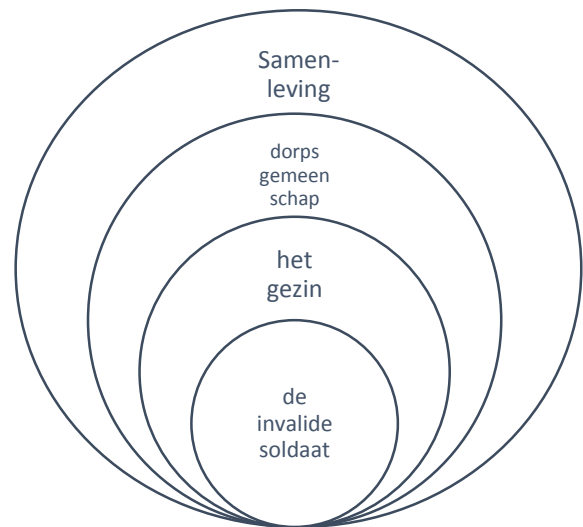
⁶⁴ Asseman, J, & Czaplicka, J. (1995). Collective Memory and Cultural Identity. *New German Critique*, 65, p. 125-133.

Vanuit deze interesse kan de volgende onderzoeksvraag met deelvragen gesteld worden:

Wat is de impact op (de herinnering van) het (klein)kind om op te groeien met een (groot)vader die als soldaat invalide is geworden ten gevolge van Wereldoorlog I?

- *Welke rol heeft de samenleving hierin?*
- *Welke rol speelde de dorpsgemeenschap?*
- *Welke rol speelden de andere gezinsleden?*

In dit onderzoek wordt aan de hand van vijftien interviews in acht verschillende families geprobeerd in kaart te brengen wat het betekend heeft om te leven met een invalide (groot)vader en wat het voor hen vandaag nog betekent. Zo wil het de tastbare sporen nagaan die de Grote Oorlog nalaat in de herinnering van

hen die opgroeiden met een gekwetste soldaat. Het woord “impact”, dat gebruikt wordt in de onderzoeksvraag, kan echter wel de indruk wekken dat het gaat over een causaal verband tussen de invalide (groot)vader en zijn (klein)kinderen. Vanuit deze gedachte willen we dit onderzoek niet voeren. In deze onderzoeksvraag ligt de nadruk niet op een statische, objectieve of absolute waarheid. Het is echter wel zo dat de invaliditeit invloed kan hebben op de beleving van de (klein) kinderen. Er zijn echter ook andere factoren die een rol kunnen spelen in die beleving, zoals de rol van de moeder, de ondersteunende omgeving, de leefomstandigheden,... Ook kunnen de (klein)kinderen een rol spelen in de intergenerationele relatie met de invalide (groot)vader en kan er dus uitgegaan worden van een wederkerige relatie.⁶⁵ Toch worden in deze thesis de kinderen en kleinkinderen vooral benaderd om een ander beeld te krijgen van de oorlog en zijn nasleep. Het woord “impact” krijgt dus de invulling van een wederkerige relatie die inwerking heeft op elkaar, maar vanuit het perspectief van het kind bekeken. Zoals hier eerder al werd vermeld is het niet de bedoeling om statische resultaten te bekomen en die

⁶⁵ Aan de hand van de interviews kan dit gesteld worden.

te veralgemenen voor al de kinderen en kleinkinderen van invalide soldaten van België/Vlaanderen. Elke geïnterviewde heeft zijn waarheid die gerespecteerd moet worden. Het gaat hier niet over de waarheid, die gegeneraliseerd moet worden, maar over de geloofwaardigheid van het verhaal. Elke respondent vertelt vanuit zijn uniciteit en authenticiteit. Hierdoor is de context waarin het verhaal gevormd en verteld wordt des te belangrijk. De (klein)kinderen hebben ondertussen meestal zelf al de leeftijd bereikt van vijftig plus, waardoor er enige tijd over de herinneringen is kunnen gaan en deze dus anders gevormd zijn.

Dit onderzoek kan als meerwaarde dienen voor het onderzoeksveld en de samenleving. Daarbij is het niet de bedoeling om de vaststellingen van vergelijkend onderzoek in andere landen te bevestigen. Deze thesis wil juist een plaats, moment zijn waar de (klein)kinderen hun kant van het verhaal kunnen tonen, omdat dit vaak onderbelicht is geweest in de geschiedenis van België. Deze thesis wil daarom een bijdrage leveren om de schaarste in dit onderzoeksveld aan te vullen.

2.2. Kwalitatieve onderzoeksmethoden

Om de onderzoeksvraag *“Wat is de impact op (de herinnering van) het (klein) kind om op te groeien met een (groot)vader die als soldaat invalide is geworden ten gevolge van de Grote Oorlog?”* te behandelen, is er gekozen om dit vanuit een kwalitatieve onderzoekspiste te benaderen. Dit mede doordat de onderzoeker een sociaal-cultureel pedagogische focus heeft, waarbij het statistische of verklarende niet de kern is van het onderzoek. Vervolgens wil dit onderzoek de intergenerationale relatie tonen tussen de (groot)vader en zijn (klein)kind in de context van het gezin, de dorpsgemeenschap en de samenleving. Het gaat hier om 15 persoonlijke verhalen die elk hun waarheid hebben. Door kwalitatief onderzoek te doen en specifiek aan de hand van mondelinge geschiedschrijving, kunnen de herinneringen naar voren treden die het nu en het verleden met elkaar kunnen verbinden, zodat het verleden ook een betekenis kan hebben voor vandaag en zelfs voor morgen. Het verleden leeft voort in het

heden.⁶⁶ De mondelinge geschiedschrijving wil op een verhalende manier betekenis geven aan de wereld en de geschiedenis, vanuit de mensen zelf.

2.3. Steekproef en steekproefmethoden

Voor de interviews werd er gezocht naar kinderen en kleinkinderen van invalide soldaten uit Wereldoorlog I. De participanten werden gevonden aan de hand van een “*snowball effect*”. Dit wil zeggen dat er vanuit een kettingreactie bereidwillige mensen zijn gevonden. Dit heeft er ook voor gezorgd dat er meer participanten uit het westen van Vlaanderen komen en dat het (klein)kinderen zijn van invalide soldaten die gewond zijn geraakt door de oorlog en de invaliditeit niet verkregen hebben door zelfmutilatie. Er werd niet specifiek gezocht naar bepaalde verhalen van personen om zo een breder beeld te verkrijgen van de algemene beleving van (klein)kinderen van invalide soldaten. Dit omwille van het feit dat er in sommige families nog steeds een taboe heerst over hoe de invalide soldaat aan zijn invaliditeit is gekomen. Sommige families willen ook niet naar buiten treden met hun verhaal en zien dit als een privézaak. Dit moet gerespecteerd worden en daarom werd er geopteerd om niet naar specifieke mensen te zoeken, maar om de bal te laten rollen en zo via-via mensen te vinden die bereid waren om mee te werken aan het onderzoek. Er werden in totaal vijftien mensen geïnterviewd, die behoren tot acht verschillende families. Toch moet worden benadrukt dat elk verhaal uniek is en dat er misschien ook patronen aanwezig zijn die in de acht families zijn terug te vinden. Het is dus niet de bedoeling te veralgemenen en het is ook onmogelijk om de volledige populatie van invalide soldaten te bevragen, omwille van de lange tijdsperiode en de privacy van de mensen. In de CD-ROM vindt u de bijlage over de stambomen en extra informatie over deze families. Om hun privacy te respecteren worden enkel de kenmerken van de personen weergegeven en werd hun naam geanonimiseerd.

2.4. Data verzameling

De interviews werden afgenomen aan de hand van diepte-interviews. De eerste zeven interviews werden afgenomen door Dr. Prof. Pieter Verstraete. De latere acht interviews

⁶⁶ Bleyen, J. & Van Molle, L. (2012). *Wat is mondelinge geschiedenis*. (pp.8). Leuven: Acco

werden afgenomen door student, Olivia De Sutter. De interviewleidraad werd hiervoor licht aangepast. Dit omdat uit eerdere interviews bepaalde aspecten naar voren kwamen die nog niet opgenomen waren in de interviewleidraad. Het gaat over de volgende thema's: ten eerste het spelen in het gezin en de speelse omgang tussen de invalide vader en (klein)kinderen. Ten tweede kwam er naar voren dat de moeder een speciale rol opnam in het gezin. Daarom werd meer aandacht besteed aan de moeder in de interviewleidraad. Ten derde werd er een vraag bijgevoegd over het feit dat de (klein)kinderen het gevoel hadden anders behandeld te worden op school of in de omgeving doordat hun (groot)vader invalide was. Ten slotte werd er aandacht geschonken aan wat voor hen de impact was een invalide (groot)vader te hebben en of dit invloed heeft gehad op hun eigen leven en opvoedingsstijl. De vragen werden opgebouwd vanuit de historische achtergrond van Wereldoorlog I. Er was een breed gamma aan vragen om een zo breed mogelijke schets te kunnen maken van het leefmilieu van de kinderen en kleinkinderen die zijn opgegroeid met een gekwetste soldaat. Ook werd de militaire achtergrond van de (groot)vader bevraagd om zo een beeld te kunnen schetsen van zijn militaire loopbaan en hoe hij aan zijn invaliditeit is gekomen. Dit is vooral belangrijk als achtergrond om het onderzoek te kaderen. Deze informatie is terug te vinden achteraan in de bijlage waarin de acht families beschreven worden. De interviewleidraad kan men raadplegen in bijgevoegde CD-Rom.

Het interview was open van vorm. Dit wil zeggen dat de vragen niet in een bepaalde volgorde werden beantwoord, maar dat de geïnterviewde zijn verhaal kon doen en dat hierop werd ingespeeld en geanticipeerd. De vragen werden daarom van buiten geleerd, zodat er beter meegegaan kon worden in het verhaal van de geïnterviewde. Tijdens het interview werden de vragen in het achterhoofd overlopen die de geïnterviewde reeds had beantwoord en ook welke vragen nog extra bevraagd moesten worden. De meeste vragen werden spontaan beantwoord door de participant. Door een belangstellende, geïnteresseerde houding aan te nemen werd er geprobeerd telkens opnieuw naar het verhaal te luisteren, ook al was het verhaal al gekend. Dit was vaak het geval bij het interviewen van leden van hetzelfde gezin. Vaak kreeg ik de vraag: "Heeft mijn broer of zus dat nog niet verteld?". Om deze persoon ook de kans te geven te vertellen vanuit zijn perspectief, kozen we ervoor om negatief te antwoorden op die vraag.

De interviews werden opgenomen met een extra geluidsopname alsook met een camera. Ook werd gevraagd aan al de participanten om een “*informed consent*”⁶⁷ te ondertekenen waarin het doel van de thesis stond uitgewerkt. Bij de eerste zeven respondenten werd dit informed consent niet opgevraagd omwille van het oorspronkelijk karakter van het onderzoek. Daarom werd naderhand opnieuw contact opgenomen met deze respondenten. Deze informed consent zijn ook terug te vinden in bijlage. Verder stonden hier ook hun rechten uitgeschreven zodat ze op elk moment van het onderzoek hun deelname konden intrekken. Voorts werd hun goedkeuring gevraagd om het beeldmateriaal en de geluidsopname te gebruiken voor een mogelijke tentoonstelling einde najaar 2016. De meeste respondenten reageerden spontaan positief en zeiden dat ze geen geheimen hadden. Er werd slechts één persoon anoniem gefilmd omdat deze persoon liever niet in beeld kwam. Een ander persoon wil niet dat de interviewtranscripties en familiestamboom worden meegegeven in dit onderzoek. Al de interviews werden afgenomen in een tijdspanne van 60 tot 180 minuten. Dit opvallende verschil is te wijten aan diverse factoren. Sommige participanten waren meer open dan anderen, sommigen hadden minder herinneringen aan de invalide soldaat. Sommige geïnterviewden kwamen meteen to the point. Bij anderen duurde het dan weer veel langer omdat ze begonnen uit te weiden over allerlei andere zaken of omdat het grote vertellers waren en hier uren over konden doorgaan. De meeste interviews gingen door bij de participant thuis, omwille van de familiale context, zodat de participant zich meer ontspannen zou voelen. In de meeste gevallen hadden de participanten allerlei materiaal klaargelegd zoals foto’s, brieven, medailles, oude documenten, enz.... Door op de locatie van de persoon zelf het interview af te nemen, kon er een beter beeld gevormd worden van de persoon. Vaak waren er op locatie fotokaders te bewonderen van de eigen (klein)kinderen of familieherinneringen van overleden familieleden. Ook werd gebruik gemaakt van de foto’s van kinderen en kleinkinderen om het ijs te breken of om ervoor te zorgen dat de participant minder zenuwachtig was of om te kunnen inspelen op bepaalde vragen.

Mondelinge geschiedschrijving heeft vaak een persoonlijker karakter en zorgt voor minder afstand tussen de respondent en de luisteraar. Dit is noodzakelijk omdat het persoonlijke levensverhalen zijn die naar voren komen. Er is hier sprake van “*Living History*”, waardoor de

⁶⁷ Savin-Baden, M., & Howell Major, C. (2013). Data handling and coding. In M. Savin-Baden & C. Howell Major (Red.), *Qualitative research. The essential guide to theory and practice* (pp. 419-433). Oxon: Routledge.

herinnering aan het verleden terug tot leven kan komen. Dit werd ook vaak aangegeven door de respondenten zelf. Zo zeiden sommigen dat ze het nog voor hun ogen zagen gebeuren, of zelfs het parfum nog konden ruiken. De bijzonderheden, de persoonlijke kleine verhalen werden hier niet uitgewist, maar zijn juist deel van het onderzoek.⁶⁸

Elk interview werd door de student getranscribeerd. Per uur werden ongeveer tien minuten van het interview uitgetypt. In totaal was er sprake van ongeveer 24 uur beeld en geluidsopname. Sommige stukken werden niet getranscribeerd omwille van het feit dat het vertelde niet zinvol was voor het onderzoek. Op sommige momenten was er het spanningsveld zichtbaar tussen die van de pedagoog met die van de therapeut. Vaak waren de participanten al wat ouder en hadden ze nood aan een gewoon alledaags babbeltje waarin toch veelal frustraties naar boven kwamen. Omwille van de gevoeligheid van de verhalen en de vaak moeilijke familierelaties tussen de participanten onderling, moest er uitgekeken worden dat het niet puur een therapeutisch verhaal werd. Vaak ook zochten de participanten erkenning voor hun leed, waar op zich niets mis mee is, maar dit kon in sommige gevallen zeer ver gaan. Deze stukken werden met opzet niet getranscribeerd, zodat deze ook niet konden opgenomen worden in de analyse en dus ook de uitkomsten niet zouden kunnen beïnvloeden of bijsturen. Verder was het verstaan van de respondenten een hele opgave om wille van het zware accent en dialect. Tenslotte was het volgen van de herinneringen niet altijd even makkelijk. Een herinnering is niet chronologisch geordend in het geheugen. Veelal waren stukken vergeten of werden bepaalde zaken door elkaar gehaald, zoals bij de herinneringen aan de oorlog waar Wereldoorlog I en Wereldoorlog II wel eens werden verwisseld. Ook werden er sprongen gemaakt doorheen de tijd of haalde men gebeurtenissen of personen aan, die voor hen makkelijk te volgen waren, maar voor de onderzoeker totaal onbekend. Met deze moeilijkheden en bias in het onderzoek heeft kwalitatief onderzoek altijd te maken. Hier bewust mee omgaan tijdens de analyse en erkennen dat dit probleem mogelijk aanwezig is, zorgt er hopelijk voor dat de bias beperkt blijft.

⁶⁸ Bleyen, J. & Van Molle, L. (2012). *Wat is mondelinge geschiedenis*. (p.29). Leuven: Acco.

2.5. Data analyse

In dit onderdeel bespreken we hoe de data geanalyseerd werden voor dit onderzoek. Dit gebeurde aan de hand van de Grounded Theory methode. Ook zal de concrete werkwijze om tot de uiteindelijke analyse te komen stap voor stap worden verduidelijkt.

2.5.1. Grounded Theory

De verzamelde interviews werden geanalyseerd op basis van de analysemethode van de “grounded theory”. Deze analysemethodiek is gebaseerd op de grondstelling dat de theorie gevormd wordt vanuit de data, die systematisch verzameld en geanalyseerd worden doorheen het onderzoeksproces. Het gaat hier dus niet om het testen van een theorie die vooraf al werd aangenomen zoals in een vergelijkend onderzoek. Het is veeleer de bedoeling om patronen te herkennen en te ontdekken in verband met de familiale context van de invalide, Belgische soldaten uit Wereldoorlog I.⁶⁹ De Grounded Theory baseert zijn theorieconstructie op een inductieve methode. Hierin worden de data op constante wijze met elkaar geconfronteerd, zodat er hypothesen kunnen ontstaan. Het onderzoek is gefundeerd vanuit een interpretatief kader. Centraal in dit grondbeginsel is dat de onderzoeker uitgaat van de interactie die plaatsvindt tussen de verteller en de luisteraar, en de luisteraar en de vertaalslag die deze maakt. Het is geen passief gegeven, maar juist een actieve deelname aan het proces waarbij men dus samen een proces doormaakt. Het is tevens de bedoeling dicht bij de data te blijven om zo de patronen en processen die aanwezig zijn, bloot te leggen. Verder is in deze onderzoeksmethodiek ook het idee aanwezig dat elke informatie zijn eigen unieke waarheid bevat en dat we deze moeten bewaren.⁷⁰

2.5.2. Concrete Analyse

De concrete manier van werken doorheen de analyse wordt hier chronologisch weergegeven. De opnames van de interviews werden één voor één door de student beluisterd en uitgeschreven in een Word document. De vertellers kregen de term ‘respondent’ en soms een nummer als er meerdere respondenten tegelijk aanwezig waren tijdens het interview. De echtgenoten van de respondenten waren vaak ook aanwezig en kregen de benaming ‘man of vrouw’. De onderzoeker kreeg de benaming ‘interviewer’. Er werd een exacte transcriptie

⁶⁹ Sixsmith, J., Sixsmith, A., Callender, M., & Corr, S. (2014). Wartime experience and their implication for the everyday lives of older people. *Ageing and Society*, 34, p. 1461.

⁷⁰ Savin-Baden, M., & Howell Major, C. (2013). Data handling and coding. In M. Savin-Baden & C. Howell Major (Red.), *Qualitative research. The essential guide to theory and practice* (pp. 183). Oxon: Routledge.

gemaakt, waarin stopwoordjes, stiltes, en bepaalde uitbeeldingen werden genoteerd. Daarbij moet opgemerkt worden dat de onderzoeker hierin keuzes heeft gemaakt en dat hierdoor al een eerste interpretatie heeft plaatsgevonden. De transcripties zijn woord voor woord uitgeschreven om zo weinig mogelijk essentie van de interviews verloren te laten gaan. Het gevolg is wel dat ze hierdoor niet altijd even vlot leesbaar en verstaanbaar zijn. De transcripties werden daarna overgezet in het NVivo programma, versie 11. NVivo is een softwareprogramma dat onderzoekers ondersteunt in een kwalitatieve of gemixte onderzoeksmethode. Het helpt bij het organiseren, analyseren en het vinden van inzichten in ongestructureerde, kwalitatieve data, in dit geval interviews.⁷¹ NVivo maakt gebruik van *nodes*, codes waarin de onderzoeker elk specifiek stukje tekst van één of meerdere codes voorziet. Hiervoor werd een codeboom opgesteld aan de hand van de interviewleidraad die gebruikt werd tijdens de interviews. Deze inductieve methode voor coderen, zorgt ervoor dat over de verscheidene interviews heen, de patronen duidelijk zichtbaar worden. Er werd in het begin heel breed gegaan om daarna te versmallen om uiteindelijk tot de kernpatronen te komen. Het is echter niet zo dat deze codeboom volledig vaststaat. Tijdens het coderen komen er codes bij en gaan codes weg. Ook hier nam de onderzoeker een interpretatieve rol in om de codes te vormen en te hervormen, om zo tot hypothesen en een analyse te komen. De codeboom is ook in de bijlage van de Cd-Rom te vinden.

2.6. De gevoeligheid van herinnering

De gevoeligheid van het werken met herinneringen en persoonlijke verhalen ligt in het feit dat deze opgeslagen liggen in het geheugen en worden opgeroepen op een bewuste of onbewuste manier. De herinnering en het levensverhaal zijn inherent met elkaar verbonden omdat het persoonlijk narratief gebaseerd is op herinneringen. Ze zijn dus geen objectieve weergave van een gebeurtenis maar dragen altijd een subjectiviteit in zich. Zo zijn er vier belangrijke kenmerken van verhalen die ons meer inzicht kunnen geven. Deze zijn de sequentialiteit, selectiviteit, subjectiviteit en ambiguïteit van een verhaal. Het eerste kenmerk, sequentialiteit, gaat over het feit dat een verhaal een zekere tijd impliceert. Zo bestaat een verhaal uit een

⁷¹ QRS International (2016). Retrieved from: <http://www.qsrinternational.com/>

opeenvolging van gebeurtenissen. Door een verhaal te vertellen krijgt elke moment een zekere positie in het geheel, over een tijdspanne heen. Dit geeft een historische gevoeligheid en toekomstgerichtheid weer. De persoon positioneert zichzelf op een tijdlijn door een verhaal te vertellen. Het tweede kenmerk is de selectiviteit. De persoon kiest wat hij wil vertellen in zijn verhalen. Sommige zaken zullen verteld worden en ander weer niet. Hierbij moet men in rekening brengen dat de sociale kaders, de waarden en normen van een bepaalde tijd of samenleving, mede beïnvloeden wat verteld zal worden. Sommige zaken zullen dus in de schaduwzijde van de herinnering blijven. Subjectiviteit is het derde kenmerk. Het verhaal bestaat niet alleen uit een opsomming van wat er gebeurd is maar houdt ook emoties, intenties en gedachten in van de respondent. Het bevat een diepere laag van betekenisgeving. Tenslotte is er het kenmerk van ambiguïteit over de waarheid. Er is geen zekerheid dat de verhalen in meerdere of mindere mate waar of verzonnen zijn. Vaak krijgen de verhalen doorheen de tijd een subjectieve invulling waardoor dé waarheid gevormd wordt naar het perspectief van een persoon. Deze vier kenmerken van verhalen moeten mee in rekening gebracht worden bij de analyse van de interviews.⁷²

⁷² Rober, P. (2016). *Cursus Relatie en Gezinstherapie*, (pp. 65-66). Leuven: Acco.

Hoofdstuk 3: De (groot)vader als persoon

In dit derde hoofdstuk van de masterproef zullen we ons buigen over de analyse van de interviews met betrekking tot de vader als persoon. De (groot)vader, die invalide werd door de Eerste Wereldoorlog, wordt apart behandeld in een hoofdstuk om na te gaan of dit aspect, zijn invaliditeit, een grote invloed had op zijn gezin en huishouden. In de komende hoofdstukken worden de andere sferen die invloed kunnen hebben op het leven van een kind besproken. Deze zijn als volgt: de familie, de dorpsgemeenschap waarin het kind opgroeide en tenslotte de ruimere maatschappij waar het gezin en dus ook het kind van deel uitmaakten. In dit hoofdstuk 3 'De (groot)vader als persoon' worden de volgende drie categorieën aangehaald. Ten eerste bespreken we de oorlogsverhalen. De tweede categorie behandelt het thema '(Groot)vader en zijn surplus' waarin de vervlechting wordt besproken tussen de invaliditeit van de vader en de mogelijkheden die dit met zich meebracht. In de derde categorie bespreken we de specifieke hulpmiddelen waar de (groot)vader dagelijks mee in contact kwam.

3.1. Oorlogsverhalen

Doorheen de interviews kwam het aspect oorlogsverhalen duidelijk aan bod. Zo zijn er vijf respondenten waar duidelijk naar voren kwam dat de vader regelmatig vertelde over de gebeurtenissen van de Eerste Wereldoorlog. Zo kon de vader van de *respondenten Ben & Daan* 'schoon' vertellen over de oorlogsgebeurtenissen, een moment waarvan het gezin kon genieten. Bij de respondenten van de *familie Maes* mochten de (klein) kinderen op de schoot kruipen om vragen te stellen over de oorlog. Uit zichzelf vertelde hij niet zo veel, maar als je iets wilde weten, kreeg je een duidelijk antwoord over de feiten. Tenslotte waren er nog twee respondenten (*Katrien & Jan*) waarvan de vader op regelmatige basis tegen hen vertelde over de oorlog wanneer ze bij hem in het atelier waren. Voor *respondent Katrien* was de oorlog een deel van hun leven en was het altijd op subtiële wijze aanwezig. Twee respondenten geven aan dat de (groot)vader maar eenmaal of eenmaal per jaar zijn verhaal deed, maar dit niet voor de kinderen zelf. Zo geeft *respondent Paulien* aan dat hij maar één keer zijn verhaal zou doen over

de gebeurtenissen van de oorlog, hierna heeft hij het nooit meer verteld. Bij *respondent Maarten* komt naar voren dat het in zijn ouderlijk huis ieder jaar op elf november vol zat met oud-strijders die mee gediend hadden met de invalide vader. Op dat moment werden er verhalen opgehaald over de oorlog, alleen was het niet toegelaten dat kleine kinderen mee zouden luisteren, ook al kenden zij allerlei trucs om dit wel te doen. Daarnaast zijn er zes respondenten waarvan de vader van soms tot nooit verhalen vertelde over de oorlog. Zo haalt *respondent Piet* aan dat zijn vader met de kinderen nooit sprak over de oorlog, enkel op familiefeesten met de broers van de vader onderling, al stoefend en lachend van wie het meest had afgezien tijdens de oorlog. Ook *respondent Helena* deelt deze mening, maar voegt er zelf een interessante piste aan toe, namelijk dat dit niet alleen mede door een taboesfeer was maar dat dit ook te maken had met het feit dat er weinig interesse was in het verleden en het gebeuren van de oorlog vanwege de kinderen zelf. Haar echtgenoot daarentegen en haar twee andere broers en zus hebben wel veel van de verhalen kunnen genieten van de oorlog. Ook *respondenten Arie en Dirk* melden tijdens het interview dat ze tijdens zijn leven geen diepe interesse hebben getoond in het verleden van hun vader en dat ze zich pas op latere leeftijd, na de dood van hun vader, zijn gaan verdiepen in zijn verleden aan de hand van documenten die waren achtergelaten. Bij de *respondent Henri* kwam de oorlog met mondjesmaat aan bod enkel als het was om een levensles uit te dragen. Zo had de respondent zich bijvoorbeeld eens geblesseerd en moest hierover wenen en dan reageerde de vader er als volgt op:

We moeten een keer zien hoe dat die jongens 18-19 jaar op een avond worden neergeschoten, hun been of hun arm er af hoe dat die hun moeders roepten, ze roepten niet om een dokter, ze roepen naar hen moeder.

De laatste *respondent Julia* haalt tijdens het interview aan dat haar grootvader nooit iets heeft verteld over de oorlog. Zij weet dus niets af van de militaire loopbaan of kwetsuur van haar grootvader.

In deze onderzoeksgroep valt het stilzwijgen omtrent de oorlog op. De verantwoordelijkheid hiervoor is niet enkel te wijten aan de zwijzaamheid van de (groot)vader, maar evenzeer aan de onverschilligheid van de kinderen op dat moment, zo blijkt uit een paar interviews waar de vader bijna nooit iets vertelde over de oorlog. Andere interviews geven weer dat de (groot)vaders het niet nodig vonden om daar nog over te praten.

3.2. Invaliditeit als surplus

In het onderzoek werd bevraagd wat het beeld was van hun (groot)vader, hoe er werd omgegaan met zijn invaliditeit en of hier mogelijke complicaties mee verbonden waren zoals moeilijkheden thuis. Hier kwam vaak een tegenreactie op. Tijdens het interview zelf kwam een heel andere dimensie naar voren, namelijk het feit dat de (groot)vader die invalide was, niet of niet alleen maar tot last was, maar dat het invalide zijn ook voordelen had. In dit deel van de analyse zullen de volgende subcategorieën aan bod komen: 'Give it a name', 'Move on', 'Handelingen' en 'Het positieve element'.

3.2.1. Give it a name

In deze subcategorie komt naar voren hoe de respondenten de invaliditeit van de (groot)vader benoemden. Hier zijn duidelijke tendensen terug te vinden per familie, waarbij enkele nuanceverschillen opvallen. Zo halen drie respondenten dezelfde benaming aan voor hun (groot)vader. De twee andere respondenten van dezelfde familie herinnerden zich niet expliciet die benaming die de andere respondenten van dezelfde familie gaven of het was geen frappant gegeven voor hen. *Respondent Katrien* verduidelijkt de invaliditeit van de vader: "Slechte arm en goede arm." Ook *respondent Helena* benoemt dit op dezelfde manier: "Ja juist gezien dat papa een slechte arm had en een goede arm had." Ook de *kleinzoon Bert* haalt dit aan tijdens het interview: "Ja zijn slechte arm, zijn rechterarm, ja een slap handje hé." De twee andere respondenten vermelden wel duidelijk dat ze heel goed beseften wat de vader nog kon en niet meer kon door zijn arm. Zo haalt *respondent Jan* aan dat ze wel brutaal durfden om te gaan met de invaliditeit en geen schrik hadden om hun vader daar mee te confronteren. *Respondent Piet* zijn antwoord sluit hier bij aan en hij vermeldt tijdens het interview dat die arm gewoon erbij hoorde. *Respondent Dirk* die behoort tot een andere familie, benoemt het been van zijn vader als het 'fameuze been'. Hij vond het iets vreselijks. *Respondent Geert* die van nog een andere familie is, had een atypische bijnaam voor zijn grootvader die niets te maken had met zijn invaliditeit. Zijn grootvader stond bekend als 'meneer pijp'. Dit door het feit dat hij altijd aan het roken was. De *respondenten Daan en Julia* halen in het interview aan dat ze geen speciale benaming hadden voor hun (groot)vader.

Een ander opvallend iets is dat vier respondenten expliciet vermelden dat hun vader geen invalide was. Zo haalde *Maarten* in het begin van het interview het volgende aan:

“Maar in het begin van ons gesprek-...- Al de misverstanden uit de weg te ruimen.-...- Mijn vader was geen invalide hè...-...- Hij was wel militair invalide op het gebied, maar wij hebben ons vader nooit beschouwd als ons vader als een invalide.”

Ook de *respondenten Piet en Daan* halen aan dat ze hun vader niet als invalide zagen. *Respondent Katrien* voert zelfs aan dat een invalide iets anders is dan een persoon met een handicap. Twee respondenten geven aan dat ze hun (groot)vader wel beschouwden als een invalide. Bij *respondent Dirk* wordt zijn beeld mede bepaald doordat zijn vader altijd vooraan in de kerk mocht zitten bij de groot-invaliden. Doordat hij altijd krukken nodig had om zich voor te bewegen, zag *respondent Julia* haar grootvader als een invalide man.

Doorheen al de interviews zijn er negen respondenten die weergeven dat ze een duidelijk besef hebben van de invaliditeit van de (groot)vader en dit ook zo durven benoemen. Zo haalt *respondent Arie* de volgende herinnering aan over haar vader:

“Ah ja wij gingen altijd op bedevaart, naar Scherpenheuvel, Lourdes, enzovoort. Ik heb als kind van 14 jaar met het vliegtuig naar Lourdes geweest.-...- Langs de bisschop van Namen op het vliegtuig. En ik ging altijd bidden op die bedevaartsoorden met dat, ja ik weet niet hoe dat er nu uit ziet, maar je kan daar dus toen bidden voor armen en benen van mensen die dat verloren hebben om dat terug te laten genezen en dan had je zo amuletten en munten. En ik bad dan altijd dat been er terug zou aankomen, als kind-...- Ja hahaha -...-Ja dat herinner ik mij nog. Het is dus niet gebeurd, haha. Ja ja ... dat been. Dat was wel. Dat feit dat wij naar Lourdes gingen en waarom hij dat dan niet uit ons hoofd praatte, nu zouden we tegen ons kinderen of kleinkinderen zeggen, moest er zoiets gebeuren dan zegde ge dat toch? Ahja denk toch niet dat been er terug aan komt. Ja die liet ons gewoon in die waan als wij kind waren. Erg hè? Hahaha ja dat zijn toestanden, ja ja...Ja.”

Bij vijf respondenten wordt dit niet expliciet aangehaald tijdens de interviews, of kwam dit gewoon niet ter sprake.

3.2.2. Move on

In deze subcategorie wordt de tendens aangehaald dat er in de families ook een bepaald idee heerst dat we niet voor altijd kunnen blijven stilstaan in het verleden, maar dat we ook vooruit moeten durven kijken. Zo werd door vier families (*Maes, Wouters, Peeters & Janssens*) sterk benadrukt dat de (groot)vader de kracht vond om door te gaan met zijn leven ondanks de vele traumatische gebeurtenissen. Een sterk doorzettingsvermogen was één van de karaktertrekken die de (klein)kinderen van deze families gaven aan hun (groot)vader. Daarnaast wilden de (groot)vaders boven hun eigen invaliditeit uitstijgen. Dit deden ze door zich op te kleden, door gezag uit te stralen, een prachtige vrouw te hebben en zich te storten op hun werk. Zo konden ze tonen dat ze iets gemaakt hadden van hun leven. Zo haalt *Respondent Maarten* aan dat zijn vader en de andere soldaten in de eerste plaats oud-strijders zijn. Ze waren gekwetst, maar waren wel fiere mensen. Ze kozen ervoor om niet te blijven stilstaan bij het verleden en om van het arm Vlaanderen een rijk Vlaanderen te maken. Waarvan wij vandaag de dag nog steeds de vruchten mogen plukken, stelt *respondent Maarten*. Hij vindt dan ook dat deze oud-strijders op deze manier herinnerd moeten worden. Ze moeten een dikke pluim krijgen omwille van hun onverzettelijke wil om iets te maken van hun leven. Hierin is hij niet alleen, ook andere families halen duidelijk dit doorzettingsvermogen aan. Daarbovenop halen de respondenten ook aan dat deze (groot)vaders ondanks deze zware periode in hun leven hierin geslaagd zijn door bijvoorbeeld de kinderen te laten studeren, een zaak op te bouwen of gewoonweg verder te kunnen gaan met hun leven. Deze eigenschappen komen naar voor in de volgende families: *Peeters, Wouters, Maes, Claes, Janssens & Goosens*.

3.2.3. Het positieve element

Invaliditeit in de betekenis van het woord, wil zeggen 'niet meer in staat zijn tot een bepaalde arbeid of handeling'. Er waren natuurlijk bepaalde zaken die moeilijker waren voor de invalide (groot)vader door zijn verwondingen, zoals zwaarder werk, wandelen, of gewoonweg een beroep uitoefenen, maar er waren zeker en vast ook zaken die in het voordeel konden spelen tijdens het opgroeien van de nakomelingen van oorlogsveteranen. Zo komt er duidelijk naar voren dat deze mannen konden genieten van een oorlogspensioen en tegemoetkomingen voor hun lijden. *Respondent Jan* vertelde dat wanneer ze een familie uitstapje deden met het gezin ze voor een goedkoper tarief konden reizen met de trein en dat de zitplaatsen voor invalide

mensen aangeduid werden met een zwart kruisje. *Respondent Paulien* die vaak haar invalide grootvader heeft begeleid verduidelijkte dat ze nooit heeft moeten betalen voor de tram, buiten die ene keer toen de conducteur de regel niet kende van de tegemoetkomingen. Daarnaast vermeldde ze dat hij een prioriteitskaart had en dus mocht voorsteken in lange rijen zoals bij de bakker of beenhouwer, maar dat hij nooit zelf naar de winkel ging en deze dus nooit heeft gebruikt. Zeven families brachten aan dat ze een goede economische situatie hadden, ook in tijden van de tweede wereldoorlog. Bij *respondent Julia* echter was dit niet het geval, omdat haar grootvader, ondanks zijn verwondingen aan het front, twee maal zijn invaliditeitspensioen verloor door zijn analfabetisme. De grootvader kon niet werken en probeerde het gezin te onderhouden door hier en daar schoenen te repareren. De zeven andere families hadden het veel beter. In de meeste gevallen kon de vader, ondanks zijn invaliditeit, toch ook nog een werk verrichten en hij kreeg daarbovenop een invaliditeitspensioen. *Respondent Piet* verduidelijkte: *“Zijn invaliditeitspensioen was een beetje ons appeltje voor de dorst”* Dit was natuurlijk niet zo in het geval van de oorlogsblinden. Zij verrichten geen werk meer, maar kregen wel een hoger invaliditeitspensioen. Ook wordt door verscheidene respondenten aangehaald dat ze allemaal naar school zijn kunnen gaan doordat hun vader elke maand wat extra kreeg: *“Ja vijftig procent dat was toch een schoon inkomen hoor, daarmee wij zijn allemaal naar school kunnen gaan.”*: vertelt *respondent Ben* in het interview.

In de interviews werd aan de respondenten gevraagd of ze soms moeilijkheden ervaarden doordat hun vader een invalide was. Bijna al de respondenten antwoordden volmondig neen. Zo vertelt *Helena* dat ze *“Absoluut geen hinder van gehad dat die invalide was. We waren dat gewoon hé dat hij overal zijn hand aan vastklampte.”* Twee respondenten geven zelfs een opmerkelijk antwoord. Ze maken een vergelijking met iets anders waar ze veel meer last van hadden in hun kindertijd. Zo haalt *respondent Arie* het volgende aan:

“Neen, we werden alleen anders benaderd omdat mijn vader rijk was. Niet omdat hij invalide was. Dat was, ja daarom ben ik ook naar Gent naar school gegaan achter de tweede Latijnse omdat ik dus hier in Sint-Niklaas ja... Ik ben wel terug gegaan naar Sint-Niklaas. Ja...”

Ook *respondent Geert* haalt aan dat hij meer moeilijkheden ondervonden heeft in zijn jeugd doordat ze thuis Frans spraken en in een Nederlandstalig gebied in België woonden, dan dat zijn grootvader een invalide persoon was.

Daarnaast *haalt respondent Julia* aan dat ze door de gebeurtenissen van haar grootvader en hoe hij zijn kinderen behandelde, ze niet hetzelfde lot wilde ondergaan als haar grootouders. Het was voor haar een stimulans om verder te geraken in het leven.

3.3. Invaliditeit en zijn hulpmiddelen

Doorheen de verschillende interviews komen de hulpmiddelen van de (groot)vader naar voren. Er zijn diverse tendensen terug te vinden in zes families (*Peeters, Maes, Goosens, Jacobs, Mertens & Jacobs*) waarbij expliciet gesproken wordt over de hulpmiddelen van de (groot)vader. De eerste tendens is dat (groot)vaders de taken van alledag deden op dusdanig manier dat hun lichaam het toeliet. Het lijkt erop dat de invalide soldaten een manier hadden gevonden om met hun beperking te leven. Er was een soort van acceptatie van hun andersheid die tot uiting kwam doordat men alternatieve methoden voor bepaalde handelingen had gecreëerd, waardoor de invaliditeit naar de achtergrond geschoven kon worden en ze in de eerste plaats vader of grootvader konden zijn. Dit wordt verder geschetst in het volgende hoofdstuk bij de case 'Aan tafel gaan', waar de handelingen van de (groot)vader beschreven worden zoals het op een bijzondere manier vasthouden van het bestek of het alleen met een vork eten.

Een tweede tendens die aan het licht kwam tijdens de interviews is dat sommige (groot)vaders hun invaliditeit wilden verbergen. Dit komt aanbod bij de families waarvan de (groot)vader een oorlogsblinde was. Zo *haalt respondent Paulien* tijdens haar interview aan dat haar vader/nonkel zijn geleide stok niet intensief gebruikte. Ook de grootvader van *Geert* had een witte stok gekregen tijdens zijn rehabilitatie, maar die is nooit gebruikt. De familie heeft nog steeds de witte stok in zijn bezit en hij ziet er nog steeds als nieuw uit. De familie was dan ook in volle bewondering over de stok van de grootvader en als buitenstaander leek de stok wel een soort relikwie te zijn. Dit zal verder uitgewerkt worden in hoofdstuk 6. *Respondent Geert* vertelt over zijn grootvader het volgende : *“Dat is zijn originele stok, want ik heb hem nooit met een stok zien rondlopen.-...- Hij gebruikte die nooit, maar hij had wel een mooie*

wandelstok.". Zijn groot tante *Marianne*, de dochter van de invalide soldaat, voegt hieraan toe over haar vader: "Hij wilde niet laten zien dat hij blind was ziet ge, daarmee had hij liever een andere wandelstok." Ook maakten beide (groot)vaders die blind waren, gebruik van een uurwerk waaraan zij konden voelen hoe laat het was. Daarnaast maakten de (groot)vader van de *familie Maes* gebruik van het braille schrift om boeken te lezen, brieven en dagboeken te schrijven. Beide invalide soldaten wilden dus niet dat hun blindheid direct zichtbaar was voor de buitenwereld. Zo droeg de (groot)vader van de *familie Maes* altijd een zonnebril.

De derde tendens die terug te vinden is bij de zes families is dat ze gebruik maken van hulpmiddelen om hun leven te vergemakkelijken. Zo gebruikte de vader van de *familie Jacobs* een helpriem om te kunnen spitten in de tuin. Of droeg de vader van de *familie Peeters* een lederen gareel om zich te ondersteunen indien er zwaarder werk gedaan moest worden. De vader van *respondenten Arie en Dirk* had zelfs een auto die speciaal voor hem gemaakt was. De zoon vertelt trots dat dit het eerste prototype is van een "auto automatic" zoals hij citeert of een wagen met automatische versnellingsbak, want de vader moest ook niet schakelen en gebruikte maar één been tijdens het autorijden. Hij kan zich nog levendig die auto herinneren. Daarnaast halen twee families aan dat hun grootvader en vader gebruik moesten maken van een prothese om zich voort te kunnen bewegen. De respondenten beschrijven dit als een waar gruweltuig en ze benadrukken dat mocht hun (groot)vader in deze tijd geleefd hebben, met de huidige kennis en vooruitgang in de medische wereld, hun prothese er waarschijnlijk veel natuurlijker zou uitzien en minder pijnlijk zou zijn. Bij de *familie Maes* had de grootvader specifiek hulp nodig om zijn beenprothese aan en uit te doen. Dit was vaak de taak van *kleinzoon Geert* die daar toen inwoonde. Bij de *familie Janssens* had het prothesebeen een specifieke plaats in het huis en moesten de kinderen dit been vaak naar boven of naar beneden dragen. Ondanks dat zowel de grootvader als de vader een prothese hadden was het voor de buitenwereld nauwelijks zichtbaar dat ze dit droegen, enkel in het feit dat ze lichtjes mankten.

Besluit

In dit hoofdstuk werden de volgende thema's behandeld: ten eerste de oorlogsverhalen die al dan niet zijn doorgegeven aan de (klein)kinderen. Vervolgens werd de invaliditeit benaderd in zijn surplus. In het derde deel van dit hoofdstuk werden de hulpmiddelen besproken die de

(groot)vader aanwendde en tenslotte de publieke reacties op de invaliditeit van de invalide soldaat. In het deel van de oorlogsverhalen treedt een divers beeld naar voren over het doorgeven van oorlogsverhalen. Over het algemeen kan gesteld worden dat een aantal (groot)vaders er voor kozen hun verhalen te delen over de oorlog. Bij deze respondenten was er een duidelijke interesse aanwezig in de oorlogsgeschiedenis van hun (groot)vader. Toch komt in dit onderzoek naar voren dat de meeste respondenten hun vader amper tot helemaal nooit hebben horen vertellen over de oorlog. Hier zijn twee mogelijke oorzaken voor te vinden. De eerste oorzaak is dat de (klein)kinderen wellicht niet geïnteresseerd waren in de oorlogsverhalen van hun (groot)vader. Voor deze respondenten was de invaliditeit en de oorlog een deel van het familieverhaal geworden en niet een opmerkelijk gegeven dat bevroegd moest worden. Deze tendens kon in sommige gevallen onderbroken worden wanneer het (klein)kind een partner kreeg die hier wel interesse voor had. De tweede oorzaak ligt eerder bij de (groot)vader zelf. Voor sommige oud-strijders was de oorlog iets dat vergeten moest worden en niet terug opgerakeld. Deze gedachte is ook terug te vinden in de literatuur. Deze oud-strijders wilden het leven terug opbouwen zoals voorheen en daarom moest deze nare periode uit hun leven zo snel mogelijk vergeten worden. Hier moet opgemerkt worden dat er in alle families eensgezindheid heerst over dit antwoord, met uitzondering van de *familie Peeters*, waar de meningen verdeeld zijn. Deze verdeeldheid is niet te wijten aan geslacht of leeftijdsverschil, maar is eerder te wijten aan de interesse van het betreffende kind en de tijd dat het kind besteedde in het atelier van de vader. De kinderen die meer interesse toonden en meer in het atelier van de vader waren, kunnen zich meer de oorlogsverhalen voor de geest halen dan de andere kinderen.

In het tweede deel van dit hoofdstuk werd de invaliditeit van de vader in een ander daglicht geplaatst. Doorheen de interviews werd een andere dimensie belicht die we in de context van vandaag niet direct zouden verwachten. De kinderen en kleinkinderen brachten een beeld naar voren waarin de (groot)vader niet louter als invalide werd beschouwd die tot last was. Invaliditeit had ook zijn voordelen voor het gezin en de opvoeding van de (klein)kinderen. Het doorzettingsvermogen en de wil om iets te maken van hun leven werd sterk aangehaald bij deze respondenten. Dit is de manier waarop zij zich hun (groot)vader willen herinneren. De moeilijkheden zoals verzorging, de pijn, het klagen en de moeilijke thuiskomst komen veel minder sterk naar voren dan in de Australische studie van Larsson, waar

de oud-strijders als kwetsbare figuren belicht worden. Dit kan mede te maken hebben met het feit dat onze respondenten op latere leeftijd bevestigd zijn waardoor de moeilijkheden werden gerelativeerd. Ook kan meespelen dat onze respondenten pas rond de Tweede Wereldoorlog geboren zijn, al twintig jaar na de Eerste Wereldoorlog.

In de subcategorie "Give it a name" wordt het benoemen van de invaliditeit uiteengezet. De invaliditeit van de vader kreeg in sommige gezinnen een specifieke benaming. Deze benaming bevat vaak het lichaamsdeel dat minder goed kon functioneren zoals: "Slechte arm en goede arm" of "Het fameuze been". Anderen benoemden hun grootvader naar een typisch kenmerk dat niets te maken had met zijn invaliditeit maar dat verwees naar een ander specifiek kenmerk dat hem typeerde, zoals "meneer pijp". De invaliditeit van deze grootvader wordt naar achter geschoven, in de marge geplaatst, door een nog meer typerend kenmerk dat hem samenvat als persoon. Toch wel heel opmerkelijk is dat vier respondenten duidelijk benadrukken dat hun vader geen invalide was. Er was zelfs verontwaardiging te merken wanneer invaliditeit vergeleken werd met handicap. Dit bevestigt dat de oud-strijders meer waren dan hun invaliditeit en dat er een duidelijk nuance verschil te vinden is tussen handicap en invaliditeit. Anderzijds halen twee respondenten aan dat ze hun vader en grootvader als een invalide beschouwden omwille van typerende handelingen of hulpmiddelen.

Verder wordt ook het positieve element van de invaliditeit naar de voorgrond geschoven. Zo kregen de invalide soldaten een tegemoetkoming voor hun lijden in de vorm van een oorlogspensioen. Ook kregen ze tegemoetkomingen in de vorm van gratis reizen met het openbaar vervoer of een aparte rij in de winkel. Zeven van de acht families in dit onderzoek halen aan dat ze een goede economische situatie hebben gekend, zelfs gedurende de Tweede Wereldoorlog, voor de meeste Vlaamse gezinnen toch een moeilijke periode. Dit komt omdat het invaliditeitspensioen voor de meeste families een appeltje voor de dorst was mede doordat deze (groot)vaders toch nog een arbeid konden verrichten. Dit geldt echter niet voor de oorlogsblinden. Zij waren niet meer in staat om te gaan werken, en kregen hiervoor een hoger pensioen. Voorts wordt aangehaald dat de kinderen naar een goede school konden gaan door dit pensioen. Echter één familie haalde aan dat ze door het analfabetisme van de ouders het invaliditeitspensioen misliepen.

In de derde categorie van dit hoofdstuk, "Invaliditeit en zijn hulpmiddelen", werden drie opvallende tendensen besproken. De eerste tendens is dat de (groot)vaders de taken van

alledag deden op de manier dat hun lichaam het toeliet. Ze vonden een manier om ermee te leven. Een tweede tendens is dat sommige (groot)vaders, en zeker in het geval van oorlogsblinden, er alles aan deden om hun invaliditeit te verbergen. Zo wilden ze zo min mogelijk gebruik maken van hun witte stok. Dit kan wellicht mede verklaard worden doordat ze terug in het plaatje wilden passen van voor de oorlog of dat ze een zo normaal mogelijk leven wilden leiden. De derde tendens die terug te vinden is in verband met hulpmiddelen van de invalide vader is dat deze voornamelijk gebruikt werden om het leven van de vader te vergemakkelijken, zoals het gebruik van een speciale auto, een prothese of helpriemen.

In dit hoofdstuk werd aangetoond dat de oud-strijders ondanks hun invaliditeit de wilskracht toonden om iets van hun leven te maken. Ondanks de talloze pogingen van de (groot)vaders om de invaliditeit te verbergen, te beperken met behulp van hulpmiddelen of de oorlog uit hun geheugen te verbannen, kwam de oorlog en zijn nasleep binnen gesijpeld in het leven van de (klein)kinderen.

Hoofdstuk 4: Familie

Dit vierde hoofdstuk van de masterproef zal zich buigen over de tweede kerncategorie van het onderzoek, namelijk de familie. De intergenerationele relatie speelt zich namelijk voornamelijk af binnen de private sfeer van het kind. Dit deel gaat dan ook over de familiale context van het (klein)kind van de invalide soldaat en hoe het (klein)kind kon opgroeien tot een volwassen persoon in deze gezinscontext. In dit deel zullen verschillende categorieën naar voren komen. Zo wordt er bij de eerste categorie stilgestaan bij de opvoeding van het kind door de invalide (groot)vader aan de hand van de case 'aan tafel gaan'. Verder wordt in de tweede categorie besproken hoe de respondenten zelf hun eigen kinderen hebben opgevoed. In de derde categorie wordt tenslotte uitgelegd welke houding ze aannemen tegenover de toekomst en het verleden. Dat gebeurt aan de hand van een opdeling tussen 'Jeugdsentiment' en 'Mijn toekomstige Ik'. In elke categorie zullen telkens verschillende subcategorieën naar voren komen die de categorieën verduidelijken in de zoektocht naar de invloed op de intergenerationele relatie, en dat vanuit het oogpunt van de familie.

4.1. De tafel als pedagogische plek

"Aan tafel": het is een van de meest gezegde zinnen in een Vlaams huishouden. Het aan tafel schuiven om zich samen te zetten rondom iets is een pedagogisch gebeuren. Doordat iedereen aanwezig is en zijn aandacht vestigt op wat er mogelijk op de tafel gelegd wordt, kan er iets gebeuren. Wat er kan gebeuren is misschien niet meteen zichtbaar of meetbaar, maar er kan een familiale band gecreëerd worden of in sommige gevallen kapot gemaakt worden. Bij de ene familie komt er een heerlijke maaltijd tevoorschijn, terwijl bij de andere een heftig verhaal gedeeld moet worden met de rest van de familieleden. In dit deel worden situaties weergegeven die zich afspelen rond het tafelgebeuren en die de relatie tussen ouders en kind kunnen weerspiegelen. Zo worden in dit deel de persoonlijkheden van de ouders besproken, net zoals de oorlogsverhalen die al dan niet verteld werden en de rituelen rond het tafelgebeuren.

4.1.1. Persoonlijkheden van ouders

Tijdens de interviews kwamen de persoonlijkheden van de ouders verschillende keren naar voren tijdens het tafelgebeuren. Vandaar dat de subcategorie 'Persoonlijkheden van ouders' onder de categorie 'De tafel als pedagogische plek' valt. Het resultaat van de persoonlijkheden van de ouders wordt besproken aan de hand van volgende gegevens: 'Hoofd van het gezin', 'Agressie', 'Kalmte zelve' en 'Sterke vrouwen'.

4.1.1.1 *Hoofd van het gezin*

Bij vier families (Peeters, Maes, Jacobs & Goosens) wordt de moeder gezien als bazin van het gezin. Hiermee wordt bedoeld dat de moeder het huishouden regelde en het laatste woord had. In de context van een blinde invalide (groot)vader komt dat ook sterker naar voren, zeker omdat deze mannen afhankelijker waren van de partner en de familie. Toch had de vader een speciale rol te vervullen in het gezin. Ook al bepaalde de moeder heel het huishouden en was ze de bazin, soms moest de vader toch zijn stem verheffen of even naar beneden komen om terug orde en tucht te verkrijgen in het gezin. Zo haalde de *respondent Jan* aan dat zijn vader ondanks zijn invaliditeit zich zeer bewust was van zijn ouderlijke taak en dat hij er alles aan zou doen om die te vervullen. Dat kwam ook naar voren in deze vier families. Enkele citaten die tijdens de interviews naar voren kwamen over dit onderwerp:

"Ons moeder was de baas thuis."

RESPONDENT: Daan

"Dat die riep of boos was, neen hij was altijd kalm. Ons mama, ja we waren met vijf thuis, dan riep ze: "papa kom een keer want ze zijn weer aan het vechten" en papa loste het altijd op. How, het was opgelost."

RESPONDENT: Helena

"Als mijn grootmoeder overdreef of dat gij (Monique) of nonkel Jos of mijn vader overdreef dan ging mijn grootvader zijn stem eens verheffen dan was het ineens gedaan hé en als het te onrustig was dat het bij hem de spuigaten uitvlieg dan werd die kwaad, dan droop iedereen af en dan was het gedaan."

RESPONDENT: Geert

Daarnaast kwam ook in *twee families (Janssens & Wouters)* naar voren dat de vader eerder een dominante rol vervulde in het huishouden en dat de moeder zich eerder afzijdig hield.

“Ja hij was, zeer correct zeer streng ja ja.-...- Goh ja, alles moest perfect zijn. En alles moest correct zijn. En hem tegenspreken moesten we al zeker niet doen. En aan tafel- dat hier is ook een tafel van bij ons maar die was nog groter want daar zaten tussenstukken tussen- en wij moesten aan tafel zitten op voorhand, stil zwijgen zo nergens aankomen, handen op de tafel en dan kwam hij binnen. En moesten wij zwijgen. Dan zette hij zich, tikte op het glas en begon hij te spreken. Maar zonder, we mochten niet spreken zonder dat hij zei: zeg het nu eens.-...- Ja dat was geen kakofonie. En mijn moeder zweeg toch, die had schrik denk ik. Die had ook niks te vertellen, denk ik.”

RESPONDENT: Dirk

Bij één familie, namelijk *de familie Claes*, werd uit de tafelpositie duidelijk dat de vader en de moeder eerder een gelijke positie innamen in het gezin. Er was een duidelijke hiërarchie aanwezig tussen het kind en de volwassenen.

“En dat gebeurde meestal aan tafel. Want wij zaten elke middag bij manier van spreken met elf aan tafel.-...- Dat is een hele bende.- Vader zat daar aan het hoofd van de tafel, moeder zat daar aan het hoofd, het dichtst bij de keuken bij de meid. En ik hier was mijn plaats...- Ja, naast mijn vader.”

RESPONDENT Maarten

Acht respondenten (Arie, Dirk, Piet, Bert., Geert, Paulien, Maarten & Henri) gaven ook aan dat hun vader of grootvader een streng figuur was, waarbij orde en tucht als zeer belangrijk werden bevonden. *Vijf respondenten (Katrien, Helena, Bert, Ben & Daan)* reageerden negatief op deze vraag en noemden hun vader het tegenovergestelde van streng. Ze vonden hem eerder een zachtaardig persoon die altijd kalm was. *Bij de respondenten Paulien en Julia* kwam dit onderwerp niet ter sprake. Over de families heen lopen de antwoorden gelijk, behalve bij één familie. Daar vertelden de twee dochters dat hun vader allesbehalve streng was, terwijl een van de zonen zijn vader wel als een streng iemand benoemde.

4.1.1.2. Agressie

Drie respondenten haalden aan (*Arie, Julia & Paulien*) dat de (groot) vader agressief uit de hoek kon komen. Bij twee was dit eerder in de familiale context, terwijl bij de andere respondent dit eerder in de context van de oorlog vermeld werd.

Hier volgt een citaat van *respondent Arie*:

“Hij was zeer gerespecteerd. Ja. (denkt). Maar hij was ook zeer colleriek (kwaad), enorm... Want wij hadden allemaal een panische angst, als hij kwaad werd; ja ja ja... dan pakte je beter een vluchtticket. Ik heb dat verschillende keren gedaan. - ...- Hij kon enorm kwaad zijn dat heel het servies op de grond vloog. Misschien ten gevolg van dat trauma van die oorlog.-...- Er zijn ook ramen kapot gevlogen dat wij gingen gaan lopen. Ik weet nog dat ik voor halve dagen verdwenen ben in de stad, mij gaan wegsteken zodanig schrik dat ik had. Dus dat is abnormaal dus die had volgens mij wel een trauma van de oorlog.”

Hier volgt het citaat van *respondent Julia*, waarna een pijnlijke stilte viel:

“Hij was heel goed voor de oorlog en hij is terug gekomen en dat was, ja een beest.”

Hier volgt het citaat van *respondent Paulien*:

“Ja om te zeggen hij was agressief neen, wel in de oorlogen.- als hij pinten gedronken had, en hij hoorden de Duits klappen-...- Hij bleef staan, ‘die smeerlappen hier en het is door hunder dat ik blind ben’ en ja zo en hun uit maken. En de cafébaas en ging naar die mensen en zei dan tegen onder dat die mens dan blind is gebleven in de oorlog 14-18 en die mensen dronken hun pint uit en ze waren weg. ...- Ja zijn leven was gebroken door onder hè ”

RESPONDENT: Paulien

Al de respondenten van de hierboven geschreven citaten, leggen de oorzaak van de agressie bij de oorlog zelf. Ze stellen vast dat de traumatische ervaring van de oorlog hun vader agressief heeft gemaakt. Het heeft precies iets losgeweekt in de vader waardoor hij zo kon uithalen.

4.1.1.3. Sterke vrouwen

Tijdens het interview komen twee beelden naar voren waarin de rol van de (groot)moeder geplaatst kan worden. Zo wordt de moeder beschreven door *drie families* als een ‘simpelere’ vrouw. Zo stelt *respondent Ben*: “Ja... een simpel mens. Ik kan het niet anders zeggen. Een simpel mens, heel eenvoudig”. Met simpel wordt hier de eenvoud weergegeven. Met simpele vrouwen kan ook iets anders bedoeld worden. Zo stelt *respondent Arie* het volgende: “Uhm, de onderdanige, christelijke huisvrouw zou ik zeggen. Die kookte, die waste- die was helemaal niet intellectueel.” Ook de *broer Dirk* van de *respondent* benadert dit: “Ja dat was geen kakofonie. En mijn moeder zweeg toch, die had schrik denk ik. Die had ook niks te vertellen, denk ik.” Ook *respondent Julia* benadert het aspect dat haar grootmoeder een simpele figuur was: “mijn oma was niet erg snugger en gelukkig heeft geen een van ons allen daar iets van!”. Daarnaast komt ook naar voren in drie families dat de moeder een sterke persoon moet geweest zijn om te trouwen met een invalide soldaat. Zo stelde de vrouw van *respondent Geert* het volgende vast:

“Als je als echtgenoot met iemand trouwt die niet kan zien, wetende dat dan moet dat toch wel ondernemend karakter hebben om daarmee in het leven te willen gaan. ...- Het is al een opgave om over een handicap heen te komen doorheen een huwelijk en als je dan doelbewust.”

Bij twee respondenten, die twee andere families representeren, werd de (groot)moederfiguur minder aangekaart.

4.1.2. Ritueelgang aan tafel

In de laatste subcategorie ‘Ritueelgang aan tafel’ die nog onder de categorie ‘De tafel als pedagogische plek’ hoort, hadden *acht families* iets te vertellen over dit onderwerp. Bij het aan tafel gaan komen bepaalde rituelen of zaken kijken. Zo worden volgende thema’s aangehaald om dit te verduidelijken: ‘Waarden en normen doorgeven’ en ‘De zichtbaarheid van de invaliditeit’.

4.1.2.1. Waarden en normen doorgeven

Tijdens het tafelgebeuren komen bepaalde normen en waarden naar voren die de oudere generatie wilde doorgeven aan hun (klein)kinderen. De volgende citaten geven dan ook mooi

weer dat de (klein)kinderen en de ouders op tijd aan tafel moesten komen of geraken. Dit uit het respect voor de ouders.

Zo vertelde *respondent Katrien* het volgende met een grote inleving:

“Dan ging hij daar naar binnen. En dan één huis tussen was de café. En dan gaan kaarten, hij moest dan wel zorgen dat hij om twaalf uur stipt terug thuis was voor het eten. Hij heeft vaak, en dan ging dat zo met zijn arm –slingerde de arm- vree moest stappen om op tijd te zijn. En als hij achter twaalf er was, dan was mama niet content. Die hadden dat vree, wij ook wij moesten altijd zeer op tijd zijn voor het eten. Ik heb veel gekoerst met mijn fiets zulle. Gohja, het was ofwel twaalf uur, of vier uur of... moest je er zijn voor eten, dat moest in orde zijn. Amai ik heb veel ah aha –buitenadem- om er toch maar te zitten. Ja dat was, de zondagmorgen jaar in en jaar uit.”

Respondent Geert vertelt het volgende citaat alsof nog steeds zijn grootmoeder hem roept en hem nog steeds irriteert:

“Gewoon, gewoon. Zeer punctueel, om dat uur, geen vijf minuten later, mocht je vijf minuten later komen dan kreeg je een uitbrander van grootmoeder van jewelste. Want dan respecteerde je haar niet en zij maakte het eten dat kwaliteit eten was en als je tien minuten later waart dan was de kip uitgedroogd en moest je... dan kon je het horen zulle.”

Daarnaast kwam er ook naar voren in de interviews dat goede manieren hebben een belangrijk iets was in deze gezinnen.

“Haha zo was die hè, het trok hem allemaal niet zo veel. als we een slecht punt hadden: “dat is van te babbelen, ja van te babbelen zal het wel niet zijn; als je goede manieren hebt en beleefd zijt, maar van een keer te babbelen zal het wel niet zijn, van een keer te babbelen”, neen maar wel dat we beleefd waren en correct en mooi aan tafel zetten, ja dat was uhm ja dat legde hij op.”

4.1.2.2. *Zichtbaarheid van de invaliditeit van de vader*

Naast de rituelen aan tafel, kwam de invaliditeit van de (groot)vader duidelijk naar voren tijdens het tafelgebeuren. Dit mede doordat de invaliditeit van de (groot)vader zichtbaar werd door de specifieke handelingen die hij moest uitvoeren tijdens het eten omwille van zijn beperking.

Enkele specifieke voorbeelden zijn het maar kunnen eten met één hand en het voorsnijden van het eten, wat werd verteld door *de respondenten Katrien, Paulien, Geert en Henri*. De invalide vaders waren innovatief in hun handelingen om te kunnen leven met hun beperking. Zo had de vader van *respondent Henri* zichzelf een specifiek trucje aangeleerd om aardappelen te kunnen schillen met één hand. Ook de blinde invalide (groot)vaders hadden allerlei trucjes. Zo schonken ze water in met één vinger in het glas om te voelen of het glas vol was (*Familie Maes & Paulien*). Verder komt ook sterk naar voren tijdens de interviews dat het eten op zichzelf een belangrijke handeling was. Het was een moment waar de (groot)vaders naar uitkeken. Bij *respondent Maarten* werd geregeld konijn met pruimen gemaakt omdat dit het lievelingseten was van de vader. Ook voor de grootvaders van *Bert en Geert* was dit het geval. Zoals *Geert* het vernoemde, was eten het hoogtepunt van de dag voor de grootvader. Ook *Bert* vertelde de volgende herinnering over zijn grootvader:

“Eten was heel belangrijk voor mijn grootvader. Als kind echt wel dikwijls meegemaakt...- Ja dat is me echt bijgebleven. Zijn hof maar ook zijn manier, zoals echte boter, dat had iets mythisch iets magisch. Als er over boter werd gesproken dat was voor hem iets heiligs. Daar deed hij veel moeite voor, ook tijdens de tweede wereldoorlog. Er is geen dag geweest dat er geen echte boter in huis was. Die deed zelfs echte boter op zijn frieten...- neen, eten was voor hem belangrijk en dat moest eten voor zijn dingen van kwaliteit zijn zoals echte boter, vlees en snoep dit en dat. Dat was belangrijk, maar in zijn verhalen kwam dat ook telkens terug, dat eten ook maar ook het gebrek aan eten en voorgesteld in zijn jeugd gebrek aan en voor zijn opleiding heeft hij ook gesproken over honger, kwam altijd terug honger. Daar moest hij bijna vechten voor eten, hij heeft daar zelfs straf voor gekregen.”

4.2. Mijn jeugdsentiment

Doorheen het onderzoek halen de respondenten ook aan hoe zij tegenover hun jeugd stonden. Dit gebeurde niet altijd expliciet en is vaak tussen de regels door te zoeken. Deze categorie ‘Jeugdsentiment’ wordt daarom ook onderverdeeld in twee subcategorieën, namelijk ‘Kindertijd’ en ‘Leefwereld’ om zo de gevoelsmatige kant en de feitelijke kant beter te kunnen weergeven.

4.2.1. Kindertijd

Zoals hierboven al aangehaald werd, was het vaak tussen de lijnen door voelbaar hoe ze stonden tegenover hun eigen kindertijd. Voor *respondent Arie* was het voltooid verleden tijd. Ze dacht bijna nooit terug aan het verleden. Ze wilde vooruit denken. Zoals de invalide soldaten destijds wilde ze niet treuren over het verleden, want dat was voorbij. Andere respondenten, zoals *respondent Ben* en *respondent Henri*, hadden het voor meer dan de helft van hun interview over de gebeurtenissen van de Tweede Wereldoorlog. Dit mede doordat hun eerste herinneringen zich afspeelden tijdens de Tweede Wereldoorlog. Bij *respondent Henri* is de traumatische ervaring van het verlies van eigen gezinsleden, iets wat hij tot op de dag van vandaag met zich meedraagt. Bij andere respondenten werd de kindertijd eveneens aangehaald, maar meer vanuit het oogpunt dat dit een spannende en leuke tijd was voor de kinderen, net zoals bij *respondent Ben* het geval was.

Twaalf respondenten hadden bij hun (groot) ouders voor het grootste deel een aangename tijd. Hier wordt aangehaald “voor het grootste deel”, omdat elk gezin zijn moeilijkheden ondervindt en het in elk gezin nooit volledig van een leien dakje loopt. Om hier dan te vermelden dat het alleen maar een aangename tijd zou zijn geweest, zou de werkelijkheid verbloemen en niet representatief zijn voor de realiteit. *Respondent Helena* benoemde haar jeugd in de volgende herinnering: *“We hebben een aangename jeugd gehad. Ja en dat we dan verder reden en het eindigde in de lekkerbek!”*

Twee respondenten hebben gemengde gevoelens over hun opvoeding. *Eén respondent, Julia*, geeft duidelijk weer dat zij en haar moeder een moeilijke kindertijd hebben meegemaakt met de invalide soldaat.

“En ma mijn moeder die gaf altijd de opdrachten, dus als het Sint-Niklaas was dan- van de verhalen die ik hoorde vertellen- dan gaf hij mijn moeder- wat de heel oudste niet heel goed kon- aan mijn moeder geld voor de Klaas feest voor de drie kleintjes. Dan zei mijn moeder: ‘Seg wij zijn ook kind!’. En tegen zijn opdracht in kocht ze snoep voor ze allemaal en een kleinigheid onder andere waren dat twee meisjes en een jongen, maar had ze niet veel geld en had ze voor ze alle drie een veegbordje gekocht. Dieje kleine was razend: ‘ Ben ik geen meisje, moet ik geen veegborstel hebben!’ allèè dus maar zij probeerde dus
INTERVIEWER: voor iedereen

RESPONDENT: ja en van haar nam hij dat nog redelijk. Fysisch leek zij nog meer op hem. Buiten die twee andere die, ja uhm maar als ze zeventien was dus ze was elf toen de oorlog gedaan is.”

Hierbij geeft *respondent Julia* wel weer tijdens haar interview dat ze doorheen de jaren wel beter begrijpt waarom de grootvader op deze bepaalde wijze gehandeld heeft.

“Het is maar eigenlijk de laatste jaren en ik weet eigenlijk ook de aanleiding niet, maar dat ik ook een beetje begrip ben beginnen opbrengen voor zijn gevoelens toen hij terugkwam, daar hebben ze nooit over gesproken. Ze hebben altijd van hun gevoelens gesproken van die vreemde man die binnenkwam, maar er is nooit iemand die gedacht heeft: die man komt binnen in plaats van dat gezellig huisje van vroeger en zijn brave kindjes vond hij daar zo’n nest, met zich als een beest te gedragen is het niet opgelost maar het is wel menselijk om van zo te reageren. Ja dat heb ik de laatste jaren geleerd, en dat ja de gevolgen van de oorlog.”

Het begrip groeit dus met ouder worden en doorheen de tijd komt er meer ruimte voor mededogen. Dit kwam ook naar voren bij andere respondenten, zoals bij *Henri* in verband met de strengheid van zijn vader en bij *Piet* waarom zijn ouders geen interesse toonden in zijn studies.

4.2.2. Leefwereld

Naast de subcategorie ‘Kindertijd’ is de subcategorie ‘Leefwereld’ naar voren gekomen doorheen de interviews. In deze subcategorie wordt voornamelijk de feitelijke kant belicht van de plek die het kind kon innemen in de familie. Zo wordt hier vervolgens verduidelijkt hoe de gezinnen samenleefden.

Het merendeel van de respondenten had allemaal een zeer direct contact met de invalide (groot)vader. Twee respondenten hebben niet samengewoond met de desbetreffende invalide soldaat. Het betreft twee kleinkinderen, waarbij er wel direct contact was met de grootvader, maar er geen economische noodzaak was om samen te wonen. Een andere respondent had omwille van familiale omstandigheden weinig contact met de grootvader. De andere respondenten hebben allemaal samengewoond met de invalide soldaat. Zelfs de kleinkinderen

alsook een nicht hebben ingewoond, waardoor er een diepe band is gegroeid. Zo vertelde respondent *Geert* het volgende:

“INTERVIEWER: En ben je ooit jouw grootouders gaan beschouwen als uw ouders?”

RESPONDENT: Jaja, mijn grootmoeder en mijn grootvader waren mijn ouders.

INTERVIEWER: En hoe sprak je die dan aan?

RESPONDENT: Mére en bompapa »

4.3. Mijn toekomstige IK

De kinderen en kleinkinderen van invalide soldaten uit de Eerste Wereldoorlog blijven helaas niet eeuwig jong en zijn in de meeste gevallen ook zelf ouders, grootouders of meter/peter geworden van een nieuweling in deze wereld. In deze categorie ‘Mijn toekomstige IK’ wordt uiteengezet hoe de respondenten hun toekomst hebben vormgegeven. Zo bleek in de interviews dat sommige respondenten iets nooit meer zouden doen, zoals een bepaald gerecht eten, omdat dit hen te veel deed terugdenken aan de tijd van toen. Dit zal hieronder behandeld worden alsook hoe de respondenten hun eigen kinderen of kleinkinderen hebben opgevoed, welke levenslessen ze meenemen in hun verdere leven, alsook de subcategorie ‘Oorlogje spelen’.

4.3.1. Ik zal nooit meer...

De eerste subcategorie ‘Ik zal nooit meer’, naast de subcategorieën ‘Oorlogje spelen’ en ‘Levenslessen’, is op de toekomst gericht. Een toekomst waarin de respondenten hebben beslist iets nooit meer te zullen doen. Dit eerder vanuit een negatieve ervaring uit het verleden of, zoals met eten, omdat er een degout is ontstaan door het overmatige gebruik. Wellicht is er hier sprake van een traumatische ervaring of moment. Toch is enige voorzichtigheid geboden met het woord trauma, omdat dat vaak een zware, psychologische determinant teweegbrengt. Zo getuigen de *respondenten Maarten en Arie* bepaalde dingen niet meer zo makkelijk te eten of zelf klaar te maken (in respectievelijke volgorde):

“Ja, ik moet bijvoorbeeld uhm nooit konijn met pruimen meer hebben. Hoe komt dat? Da was de lievelingskost van mijn vader, dus mijn moeder maakte dat dus heel veel klaar. En na een tijd, zeker op het einde kon ik geen konijn met pruimen meer zien haha.”

“RESPONDENT: En... alhoewel hij hielp wel mee confituur te persen, ja dat is juist.

INTERVIEWER Ja?

RESPONDENT Ja hahaha (blij zich dat terug te herinneren) met een handdoek (al lachend) ! Wij hadden dat dan allemaal samen geplukt. Wij hadden een buitenverblijf in Haesdonck waar hij daar de tuin deed en hij kweekte allemaal, inderdaad zelf die groenten en vruchten. Want wij hadden enkel groenten en vruchten uit de tuin. Hij had natuurlijk wel hulp, knechten, in deze tijd bestaat dat natuurlijk niet meer, in onze tijd wel. En euhm hij, wij moesten in de zomer dan helpen die bessen te plukken om dan naar de arme klare te dragen dus hele bakken vruchten, rode bessen. Ik kan dus nu dan ook geen rode bessen meer zien. Gahahaha ik heb van heel mijn leven geen confituur gemaakt. Want wij hebben dagen en dagen bessen geplukt voor de arme klaren.”

Sommige voorwerpen roepen ook bepaalde herinneringen op. Zo kan *respondent Arie* geen gladiolen meer zien, omwille van een negatieve ervaring waarbij haar vader een woede-uitbarsting kreeg. Zoals ze het al zelf speels formuleert: *“Dus gladiolen is dus ook niet meer mijn ding”*. *Respondent Dirk* heeft een enorme hekel aan houten voeten die geregeld terug te vinden zijn op rommelmarkten, zoals hij vervolgens weergeeft:

“Uhm maar als wij jong waren wisten wij wel, dat fameus been, zijn vals been dat was iets verschrikkelijk.-...- Ja dat was een harnas dat was met leder, met scharnieren met oud ijzer. En als kind, we waren vijftien moesten wij soms dat naar boven of naar beneden dragen en daar hadden wij een enorme hekel aan. -...- Ja met dat been, dat was iets vies. Ja ik heb nog altijd een hekel- ik weet niet of je die oude dingetjes ook hebt, die nu zo op rommelmarkten verkocht worden zo voor je voeten, om je schoenen in te steken. -...-Maar aan dat been was er ook zo'n voet. Ik heb een enorme hekel aan die houten voeten dat is herinnering waarvan ik- maar enfin waar ik last mee heb.”

Bepaalde 'details' roepen dus bij sommige respondenten een negatieve bijklank op, die hen confronteren met de invaliditeit of persoonlijkheid van de vader.

4.3.2. Opvoeding van een nieuwe generatie

13 respondenten hebben zelf het geluk mogen ervaren een ouder te worden. Hierbij nemen ze de rol op om voor een bepaalde wereldvisie te staan en waarden en normen door te geven aan hun kinderen, kleinkinderen en in sommige gevallen zelfs al achterkleinkinderen. Bepaalde elementen vallen toch op doorheen de interviews. Geregeld zeggen de respondenten dat ze hopen dat hun kinderen of kleinkinderen nooit een oorlog moeten meemaken. Er heerst een (bepaalde hoop) verlangen doorheen de interviews dat er nooit meer zoiets gebeurt als toen. Hierbij moet vermeld worden dat deze interviews voornamelijk vóór de recente gebeurtenissen van terreuraanslagen in België zijn opgenomen. Vervolgens, werd expliciet de vraag gesteld aan de respondenten of zij hun kinderen of kleinkinderen anders hebben opgevoed omdat hun eigen vader een oorlogsinvalides was. Hierop antwoordde drie respondenten, namelijk *Arie, Piet & Jan* dat de invaliditeit van de vader geen invloed heeft gehad op hun manier van opvoeden. Twee respondenten antwoordden dat de invaliditeit van hun vader wel heeft meegespeeld in de opvoeding van hun eigen kinderen, maar niet zozeer de invaliditeit op zich doch secundaire karakteristieken, soms gerelateerd aan de invaliditeit zoals het beroep dat de vader uitoefende of het feit dat de vader altijd thuis was. Zo was volgens *respondent Katrien* haar vader een grote inspiratiebron voor haar zoon. Hij wilde al van kleins af aan hetzelfde beroep uitoefenen als zijn grootvader: *“Hè ja, en ik weet nog dat Hans tien jaar was en die kwam naar beneden en hij zei: ‘Ik wil dat leren wat Bompa doet’, zegt die.”*. Voor *respondent Helena* was het voornamelijk een besef wat een luxe het was dat haar vader elke dag thuis was voor zijn werk. Haar man daarentegen moest veel reizen en moest lange dagen maken. Eén *respondent Geert* haalt aan dat de invaliditeit wel een zekere invloed heeft gehad in de opvoeding van de kinderen, omdat de vader inwonend was na alleen te komen staan. Zo moesten de kinderen van de respondent mee helpen in het verzorgen van de grootvader. Bij de *respondent Henri* kwam er een specifieke situatie naar voren waarin duidelijk wordt dat de emoties van de invalide vader mee in rekening werden gebracht in de wijze waarop de respondent zijn eigen kinderen opvoedt. Zo vertelde de vrouw van de respondent Henri:

“Hij heeft nog een keer geweend. En dat was mijn man was zeer streng hé en de kinderen schrijven dan moesten ze je laten schrijven en ze kregen een toetje en ja ze hebben alles gehad en uhm en laten schrijven. En mochten we daar een keer een week of veertien dagen naar toe uhm en hadden wij allemaal ons eigen kamer, hadden ze kamers bijgebouwd voor de kinderen en uhm opeens begon ons vader te schrijven omdat gij onze

Bruno, ik denk dat het Bruno was, dat je die zo liet schrijven dat kind. Hij was peter van Bruno hé en Bruno is ook het oudste kleinkind hé en hij ook maar aan het schrijven, haha. En hij mocht hem niet uit zijn bed halen. En toen begon hij te schrijven en toen heb je Bruno toch maar uit zijn bedje gehaald. En ons vader och gerne met zijn Bruno en dan schrijven met Bruno. Dan heb je hem ook doen schrijven. Zo streng jong.”

Twee respondenten hebben zelf geen kinderen gekregen en bij vijf andere respondenten is deze vraag of dit specifiek thema niet ter sprake gekomen.

4.3.3. Oorlogje spelen

Het oorlogje spelen, met speelgoed of zelf als jongeman in het leger stappen, zijn elementen die geregeld terugkeren doorheen de interviews, zowel bij de kinderen als bij de kleinkinderen. Zo werd bij drie *respondenten Piet, Daan & Henri* aangehaald dat ze van hun vader mochten spelen met de verworven medailles. Bij de meeste families (*Peeters, Maes, Claes, Janssens & Goosens*) lagen de medailles in een kast verborgen. Het was dus niet zo dat de medailles opgehangen werden door de vaders zelf. De vaders wilden liever het verleden wegstoppen, zo blijkt uit de interviews. Bij de *familie Claes* werden de medailles één keer per jaar uitgehaald voor de optocht van elf november. De *respondent Maarten* had echter geen idee waar de medailles verborgen lagen. Ook *respondent Arie* had geen idee waar de kast was met de medailles. *Respondent Julia* heeft nooit de medailles kunnen bewonderen van haar grootvader. Verder halen *twee families Jacobs en Maes*. aan dat de (groot)vader altijd een blauwe medaille op gespeld had op zijn goede vest van de invalide van de oorlog. Bij de *familie Peeters* spelde de vader altijd de twee eerste eretekens op die hij had verworven van Koningin Elisabeth, want die waren hem dierbaar. Toch vermeldt *respondent Piet* dat deze niet een soort van relikwie waren waar de kinderen van moesten afblijven. De kinderen mochten ze aanraken en zelfs mee spelen.

Naast het aspect dat de kinderen oorlogsheld speelden, waren er ook enkele zonen of kleinzonen die naar het leger zijn vertrokken uit vrije wil. Zo mocht Piet tijdens de Tweede Wereldoorlog soms mee gaan kijken naar de marine en de duikboten. Hij vond dat als kind geweldig. Hierna is hij op zestienjarige leeftijd zelf in de marine gestapt. Hier was zijn moeder niet zo heel blij mee, vertelde de vrouw van de respondent: *“Maar je mama was toch niet blij*

dat je naar de marine ging? Ze zei altijd: 'Die vuile marine!'.” Ook respondent Jan wilde in het leger gaan. Zoals hij het zelf verwoordt, was dit een onbewuste keuze. Hij wilde ook absoluut een gevaarlijke job uitvoeren. Hij ging in het leger en is gegaan voor het gevaarlijkste wapen, namelijk de mitrailleur. Hierover was de vader zeer boos en dit was een van de enigste keren die hij zich kan herinneren dat de vader heel kwaad was op hem.

Verder haalt *de dochter van de respondent Henri* aan dat zij als kind thuis nooit speelgoed kregen dat gerelateerd was met de oorlog: *“Wij kregen nooit geweren om mee te spelen hé?”* Toch is een van de zonen later in het leger gegaan. Dit ondanks dat de ouders dit nooit verwacht hadden, omdat hij zo een rustige jongen was. De ouders deelden de hoop dat hun kinderen nooit een oorlog zouden meemaken en verplicht naar het leger moesten gaan: *“Goh en wij altijd tegen elkaar het is te hopen dat onze Bart nooit naar het leger moet. En dan kiest hij er toch wel voor?! Dat was echt...”* Op latere leeftijd is dezelfde zoon zich gaan specialiseren in *war gaming* als hobby. De respondent zelf haalt aan dat de kans er wel in bestaat dat hij nooit oorlog gerelateerd speelgoed gaf aan zijn kinderen omwille van de gebeurtenissen van zijn vader.

4.3.4. Herinneringen van alledag

De families Peeters, Jacobs & Maes kijken met een positief gevoel terug naar hun (groot)vader. Hierbij komen volgende woorden duidelijk aan bod: trots, een zachte mens, superpapa, goed gevoel, mooie mens, orde en tucht. De volgende *respondenten Piet, Geert, Julia* halen aan dat ze door ouder te worden pas een groter begrip hebben kunnen opbrengen voor de gebeurtenissen doorheen de oorlog, zoals hun eigen opvoeding. *Respondent Geert* verduidelijkt wanneer hem gevraagd werd of hij dan trots was op zijn vader: *“Ja als ge zeventien achttien jaar zijn weet ik dat niet”*. In de dagdagelijkse context houden de *respondenten Katrien & Helena* er nog geregeld aan om oude spreuken op te rakelen of mijn-vader--zou-het-zo--gedaan-hebben herinneringen te koesteren, zoals *respondent Daan* vermeldt. *Respondent Henri* herinnert zich zijn vader op momenten dat hij het gevoel heeft dat hij iemand tekort heeft gedaan en dat zijn vader dat wel kon. Ook werd aangehaald door twee respondenten, namelijk *Paulien en Julia*, dat ze moesten terugdenken aan hun (groot)vader als ze iemand zagen die erg op hem leek, zoals een blinde persoon of een neef die heel erg leek op de grootvader.

Respondent Bert haalt ook duidelijk aan dat hij het moeilijk heeft om de echte verhalen van fantasieën die in het hoofd gevormd zijn te onderscheiden wanneer hij zich zijn grootvader herinnert:

“Daarmee zitten er ook verhalen in mijn hoofd en heb ik dat nu gehoord, heeft hij dat verteld? Is dat wel waar? Is hij geschoten door een scherpschutter? Terwijl er in mijn hoofd, scherpschutter,... Ik zag hem zo over de loopgraaf en dat een kogel hem, zo zag ik dat. Uhm er zijn dus in mijn fantasie verhalen beginnen te ontstaan en ik weet ook niet of dat het waar is, is dat echt? Maar op een of andere manier moet ik dat toch ergens opgevangen hebben. Zo sentimenten, als kind.”

Hij haalt verder ook aan dat voor hem het herinneren van zijn grootvader een emotioneel gebeuren is. *Respondent Arie* getuigt dat ze doorheen het interview opnieuw moest nadenken over haar vader. Wanneer de vraag gesteld werd of er nog momenten waren dat ze aan haar vader moest denken, antwoordde ze het volgende:

“Ja nu? Hahaha- Maar ja met het laatste jaar met al die dingen daar ja en met zijn doos en spullen en ja soms spreken we er wel eens over met mijn broer. Vroeger stonden hier wel de foto’s van zowel euhm mijn man zijn vader en mijn vader, die foto’s hebben altijd in de bureau gestaan, maar die hangen er nu niet meer. Maar er hangen hier wel foto’s op van heel de familie. Daar kijk ik nooit naar, dus feitelijk ik denk ik ook wij hebben zo dat vervaagd. Ik heb zoveel kinderen en kleinkinderen, ge ziet ze ook hier hangen hé haha dat eigenlijk euhm ja dat ge niet meer blijft denken aan het verleden, zij zijn de toekomst ja ja ja... “

Verder bleek dat ze, door tijdens het interview te vertellen over haar vader, zich terug dingen kon herinneren van lang geleden die ze was vergeten.

Besluit

In dit hoofdstuk werd de impact bestudeerd op het (klein)kind dat opgroeide met een invalide (groot)vader. Aan de hand van verschillende categorieën en subcategorieën werd zo de intergenerationale relatie geduid binnenin de familiecontext. Volgende categorieën werden

besproken in dit hoofdstuk: 'De tafel als pedagogische plek', 'Jeugdsentiment' en 'Mijn toekomstige IK'.

In de eerste categorie wordt de intergenerationele relatie tussen ouder en kind beschreven aan de hand van een specifieke case, namelijk de tafel. In deze categorie werd de gezinsverhouding besproken. Bij vier families werd aangekaart dat de moeder de bazin was van het gezin. Dit kwam sterk naar voren in huishoudens waar de invaliditeit van de vader een blindheid in hield. Desondanks had de (groot)vader een specifieke rol in het gezin. Hij zorgde voor orde en tucht. Daarnaast haalden twee respondenten aan dat de vader het hoofd van het gezin was. Bij één familie kwam naar voren dat de vader en de moeder een gelijke positie innamen in het huishouden. Daarnaast kwam er in de case van de tafel als pedagogische plek naar voren dat drie respondenten vonden dat hun (groot)vader agressief uit de hoek kon komen. Hier wordt de oorzaak van de agressie door de respondenten zelf bij de oorlog gelegd. Ook wordt de rol van de (groot)moeder belicht doorheen de interviews. Daarnaast wordt de ritueelgang aan tafel besproken. Bij alle acht de families werden de rituelgangen aan tafel besproken. Een specifiek gebeuren waarin de invaliditeit van de grootvader naar voren kan komen. Ook worden tijdens het aan tafel gaan waarden en normen doorgegeven die belangrijk zijn voor de volgende generatie. Deze zijn als volgt: respect voor de ouders en goede manieren.

Vervolgens is er de tweede categorie 'Jeugdsentiment', waar het beeld van de respondenten naar voren kon treden hoe ze terugkijken op het verleden en wat toen hun thuissituatie was. Twaalf respondenten geven aan dat ze een aangename tijd hebben gehad in hun kindertijd bij hun (groot)ouders. Twee respondenten hebben gemengde gevoelens over hun opvoeding en één respondent geeft duidelijk weer dat zij en haar moeder een moeilijke kindertijd hebben meegemaakt met de invalide soldaat. Toch groeit het begrip van de respondenten met ouder worden voor de situatie en omstandigheden waarin de invalide soldaten geleefd hebben. De tweede subcategorie van de categorie 'Jeugdsentiment' is de 'Leefwereld' van de respondenten. Van de vijftien respondenten hebben er maar twee niet samengewoond met de invalide soldaat.

Ten slotte wordt de laatste subcategorie: 'Mijn toekomstige IK' besproken in dit hoofdstuk. Hier ligt voornamelijk de nadruk op de toekomst, waar onder andere de opvoeding van de derde generatie naar voren kan treden. Tijdens de interviews kwam het aspect naar voren wat de respondenten nooit meer zullen doen. Dit kon gaan over eten, objecten kopen,

bepaalde handelingen of bepaalde voorwerpen zien. De tweede subcategorie van 'Mijn toekomstige IK' gaat over de 'Opvoeding van een nieuwe generatie'. Dit betreft de wereldvisie en de hoop die ze hebben voor de nieuwe generatie. Drie respondenten vinden dat de invaliditeit van de vader geen invloed heeft gehad op de opvoeding van hun eigen kinderen. Twee respondenten antwoordden dat de invaliditeit invloed had op de opvoeding van hun eigen kinderen, maar wel omwille van secundaire karakteristieken. Eén respondent geeft duidelijk aan dat de gevoelens van de vader in rekening werden gebracht in de opvoeding van de eigen kinderen. Vervolgens wordt de subcategorie 'Oorlogje spelen' besproken waarin het element van oorlog spelen geuit wordt door te spelen met de medailles van de invalide soldaat, geen legerspeelgoed geven aan de kinderen en ten slotte waar de eigen respondenten of de kinderen van de respondenten in het leger stappen. Ten slotte komt de subcategorie: 'Herinnering van alledag' naar voren in deze categorie, waarin de herinnering aan de (groot)vader besproken wordt.

Om een eenduidig antwoord te geven op de vraag of de familie waarin het kind werd grootgebracht samen met de invalide soldaat een bepalende rol speelde, lijkt onmogelijk. Dit mede door de complexiteit van iedere respondent. Wel kunnen er nuancerings gegeven worden en voorzichtige conclusies getrokken. Als buitenstaander en onderzoeker lijkt het spontane antwoord te zijn: ja. De kinderen en kleinkinderen zijn opgegroeid met een (groot)vader die door de gebeurtenissen aan het front en zijn verwondingen op een specifieke manier in het leven heeft gestaan. Zo zijn er bepaalde dingen die de vader minder goed kan, zijn persoonlijkheid kan mede hierdoor gevormd zijn en de rol van de moeder wordt mee beïnvloed doordat de vader in sommige gevallen extra verzorging nodig had. Er kan hier toch een bedenking geformuleerd worden vanuit een insidersperspectief van de respondenten zelf. Wat zij ook zelf aangeven, is namelijk dat ze het nooit anders hebben gekend. Zoals *respondent Piet* het duidelijk formuleert in zijn interview, hoorde die 'arm' of de invaliditeit er gewoon bij. Voor deze kinderen was dit in de meeste gevallen de gewoonste zaak van de wereld. Het lijkt wel of dat de invaliditeit een bijkomstigheid was. Zo geeft *respondent Katrien* ook aan dat de oorlog overal wel subtiel aanwezig was in de kleine dingen van het leven. Maar het lijkt niet zo te zijn dat de oorlog en de invaliditeit inherent verbonden waren met of bepalend waren voor de opvoeding van het kind in de familiale context. Dit blijkt voor vier van de acht families te gelden. Een verdere nuancering is hierbij ook noodzakelijk. Vier families geven namelijk ook

duidelijk aan dat de oorlog en de invaliditeit wel een duidelijke rol speelden in hun opvoeding en het huishouden. Dit kan verklaard worden doordat voor deze vier families de invaliditeit van de vader en vaak zijn psychisch trauma van de oorlog duidelijker zichtbaar waren in de private sfeer van het huishouden. Zo is een amputatie van een ledemaat, blindheid, een paar krukken of een afwijzing als kind (een directere uiting) duidelijker aanwezig en minder makkelijker weg te stoppen dan een gekwetste arm, minder werkende hand of verfrommeld oor.

Hoofdstuk 5: Dorpsgemeenschap

In dit vijfde hoofdstuk van de masterproef wordt er dieper ingegaan op de derde kerncategorie, de gemeenschap. De invalide soldaat en zijn familie leven en groeien op in een (dorps)gemeenschap waarbij ze in contact staan met de publieke sferen van onze samenleving. Zo is de school voor het kind een belangrijke plek waar een brug wordt gespannen tussen de private en publieke sfeer. Het is als het ware een tussenruimte. De gemeenschap heeft een invloed op het leven van families. Zeker 70 jaar geleden was alles meer gecentreerd rond het dorp. De kinderen gingen in het dorp naar school en de ouders werkten bij wijze van spreken onder de kerktoren. Deze drie thema's zullen in dit hoofdstuk behandeld worden in de volgende categorieën: 'De school', 'Onder de kerktoren' en de 'Publieke reacties op andersheid'

5.1. De school

Naast de familiale omgeving brengt een kind een heel groot stuk van zijn leven op de schoolbanken door. Op school krijgen kinderen de kans om uit de privécontext te treden en kennis te maken met een wereld die ze wellicht niet zo goed kennen. Ze worden op een zachte wijze geconfronteerd met andere kinderen die misschien een andere thuissituatie hebben dan zij. De school kan ook beschouwd worden als een pedagogische plek waar het kind leert een eigen plaats in te nemen in de wereld. Welke invloed kan de intergenerationele relatie met de invalide vader hebben op de schoolse ervaring? Hieronder zullen de volgende subcategorieën besproken worden die voorkwamen in de interviews: 'De wil om te studeren' en 'De schoolgang'.

5.1.1. De wil om te studeren

De wil om te studeren wijst op het feit dat de wil en inzet van kinderen om te studeren soms een extra stimulans nodig hebben om ergens te geraken. Het zijn niet enkel de leerkrachten of begeleiders op school die kinderen stimuleren. Het kunnen ook de ouders zijn die hun kinderen

aanmoedigen om het goed te doen op school. Eén respondent, namelijk *Piet* haalt aan dat er thuis geen studiementaliteit was:

“Het was ook de bedoeling dat ik goudsmid zou worden, dus mijn broer en ik. Enige bedoeling van mijn vader was dat we- de leerplicht was tot 14 jaar- men broer is tot zijn 14 jaar naar school geweest. En dan was het mijn beurt om te stoppen met school, eerst nog vakantie tot dat je vader uiteindelijk vroeg moet ik je gaan uitschrijven in school of niet? En ik heb geantwoord: ‘het zal wel moeten zeker’. En ik ben voort naar school gegaan, -...- Maar van die tijd af hebben ze er nooit nog aan getrokken om wat de resultaten van school zijn, want ik ben dan nadien nog naar de zeevaartschool nog geweest, ik heb altijd zelf mijn rapport moeten aftekenen want ze hadden er geen vraag naar. Haha ja ik heb dus vanaf mijn- ja bij mijn hoger middelbaar dus hè werd er af en toe wel eens gevraagd; “heb jij nooit een rapport?” maar achteraf is dat nooit meer ter sprake gekomen. En zeevaartschool ook niet, ik heb dat altijd zelf opgelost, haha”

Dit vertelde de respondent vanuit een soort “het maakt niet uit” mentaliteit. Zijn antwoorden waren kortdaat en streng, met een zekere zelfstandigheid. De andere familieleden van *respondent Piet* delen deels deze mening. Zijn *broer Jan* is inderdaad opgeleid tot goudsmid, wat hij als een grote eer beschouwde. De *twee zussen, Katrien en Helena* geven tijdens het interview eveneens aan dat hun vader zich niet zo veel aantrok van school. Voor hen was dit een minder belangrijke kwestie en ze maakten er zelfs grapjes over dat er ook zoveel kinderen waren om een handtekening te zetten, zodat hij een stempel gebruikte om te handtekenen.

Ook bij *respondent Julia* was er geen studiementaliteit bij haar grootouders, dit mede door het feit dat deze mensen analfabeten waren. De grootmoeder kon lezen noch schrijven en de grootvader had grote moeite met lezen of schrijven. De moeder van *Julia* werd beloofd dat ze voor verpleegster mocht studeren, maar toen ze uiteindelijk veertien jaar was en dus niet meer naar school moest, werd ze niet naar de verpleegsterschool gestuurd, maar moest ze gaan werken. Door deze ervaring hebben de ouders van *Julia* er alles aan gedaan om haar de kans te geven verder te studeren. Omwille van dit voorval in haar eigen familie en het leed dat veroorzaakt werd door analfabetisme, heeft *respondent Julia* heel haar leven gestreden tegen analfabetisme. Zij werd gestimuleerd door het verleden van haar grootvader en grootmoeder om het anders te doen.

Het belang van lezen en schrijven komt ook naar voren bij andere respondenten, maar deze keer wel vanuit het perspectief dat de (groot)vader dit een belangrijk gegeven vond. Zo hadden de vaders van *respondenten Maarten en Henri* niet de kans gekregen om te gaan studeren door de oorlog, omdat ze het leger in moesten. De vaders vonden het dus des te belangrijker dat hun kinderen wel konden gaan studeren. Zoals *respondent Maarten* het zegt: *“Ja alles stond in teken van het studeren. Als je dus iets vroeg of een boek om te kopen, dat was geen enkel probleem. Als we klein waren efficiënt speelgoed dat werd allemaal aangedaan.”* Ook bij *respondent Henri* stond veel in het teken van het kunnen gaan studeren. De vader hielp ook indien nodig:

“Hij deed er alles mee, ik weet bijvoorbeeld: Ik was ook eerst in het klooster gegaan wanneer, het was december na nieuwjaar en ben ik opnieuw beginnen studeren. Dus ik moest dat jaar inhalen en al die cursussen. En hij deed allemaal tiktiktik”

De vader van *Henri* hielp zijn zoon om cursussen uit te typen op zijn typemachine zodat hij kon slagen voor dat jaar aan de universiteit. Ook bij de *familie Janssens* had de vader kunnen genieten van een opleiding aan de universiteit. Hij vond daarom taal en taligheid een zeer belangrijk gegeven. Zo las hij vaak voor aan de kinderen. *Dochter Arie* heeft haar liefde voor de literatuur hier dan ook aan overgehouden.

Ook het leren Frans spreken kwam tijdens de interviews aan bod. De *familie Maes* werd opgevoed in het Frans en de vader van *respondent Maarten* las elke dag *La Libre Belgique*. De kinderen moesten regelmatig deze krant lezen als ze aan het luieren waren. Ook bij *respondent Henri* was dit het geval. Hier kwam niet alleen *La Libre Belgique* over de vloer maar ook de *Gentenaar*. Hij moest niet alleen de kranten lezen van zijn vader, hij moest er ook een bepaalde les uit leren, zo blijkt uit het volgende citaat:

“Ja en wij van zodra we Franse les kregen moest ik Frans lezen. In de dagbladen, dan was dat een artikel dat hij aanduidde. Dan stond er ook op waarom, of dat het voor de Hoofdletters was of voor de DT, DTfouten haha”

Bij de familie St. werden ook twee kranten gelezen: *La Libre Belgique* en de *Antwerpenaar*. Elke ochtend werden deze kranten aan vader voorgelezen.

5.1.2. De Schoolgang

In deze subcategorie 'Schoolgang' zal voornamelijk de tijd van de school besproken worden en hoe er werd omgegaan met de invaliditeit van de vader in de schoolse context.

Respondent Katrien voelde zich speciaal als ze vertelde op school over de oorlog en wel omdat haar vader een oorlogsinvalide was en omdat haar nonkel gesneuveld was in de oorlog. Zij had dus feitelijk twee bijzondere familie verhalen en dat vond ze een reden om fier te zijn. Ze heeft nooit geweten dat een ander kind op school ook zo een vader had, terwijl ze toch allemaal van dezelfde generatie waren. De *oudere zus van Katrien* vertelde daarentegen dat dit nooit iemand heeft geweten op school en dat dit geen invloed heeft gehad op haar schoolcarrière.

Wanneer de vraag gesteld werd aan de respondenten of ze vonden dat ze anders behandeld werden op school doordat hun vader een invalide soldaat was, antwoordden hierop vier personen neen. Twee respondenten antwoordden neen maar gaven toe dat ze wel pogingen ondernamen om er profijt uit te halen. Zo vertelde *respondent Ben* dat hij aan de directeur vroeg of hij geen vermindering van schoolgeld kreeg, omdat zijn vader een invalide soldaat was. In de laatste jaren van zijn humaniora kreeg hij hiervoor een vermindering van tien procent. Een andere *respondent*, namelijk *Piet*, had dit ook geprobeerd bij de Marine, maar daar kreeg hij het antwoord dat er teveel waren en dat dit niet mogelijk was. Een andere respondent die neen antwoordde, kon zich wel herinneren dat elk jaar op 11 november een opstel geschreven moest worden over de oorlog en dat de leerkracht dan altijd zijn vader even vermeldde. Bij zes respondenten kwam dit onderwerp niet direct ter sprake.

In het dorp van de *familie Peeters* was een tante onderwijzeres van de plaatselijke school. Dit zorgde er mede voor dat al de kinderen van dat gezin les kregen van deze tante. Dit ervaren ze als minder aangenaam. Vaak kregen deze respondenten van de *familie Peeters* bijles van de tante zonder dat ze het feitelijk nodig hadden. Dit vonden sommige gezinsleden meer bepalend voor hun schoolcarrière dan de invaliditeit van de vader.

5.2. Onder de kerktoren

Zeventig jaar geleden was de gemeenschap heel anders samengesteld dan vandaag. Het dagdagelijkse leven was meer gecentreerd in het dorp zelf. Werk, school, kameraden,

kerkgemeenschap, winkel, ontspanning, kortom alles was te vinden op twee straten verder van de woonplaats. In deze categorie wordt dan ook dieper ingegaan op welke rol het dorp kan hebben gespeeld in de intergenerationele relatie tussen de vader en het kind. De volgende subcategorieën kunnen hierbij helpen om dit verder te duiden: 'De Duitsers weer op bezoek', waar de invloed van de Tweede Wereldoorlog op de opvoeding van de volgende generatie belicht wordt. In de subcategorie 'Kerkelijke invloed' wordt aangekaart dat de Kerk mogelijk een rol speelde in het huishouden van de respondenten. Vervolgens wordt het onderscheid tussen 'Stad en platteland' aangesneden. Ten slotte is er de subcategorie 'Café als verzamelpunt' waar het café als een publiek gebeuren wordt besproken.

5.2.1. De Duitsers weer op bezoek

Tien respondenten (Katrien, Helena, Jan, Piet, Paulien, Ben, Daan, Maarten, Henri en Maria) werden geboren vóór de Tweede Wereldoorlog plaatsvond. Twee respondenten zijn geboren tijdens de Tweede Wereldoorlog, *Arie en Dirk*. Drie respondenten (*Julia, Albert en Geert*) zijn geboren na de Tweede Wereldoorlog. Voor deze tien respondenten werd een belangrijke periode uit hun jeugd overschaduwd door de Tweede Wereldoorlog. Vandaar dat hier zal besproken worden welke rol de inval van de Duitsers had op de gemeenschap en op de families. Zo vervulde de vader een specifieke rol gedurende de Tweede Wereldoorlog. *Respondent Piet* vermeldde dat vader tijdens de oorlog de kinderen zeer goed kon geruststellen. Ook *respondent Helena* haalt dit aan: "Want in de oorlog van '40-44 ons papa kon ons heel goed kalmeren en opvangen want hij wist dat allemaal al." Bovendien haalt *respondent Piet* aan dat zijn vader twee maal per week melk en boter smokkelde. Volgens *zijn zus Helena* lag dit aan het feit dat haar vader dit kon betalen. *Respondent Daan* vermeldde dat zijn vader in tijden van oorlog ook nog barbier was en dat hij daarnaast op het land werkte.

Drie families praten ook over de thuissituatie tijdens de tweede wereldoorlog. De *familie Peeters* is moeten vluchten op een van de laatste dagen van de oorlog, omdat hun huis aan een frontlijn lag. De *familie Jacobs* is altijd ter plekke kunnen blijven maar ze zagen wel de bommen overvliegen. Bij de *familie Wouters* werd door een bombardement van de geallieerden het ouderlijke huis verwoest. Zijn moeder en twee jongere zusjes hebben het bombardement niet overleefd. Dit was een moeilijke periode voor *respondent Henri* omdat hijzelf nog zo jong was. Voor deze respondent heeft de Tweede Wereldoorlog daardoor een grote invloed gehad op zijn leven. Bovendien had zijn vader beslist om niet direct te vertellen dat zijn moeder gestorven

was. Hij zei dat ze op bezoek was bij haar zusters. Maar, ook al was hij een kind, zo vertelde hij, hij had het toch snel door wat er gebeurd was met zijn moeder. Tijdens de interviews van *respondenten Piet, Ben en Henri* gaat een groot deel van het interview over de Tweede Wereldoorlog omdat deze ervaring een grote en diepe indruk heeft nagelaten op hun leven.

5.2.2. De Kerkelijke invloed

De Kerk had een bepaalde invloed op het dagdagelijkse leven van de respondenten. Er werd op regelmatige basis gebeden, respondenten gingen naar de mis of zelfs op bedevaart mee met de ouders. Het geloof had nog een specifieke rol te vervullen in de maatschappij die zowel zichtbaar was in het dorp maar ook binnen sijpelde bij de respondenten hun thuis. Zo werd de plechtige communie aangehaald door vier respondenten als referentiepunt om hun levensgeschiedenis te schetsen. Ook hadden drie van de vier respondenten ter gelegenheid van hun communie een foto van zichzelf laten maken bij een fotograaf waarop ze er op hun paasbest uitzagen. Deze foto's riepen veel emoties op bij de respondenten en het leek alsof de respondenten even terugkeerden naar de tijd van toen. Verder komt naar voren tijdens de interviews dat de Kerk een zeker aanzien genoot in het dorp. Zo mocht de vader van de *familie Peeters* door zijn beroep als goudsmid als enige in het dorp, naast de pastoor, de heilige kelk vasthouden om deze opnieuw te vergulden. Dit werd door de vier kinderen als heel speciaal beschouwd, waar ze zeer trots op waren. Voorts vertelde *respondent Henri* dat intreden in een klooster een normaal fenomeen was. Veel jonge jongens deden hun intrede. Het was zo gebruikelijk dat hij zelf ook is binnengegaan. Snel ontdekte hij echter dat dit niet zijn pad was en is hij uitgetreden en gaan studeren, waar zijn vader overigens zeer opgelucht over was. Ook *kleinzoon Geert* werd half gedwongen om misdienaar te worden in de plaatselijke kerk.

Tijdens het interview met *respondent Dirk* komt naar voren dat de vader tijdens de misviering altijd vooraan in de kerk mocht gaan zitten omdat hij een groot oorlogsinvalide was. Ook haalt *respondent Jan* aan dat zijn vader geld gaf aan de Kerk. De *grootvader van Geert* ging regelmatig een paternoster bidden in de plaatselijke kapel. *Respondent Piet* verwoordt het als volgt:

Maar voor de rest was het stilletjes bij ons. Dat was volgens de leer van de moeder de Heilige Kerk, hèhè leefden wij en dat onze grote medeleven van wat de openbare opinie was, leefden wij daar naar. Voor de rest hadden wij niets zo speciaal.

In dit citaat wordt duidelijk dat de Kerk een rol had in het gezinsleven. Niet alleen bepaalde de Kerk het ritme van de week, zoals op zondag naar de kerk gaan, maar ook welke waarden en normen belangrijk waren. *Piet* vertelde dat ze deftige mensen waren zoals het wenselijk was in de parochie en volgens de leer van hun 'Moeder de Heilige Kerk'. In dit opzicht valt in *twee families (Peeters en Wouters)* hun vroomheid op. In *huize Peeters* was het voor de familie een ramp dat de zoon 'moest' trouwen. Dat was niet katholiek. De vader van *de familie Wouters* vond het zeer belangrijk om na de dood van zijn vrouw te hertrouwen. Dit omwille van het feit dat er terug een gezin, een familie zou zijn met een moeder en een vader, zoals de Kerk als ideale gezinscontext voorschreef: een huis om thuis te komen. De Kerk drukte haar stempel op vele aspecten van het leven. Zoals *respondent Arie* vertelde, bepaalde de Kerk ook het weekmenu. Men at op vrijdag altijd vis. Ook vertelde *respondent Katrien* dat ze thuis elke avond met iedereen te samen moesten bidden. *Arie* vertelde dat ze samen met haar vader en moeder op bedevaart ging om te bidden voor het 'fameuze been'. Ook werd er voor en na het eten gebeden en niet alleen jaarlijks tijdens de rozenkrans- en Mariamaand (respectievelijk september en meimaand) werden er rozenkransen gebeden. Zoals *Arie* het een beetje sarcastisch zegt: "*Dus ik heb gebeden voor heel mijn leven. Ik hoef niet meer, haha.*"

5.2.3. Stad en platteland

De familie Peeters woonde in een boerendorp, zoals ze het zelf benoemen tijdens hun interviews. Daar werd het beroep van de vader, die een goudsmid was, vaak als bijzonder ervaren. *Respondent Katrien* vermeldde dat je aan de mensen kon zien of ze van de stad waren of niet doordat ze je bij het begroeten al dan niet een kus gaven. Ook de *familie Jacobs* gaf aan dat zij hun jeugd hebben doorgebracht op het platteland. Iedereen kende elkaar in het dorp. Vader speelde zelden of nooit met zijn kinderen, maar dat was niet erg, want dat deed men vroeger niet. Ze moesten hard werken op het land, want het waren landbouwers. De kinderen hielpen mee op het veld. Ook *respondent Henri* heeft samen met zijn vader na de bombardementen op de boerenbuiten gewoond. Hier heeft hij veel van geleerd. Later, toen hij zelf al vader was, heeft hij een buitenverblijf gekocht op het platteland, om deze ervaringen door te geven aan zijn kinderen. Ook de *familie Janssens* leefde tussen de natuur. Zij leefden redelijk geïsoleerd van de buitenwereld. Als kind mocht *Arie* dan ook vaak helpen met bloemen planten. Vier families van de acht vermelden dus duidelijk de relatie tot de natuur. Sommigen in deze families geven zelfs aan dat ze het een jammere zaak vinden dat deze relatie met de

natuur bij de huidige generatie verloren is gegaan. De vier andere families vermelden hier niets over.

5.2.4. Het café als verzamelpunt

Het leven van de vaders was gecentreerd in het dorp en dus gingen de (groot)vaders wel eens graag een pintje drinken in het dorp. *Drie families (Peeters, Wouters, Goosens)* halen het café aan tijdens hun interviews. De cafés blijken een verzamelpunt in het dorp te zijn waar de invaliditeit van de (groot)vaders in de meeste gevallen vergeten kon worden. Zo haalt respondent Katrien aan dat haar vader elke zondag na de mis op café ging om te kaarten. Het café heette “het oudstrijdershuis”. Ook de blinde nonkel van *respondent Paulien* ging op café. Hij was er een gekend figuur en iedereen droeg zijn steentje bij om te zorgen dat de nonkel ook weer goed thuis geraakte. *De dochter van Paulien* vertelde het volgende:

Die samenleving van toen, daar kunnen we nu alleen nog maar van dromen hé. Als je toen ja, als je nu een cafébaas bent en er komt een blinde, zou het zijn van oke de deur, maar of dat die effectief ook gaat helpen voor de tram tegen te houden? Ik weet dat niet zulle...

Respondent Daan vertelde over het café bij hem om de hoek waar de Engelsen tijdens de Tweede Wereldoorlog een pint gingen drinken. Zijn vader sprak goed Engels door contacten tijdens de Eerste Wereldoorlog. Vaak kwamen die piloten dan ook bij zijn vader om hun haren te laten knippen

5.3. Publieke reacties op andersheid

Bij tien respondenten werd het aspect van publieke reacties op de invaliditeit van de (groot)vader bevraagd. Wanneer de vraag gesteld werd of hun (groot)vader ooit geleden heeft onder publieke reacties omtrent zijn invaliditeit, waren de respondenten in de meeste gevallen verwonderd en soms licht verontwaardigd door de vraag. Zo voerde *respondent Jan* aan dat zijn vader een gerespecteerd figuur was in het dorp en dat er over zijn invalide zijn nooit werd gelachen. De broer van de oorlogsinvalide was tijdens de Eerste Wereldoorlog gesneuveld. Om de slachtoffers te herdenken hangt er een standbeeld in het desbetreffende station. Hierdoor

hadden de mensen ook meer respect voor de *familie Peeters*. Verder wordt meermaals aangehaald in deze familie dat de verwondingen zichtbaar waren in familieverband maar nooit werden getoond aan de buitenwereld. Dit “niet tonen aan de buitenwereld” geeft aan dat deze mannen manieren zochten om het te verbergen. Hetzelfde valt op bij *respondent Paulien Goosens*. In de volgende conversatie wordt aangehaald hoe goed de vader het kon verbergen:

Paulien: “Ja der zeiden veel mensen dat het niet waar was dat hij blind was.”

Interviewer: “Moh”

Paulien: “Vele”

Interviewer: “Waarom? Omdat hij nog een oog had?”

Dochter van Paulien: “Ook omdat hij het zo goed kon camoufleren.”

Dit ongeloof of niet geloven dat het zo erg was, is dan ook de enige vorm van een negatieve publieke reactie die komt bovendrijven tijdens de vijftien interviews.

Voorts wordt door de respondenten aangehaald dat de (groot)vaders bekende figuren waren in het dorp. Iedereen kende elkaar in het dorp en de invalide soldaten waren gekende publieke figuren. Zo haalt *Respondent Paulien* ook aan: “*Ja mensen waren dat natuurlijk gewend hè. Als de mensen hem zien en passeerden hem en ja ook voor de mensen was dat een gewoon beeld hè.-...-Hij was gekend hè.*” Bovendien haalt *respondent Ben* aan: “*Mochten de mensen het niet geweten hebben, dan zouden ze niet gezien hebben dat zijn vader een stuk oor verloren was, maar de mensen kenden elkaar en wisten dat wel.*” Toch heeft de vader nooit negatieve ervaringen hieromtrent opgedaan. Zijn *broer Daan* haalt het als volgt aan wanneer hem de vraag gesteld wordt van de publieke reacties: “*Oeh neen! Neen want dat was niet, hij was graag gezien in het dorp daar ben ik zeker van! Zeer graag gezien zelfs.*”. *Respondenten Arie en Geert* vermelden dat ze geen idee hebben over hoe de buitenwereld omging met de invaliditeit van de vader en de grootvader. Bij vijf respondenten wordt dit onderwerp niet aangekaart. Verder wordt tijdens de interviews bevraagd of ze dachten dat hun (groot)vader een gerespecteerd figuur was. In deze vijf families werd de (groot)vader beschouwd als een gerespecteerd figuur: *Jacobs, Peeters, Janssens, Maes en Claes*. *Respondent Julia* had er echter geen idee van hoe haar grootvader in de gemeenschap werd ervaren, gepercipieerd. Dit mede door het feit dat ze geen goede band had met haar grootvader. Bij de *familie Goosens en Wouters* kwam dit onderwerp niet ter sprake.

Besluit

In dit deel van de masterproef kwam naar voren hoe de dorpsgemeenschap een rol speelde in het gezinsleven van de invalide soldaat. De derde kerncategorie, 'dorpsgemeenschap', is onderverdeeld in drie grote categorieën: 'De school', 'Onder de kerktoren' en 'De publieke reacties op de andersheid'. De twee eerste werden besproken omdat het twee belangrijke sociale milieus zijn waar de opvoeding en het leven van het gezin zich situeren. De pedagogische tussenruimte, de school, is een belangrijke plek waarin het kind zijn identiteit kan ontplooien en waar het zijn eerste contacten legt met de buitenwereld. Hierdoor kan het (klein)kind zijn eigen, in dit geval specifieke, leefwereld toetsen aan die van zijn leeftijdsgenoten. Zo haalt *respondent Katrien* aan dat ze, ondanks dat ze allemaal van dezelfde tijdsperiode waren, geen andere kinderen kende die een invalide (groot)vader hadden. Dit toont aan dat deze (klein)kinderen een thuissituatie hadden die niet doorsnee was. In elke familie was er een verschillende studiementaliteit merkbaar mede door de voorgeschiedenis van de (groot)vader zelf. De kansen die de (groot)vader had misgelopen door de oorlog blijken hierbij een cruciale rol te spelen. Voorts werd de liefde voor taal, voornamelijk het Frans, het kunnen lezen en schrijven door veel families belangrijk geacht. Ook hier sijpelt de oorlog onbewust weer naar binnen, bij ieder vanuit zijn eigen standpunten en ervaringen. De één die zijn gemiste kansen door de oorlog wou compenseren door zijn eigen kinderen te stimuleren, de ander die vanuit een soort wrok ten aanzien van de oorlog alles wat aan de oorlog deed herinneren afstootte, zelfs al waren dat zijn kinderen. Voorts wordt nagegaan hoe de invaliditeit van de vader de positie van de kinderen op school mogelijk heeft beïnvloed. Bleek dat dit eerder onbewust gebeurde, zoals een opstel over 11 november, of een studietoelage. Toch halen zeven families aan dat ze naar een goede school konden gaan doordat hun (groot)vader een oorlogspensioen kreeg. Dit heeft natuurlijk een grote impact op hun verdere leven gehad.

Een dorp herken je altijd aan zijn centrale punt, de kerktoren. De Kerk en zijn leer hadden een grote invloed op het leven van de respondenten, meer dan we voorheen dachten. Niet alleen werden de waarden en normen die de Kerk voorschreef gerespecteerd, het ging veel verder. Zo werd het dagritme bepaald door de kerk, het bidden voor het slapen gaan, wat op je bord mocht liggen en ja zelfs waar ze op vakantie moesten gaan: een bedevaartsoord. Twaalf respondenten zijn geboren voor of tijdens de Tweede Wereldoorlog, wat maakt dat deze

een grote invloed heeft gehad op hun jeugd jaren. De vader nam hier een specifieke rol in. Zo kon hij de kinderen geruststellen door de ervaring die hij reeds had opgedaan in de Eerste Wereldoorlog. Ook opmerkelijk was dat voor drie respondenten Wereldoorlog II heel centraal stond in hun interview. Voor deze personen was Wereldoorlog I onlosmakelijk verbonden met de andere oorlog. Het is daarom ook belangrijk om deze twee oorlogen niet als twee losstaande cases te benaderen, maar als twee gebeurtenissen die elkaar beïnvloeden in het individueel geheugen. Zoals in de literatuurstudie al werd aangehaald zijn herinneringen voor het 18de levensjaar cruciaal in het individueel geheugen en zeer vormend voor het eigen levensverhaal. Er is nog de derde subcategorie “Stad en Platteland”. Zo komt naar voren dat acht families duidelijk hun relatie tot het platteland aanhalen en het verschil aangeven met leven in de stad. Tenslotte werd “Het café als verzamelpunt” besproken, een plaats die het samenhangsgevoel van het dorp versterkte en waar de invalide (groot)vader een gekend figuur was.

De derde grote categorie binnen de dorpsgemeenschap werd hier besproken: ‘Publieke reacties op zijn andersheid’. Hierin werden de reacties van de buitenwereld uitgewerkt. In dit deel kwam aan bod dat de invalide soldaten gekende en gerespecteerde figuren in het dorp waren. Hierbij moet in rekening worden gebracht dat oorlogsinvaliditeit voor de dorpsgemeenschap een gekend gegeven was en dat men leefde in kleinere gemeenschappen waar men elkaar kende. De oorlogsinvalide verdiende respect en dankbaarheid van de gemeenschap omdat ze hun leven hadden geriskeerd voor hun vaderland en de veiligheid van de anderen. De invaliditeit was daar een levenslang bewijs van. Dit is toch wel een heel andere context dan vandaag de dag waar de anonimiteit veel groter is geworden en waar de wereld ons dorp is. De omgeving waar de respondenten zijn in opgegroeid is dus verschillend met de context van vandaag en mag dus niet zomaar vergeleken worden.

Hoofdstuk 6: Samenleving

In deze laatste kerncategorie ‘Samenleving’ wordt het gezin geplaatst tegenover het grotere publieke gegeven. Hoe ging de samenleving om met de Eerste Wereldoorlog en hoe wordt deze herinnerd door de families? In de eerste categorie wordt de ‘Huldiging van de herinnering’ besproken, waarbij de publieke ruimte en elf november als twee subcategorieën naar voren treden. Daarnaast is er ook de categorie ‘Museum als doorgeefluik naar de volgende generatie’. De musea liggen vandaag vol met herinneringen aan de Eerste Wereldoorlog. In deze categorie wordt nader bekeken hoe de respondenten hier tegenover staan en welke rol spelen zij hierin spelen. Tenslotte is er nog de categorie ‘De tijdsgeest’ waarin voornamelijk de tijdsgeest van de opvoeding van de respondenten benaderd wordt en deze geplaatst wordt tegenover de hedendaagse opvoeding.

6.1. De huldiging van de herinnering

6.1.1. De publieke ruimte

Zeven respondenten verwijzen doorheen het interview naar de publieke ruimte en haar monumenten als herinnering aan het verleden. Zo halen drie respondenten van de *familie Peeters* aan dat in het plaatselijke station een plakkaat hangt met vermelding van de naam van de nonkel die gesneuveld is tijdens de oorlog. Het plakkaat werd wel eens verplaatst doorheen de tijd, wist respondent Piet nog te melden. Voorheen hing het op een centrale plaats in het station, maar na de verbouwing is het meer in de schaduw van het station beland. Volgens *respondent Piet* mochten ze het monument niet verwijderen, omdat het cultureel erfgoed betreft. Daarom werd het op een plek gehangen die minder zichtbaar is voor het publiek. *De familie Goosens* geeft mee dat de stad een straatnaam wil vernoemen naar de invalide soldaat. Verder beschrijven de *twee broers Daan en Ben* hoe vader uit het fort van Walem is geraakt en dat dit nu een monument is. *Daan* vervolgt met veel trots:

“Er staat een groot monument op het fort van Walem. Want ik heb daar, wij zijn daar al een paar keer gaan zien. Met een opendeurdag was enzo. Ik heb daar nog een gasmasker van meegebracht. In een kamer hé, in het fort daar lagen misschien een volle kamer, waren misschien tienduizendgasmaskers.”

Hij haalt hier aan dat hij het monument waar zijn vader in gewond is geraakt, regelmatig is gaan bezoeken. Hierin is hij niet alleen. Nog vier andere respondenten: *Ben, Geert, Bert en Maarten*, zijn al op bezoek geweest of hebben plannen om dit te doen. Zo vertelt *Ben* dat hij samen met zijn vader, toen die nog leefde, terug is gegaan naar de plek in Engeland waar hij verzorgd werd. Ook *Geert* vertelt dat ze elk jaar naar zee gingen met een bijzondere missie:

“Wij gingen altijd naar de zee in Blankenberge en op een dag van de vakantie was altijd voor hem voorbehouden om met hem naar Brugge te gaan, naar het Belfort er in en soms op. En dan naar Tornhout naar het Hasenwind en dan soms eens tot de Panne, als ge van Veurne tot de Panne rijdt en ge komt in de Panne aan hebt ge aan uw rechterkant een oud gebouw, van die typische gele baksteen van de jaren 70 dat zou blijkbaar dat plek zijn waar hij van het veldhospitaal zou gebracht zijn.”

Bijzonder in deze getuigenis is dat de grootvader blind was maar dat verhinderde hen niet om deze uitstap met hem te maken naar deze plekken vol herinneringen. De grootvader kon de wereld weliswaar niet zien, hij mocht dit beleven op zijn manier. In het interview met *respondent Bert* kwam duidelijk naar voren dat hij een droom koestert om de route die zijn grootvader tijdens de oorlog aflegde, over te doen als een hulde aan zijn grote voorbeeld: zijn grootvader. Hieruit kan afgeleid worden dat deze respondenten op hun eigen manier gebruik maken van de publieke omgeving om hun herinneringen levend te houden. Deze plaatsen zijn cruciaal in de manier waarop zij zich de oorlog willen herinneren.

De eeuwherdenking van de Grote Oorlog, wordt als een mooie gebeurtenis beschreven door *Respondent Helena*; *“Het is schoon het mag niet vergeten worden”*. Waarna haar man repliceert dat het wel vergeten wordt. Dit aspect van het vergeten wordt in 6.2. verder besproken.

6.1.2. 11 november

Doorheen al de interviews haalden zes respondenten spontaan 11 november, wapenstilstand, aan. De context waarin de feestdag besproken werd is wel verschillend. Twee respondenten vertelden over het bezoek op 11 november van kameraden die meegevochten hadden met de invalide vader in de oorlog. *Respondent Helena* vermeldde tijdens het interview dat er op 11 november altijd een man op bezoek kwam die nog steeds scherven in zijn hoofd had zitten ten gevolge van de oorlog, maar ook aan hem kon je niet zien dat hij invalide was. Ook *respondent*

Maarten brengt ter sprake dat op 11 november hun leefkamer vol zat met oud militairen, zeker twintig man. Hoe hij die dag beleefde, verwoordt hij als volgt: *“Maar dat was ongewoon interessant, want dan hoorden wij eens iets over de oorlog.-...- Als kind was dat een feestdag. Als kind zaten wij eigen tussen de benen van die mannen thuis.”* Voorts haalt de respondent aan dat zij feitelijk niet gewenst waren in de leefkamer als al de oud militairen thuis waren. Dit hield hen echter niet tegen om telkens opnieuw van de trap te sluipen om toch maar de oorlogsverhalen te horen. Bovendien verliep deze dag volgens een welbepaald ritueel. Zo verduidelijkt *respondent Maarten*, dat de oud militairen nadat ze langs hun thuis waren gepasseerd met z’n allen naar de mis gingen. De kinderen mochten niet mee en moesten naar de mis van 9 uur. *Respondent Maarten* herinnerde zich nog dat de klaroenen schalden en dat er allemaal vlaggen ophingen. Na de mis liepen de mannen in stoet van de kerk naar het stadhuis, maar meestal passeerden ze nog even langs de leefkamer voor nog een paar pinten en gingen dan door naar het stadhuis. *Respondent Maarten* merkte op dat er geen andere oorlogsinvaliden bij waren, buiten één persoon die aan de oorlog een psychisch letsel had overgehouden en verbleef in de psychiatrie. Vervolgens komt tijdens het interview aan bod dat dit een speciale dag was voor de vader zelf:

“Hij stond op en dat was zijne dag. Ja en dan ons vader ieder jaar op 11 november rond 22 uur zat (dronken). Dat is just.-...- Wat daar allemaal gebeurd is weten we ook niet. Moet natuurlijk ook niet. Ze hadden elk jaar hun eigen leven die dag.”

Voorts haalt *respondent Daan* aan dat zijn vader altijd naar huldigingen ging. Tot op de dag van vandaag gaan hij en zijn vrouw elk jaar naar de huldiging van elf november. Bovendien vertelde de vrouw van de respondent dat elk jaar op 11 november de leerlingen van de plaatselijke school een opstel moesten maken over de oorlog. Dan mocht vader ook gaan vertellen over de oorlog. Hier vult de respondent zelf aan dat hij dit als kind ook moest doen en dan werd er wel verteld dat hij de zoon was van een invalide soldaat. *Respondent Daan* geeft weer wat die dag voor de vader betekende: *“Ja die elfde november dat was heilig. Dan werkte hij niet, dan deed hij heel de dag niks.”* *Respondent Geert* kan zich niet meer goed herinneren wat er gebeurde op elf november. Hij verwoordt het als volgt: *“We moeten ongetwijfeld elk jaar gedaan hebben, maar in mijne tijd was dat achter de tv en dat denk ik ’s morgens naar Frankrijk kijk. -...- Ik zie me nog altijd kijken naar de tombe van de onbekende soldaat.”* De vader van *respondent Dirk* vertelde altijd na de viering van elf november welke kameraden er waren en wie niet aanwezig

was. *Respondent Henri* haalt elf november aan in een heel andere context. Zo verduidelijkt hij dat zijn vader niks meer te maken wou hebben met de oorlog: “Hij had gedaan wat hij moest doen, punt aan de lijn.”. Hier kan dus geconcludeerd worden dat voor sommige (groot)vaders en voor sommige kinderen elf november een manier was om de oorlog te herinneren.

6.2. Museum als doorgeefluik naar de volgende generaties

Doorheen de diverse interviews kwam aan het licht dat de respondenten het belangrijk vinden dat de informatie, hulpmiddelen, herinneringen,... worden doorgegeven aan de volgende generatie als een erfenis voor onze maatschappij die niet verloren mag gaan. Hier nemen specifiek musea, archieven en historische kringen een belangrijke positie in om mee dit erfgoed te bewaren en door te geven. Bij de *familie Maes* was dit heel duidelijk aanwezig. Ze waren nog in het bezit van de witte stok van hun grootvader. Deze werd als een relikwie bejegend, iets heiligs waar uiterste zorg voor gedragen moest worden. Zo haalt de *neef van Geert* het volgende aan: “*Ja ik was blij dat ik het heb kunnen redden. Ik ben daar heel voorzichtig mee.*” Ook werd tijdens het interview de stok grondig bestudeerd om al zijn geheimen te openbaren. *Respondent Geert* vulde het antwoord van zijn neef als volgt aan: “*Ja de kinderen hebben daar geen besef van wat dat is.*”. Ze komen tijdens dit gesprek tot de vaststelling dat dit voor de nieuwe generatie een heel andere wereld is en dat het meer betekenis heeft wanneer men de invalide soldaat zelf gekend heeft. De band met, het zich betrokken voelen bij de eerste wereldoorlog is niet meer zo evident. *Respondent Paulien* kwam tot hetzelfde inzicht door haar kleinkind. Zo vertelde de moeder de volgende anekdote:

“Dus overal foto’s en schilderijen en overal nonkel X. En mijn zoon hoe klein hij ook was, dat zegt die allemaal niks meer hè. En die had zo een lappeke voor zijn oog. En vroeg hij, mama wie is die piraat? De eerste keer was hij toch geshockeerd.”

Voorts hebben veel families de overgebleven spullen van de (groot)vader naar museums of archieven gebracht. Het betreft de papieren, hulpmiddelen, dagboeken, foto’s... Dit deden drie *families, Wouters, Janssens en Goosens*. Twee families, *Jacobs en Peeters*, gaven de attributen aan de volgende generatie zodat zij er iets mee konden doen. *Respondent Julia* heeft geen idee waar de overige spullen van haar grootvader naar toe zijn. En twee *families, Maes en Claes*,

hielden zelf de spullen bij, verspreid over de verschillende familieleden. De voornaamste reden waarom het werd doorgegeven aan de volgende generatie is de oprechte interesse in het verleden van hun grootvader of achter nonkel. Zij wilden uitzoeken wat er precies was gebeurd en brachten dit dan uit in een boekje. Een achterneefje maakte er zelfs een tentoonstelling van in het plaatselijke dorp. Toch kiezen sommige families ervoor om alles te overhandigen aan museums en archieven omdat het dan zeker niet verloren kan gaan. Men vreest dat, zoals hier voorgaand reeds werd vermeld, de jongere generatie niet meer geïnteresseerd is en dat waardevolle herinneringen op de vuilnishoop dreigen te belanden. De *familie Goosens* bracht alles naar het plaatselijke stadsarchief en de *familie Maes en Janssens* brachten alles naar het museum en archief van Ieper. De respondenten deden dit vanuit de hoop dat het leven van hun vader een tweede leven zou kunnen leiden en dat dit nog van dienst kon zijn voor onze maatschappij. *Respondent Arie* gaf toe dat ze vanuit een soort schuldgevoel al de dozen naar Ieper heeft gebracht maar ze lachte het ook een beetje weg. Voor haar was het voltooid verleden tijd. Men kan zich de bedenking maken of deze spullen werkelijk de kans op een tweede leven zullen krijgen. Deze objecten worden uit de context gehaald van het gezin waar ze vroeger bewaard en gebruikt werden. Ze 'leefden' in de zin dat ze dingen van betekenis waren en dat ze konden veranderen doorheen de tijd. Door ze uit hun context te halen en ze in het archief te stoppen bevroeren ze in de tijd. Hier ligt dan ook de moeilijke taak voor musea om er voor te zorgen dat het geen betekenisloze objecten worden waar de toeschouwer louter naar kijkt, maar dat het dingen worden waar we ons mee kunnen verbinden, waar we betrokken bij geraken en die dus van betekenis kunnen zijn voor ons leven vandaag. Het museum als plek waar nieuwe ideeën kunnen ontstaan door een mix en match van objecten die nieuwe verbindingen vormen.

6.3. De tijdsgeest

Dit deel van hoofdstuk 6 'De samenleving' wordt gewijd aan de tijdsgeest die door de respondenten wordt aangehaald. Dit zijn zeer diverse thema's waarbij ze het verschil tussen het verleden en nu opmerkelijk vinden. Enkele voorbeelden van verschillen die zij aanhalen zijn: dokter bezoek, werk, kussen, speelgoed, school en huwelijk. Sommige voorbeelden zullen kort toegelicht worden. Zo komt bijvoorbeeld naar voren dat het voor de respondenten zelf niet altijd heel duidelijk was welk werk hun moeder nu precies deed. *Respondent Dirk* dacht dat ze

iets deed met tapijten maar heel precies wist hij dit niet. *Respondent Katrien* uitte haar bezorgdheid omtrent het speelgoed dat vandaag overmatig aanwezig is. Ze vond het zelfs 'beangstigend'. Dit is haar conclusie: *"Het zou allemaal een klein beetje terug naar daar moeten"*, waarmee ze het verleden bedoelde, toen speelgoed krijgen nog iets bijzonder was om naar uit te kijken. Ook de school had een heel ander pedagogisch beleid. Een straf hield in dat je *"op uw knieën in uw klompen moest gaan zitten"*, vertelde *Henri* uitvoerig. Vandaag zou dat niet meer pedagogisch verantwoord zijn. Zoals *respondent Henri* het goed verwoordde: *"Dat is het grote woord, dat is niet pedagogisch, daar kan je alles mee oplossen."* *Respondent Dirk* vertelde dat hij iedere ochtend, voor school, naar de mis moest gaan. Vandaag is dit moeilijk voor te stellen. Ook vergelijken diverse respondenten het huwelijk van nu met vroeger. Het was volgens *respondent Katrien* ongezien om voor het huwelijk al intiem te zijn. Het werd door de kerkgemeenschap als een schending van waarden en normen beschouwd als men 'moest trouwen'. Trouwen deed je pas als je een eigen huis had, vertelde *respondent Helena*. *Respondent Paulien* vertelde over haar nonkel die acht jaar was weggeweest. Toen hij terugkeerde van de oorlog zag zijn toenmalige vriendin geen toekomst meer voor hun relatie.

Ook de intergenerationele relatie tussen de (groot)vaders en het kind moet in het perspectief van de tijdsgeest geplaatst worden. Vandaag is de tendens 'beste vriend' willen zijn van je kind frappant, waarmee ik niet wil zeggen dat ik hiermee akkoord ga, maar het is een opvoedingsstijl die opvalt. Het goed kunnen opschieten met je kind lijkt nu wat van tel is. Enkele generaties geleden daarentegen was het vaak voorkomend dat de vader-kind relatie niet echt diepgaand was. Diepgaand in die zin dat er emotionele gesprekken plaatsvonden tussen beiden, of dat er veel geknuffeld werd, of dat de vader zijn emoties kon tonen in het bijzijn van zijn kinderen. De vader was vaak de autoriteit van de familie, waarmee je niet sprak over intieme zaken. Zijn taak was ervoor zorgen dat er geld op de plank kwam, ondanks zijn invaliditeit. Ook in de analyse van het huishouden kwam dit vaak naar voren. Afgezien van dat (groot)vader zich afzijdig hield in het huishouden, kon hij optreden en terug orde en tucht scheppen. Zo vertelde *Respondent Dirk* het volgende over zijn relatie met zijn vader: *"Oeh neen, ja we werden opgevoed zo streng mogelijk. ...- Ah ja, mijn vader was zeer streng."* De opvoedingsstijl vandaag is niet beter of slechter dan de opvoeding van toen, het is gewoonweg anders. Iedere tijd heeft zijn redenen, zijn motieven om zo te handelen. De opvoeding van de vader zelf zal wellicht ook heel anders zijn geweest. Pas in de 20ste eeuw werd 'het kind' ontdekt, daarvoor waren het mini-volwassenen die geen aparte behoeften hadden. Vroeger

waren de gezinnen kroostrijk en kindersterfte kwam vaak voor. Sinds de jaren 60 kunnen gezinnen aan gezinsplanning doen waardoor ze kleiner zijn geworden. Allerlei maatschappelijke veranderingen, zoals emancipatie van de vrouw, teloorgang van allerlei taboe's, vooruitgang van de wetenschap, verlengen van de studieloopbaan, nieuwe gezinsvormen..... hebben ook het gezinsleven erg veranderd. Vandaag zijn kinderen vaak zo gewenst dat het lijkt alsof het kleine prinsen en prinsessen zijn. Het is onmogelijk om de opvoeding vast te houden. Opvoeding evolueert, het verandert zoals de tijd.

Besluit

In dit laatste hoofdstuk kwam de kerncategorie: 'Samenleving' aan bod. Hierin wordt het gezin geplaatst tegenover het grotere publieke gegeven. In totaal werd dit deel opgebouwd uit drie categorieën. De eerste categorie, 'Huldiging van de herinnering' verduidelijkte dat de publieke ruimte het mogelijk maakt om herinneringen vast te houden alsook de betekenis van 11 november voor de respondenten en hun (groot)vaders. Vanuit de citaten van de respondenten komt naar voren dat de respondenten gebruik maken van de publieke ruimte, zoals specifieke plaatsen of monumenten, om de herinnering omtrent de oorlog of de (groot)vader levend te houden. Dit kan verbonden worden met het collectieve geheugen zoals naar voren kwam in de literatuur. Daarnaast bespraken we het 'Museum als doorgeefluik naar de volgende generaties' waarin de intergenerationele relatie tussen de respondenten en de maatschappij belicht werd. De respondenten vinden het een belangrijk gegeven dat de herinnering aan hun (groot)vader en alles wat daarbij hoort, niet verloren gaat, maar wordt doorgegeven voor komende generaties. Hierbij nemen musea, archieven en historische kringen een specifieke positie in om dit erfgoed door te geven. Zo kwam ook naar voren dat in één familie de bezittingen van de grootvader als een soort relikwie beschouwd werden, een heilig goed dat grootste zorg verdiende. Ook werd hierin aangehaald dat het belangrijkste motief om te schenken aan een museum of archief is dat de jongere generatie de persoonlijke band met de objecten verloren heeft doordat ze de invalide soldaten niet meer gekend hebben. Voor de jongere generaties zijn het betekenisloze objecten geworden, terwijl ze voor de generatie die de invalide soldaat hebben gekend, eerder een fetisj zijn. Drie families brachten daarom hun spullen naar het museum of het archief. Twee families gaven het toch door aan de volgende generatie, omdat de kleinzoon en een achterneef oprecht geïnteresseerd waren in de geschiedenis van de

invalide soldaat. Eén familie heeft geen idee waar de overige spullen van grootvader naar toe zijn. Tenslotte zijn er nog twee families die de spullen verspreid hebben over de verschillende familieleden. Hier ligt voor de museums, archieven en historische kringen een grote uitdaging. Hoe ze ervoor kunnen zorgen dat de objecten geen betekenisloze objecten worden die hun context verloren hebben en bevroren worden in de tijd, maar dat er nieuwe verhalen kunnen ontstaan, is nog maar de vraag. In de laatste categorie, 'De tijdsgeest' wordt de mentaliteit besproken waarin de opvoeding plaatsvond. Diverse voorbeelden werden aangehaald waarin de respondenten het verschil probeerden te duiden tussen nu en vroeger. Enkele voorbeelden hiervan zijn: speelgoed, dokter, huwelijk, school,... Ook werd de intergenerationele relatie tussen (groot)vader en kind in hun tijdperiode bestudeerd. De conclusie was dat elke tijdsgeest zijn eigen manieren heeft van opvoeden. Zoals vroeger meer de afstandelijke, autoritaire vader het rolmodel was lijkt vandaag de vader als beste vriend van zijn kind vaak een nieuwe invulling van de vaderrol. Toch is één model niet beter dan het andere, maar anders.

Hoofdstuk 7: Terugblik en Discussie

7.1. Terugblik

In deze masterproef zochten we een antwoord op de vraag: *‘Wat is de impact op (de herinnering van) het (klein)kind om op te groeien met een (groot)vader die als soldaat invalide is geworden ten gevolge van Wereldoorlog I?’*. Hiervoor werd eerst een overzicht gemaakt van de literatuur die het onderwerp ‘de herinnering’ behandelt. Als kapstok werd het theoretisch kader van Hewer en Roberts genomen om de diverse visies aan op te hangen. Hierna werd dit kader gebruikt om de twee cases, WOII en WOI, op toe te passen. Bij WOII viel voornamelijk het traumatisch karakter van het individueel geheugen op, terwijl bij WOI het collectief geheugen een grote rol bleek te spelen in de herdenking van de Eerste Wereldoorlog, honderd jaar nadat deze gebeurtenis plaatsvond.

In het tweede hoofdstuk bespraken we de methodiek om vijftien respondenten te bevragen aan de hand van diepte-interviews. We kozen ervoor om van verschillende families meerdere gezinsleden te bevragen om zo een beter beeld te krijgen van de familieherinneringen. Vervolgens kwam de analyse aan bod, verspreid over de vier volgende hoofdstukken. We zochten een antwoord op de verschillende deelvragen die mee de grote onderzoeksvraag onderbouwen. Deze deelvragen zijn: *welke rol speelden de andere gezinsleden? Welke rol speelde de dorpsgemeenschap? Welke rol heeft de samenleving?*

Op de hoofdvraag wordt dieper ingegaan in hoofdstuk 3 over de invaliditeit van de vader. Uit dit onderzoek konden we opmaken dat de meerderheid van de (groot)vaders zijn oorlogsverhalen niet wilde delen met de volgende generaties. Dit was te wijten aan enerzijds een bewuste keuze van de (groot)vader of anderzijds een desinteresse van de (klein)kinderen. Vervolgens konden we waarnemen dat de (klein)kinderen een bepaald beeld hebben van hun (groot)vader. Ze zien hem in de eerste plaats als oud-strijder en zijn invaliditeit wordt als een surplus opgevat. Ook kwamen we te weten hoe de (klein)kinderen hun (groot)vader benoemden, dit enerzijds door de invaliditeit te benoemen aan de hand van het lichaamsdeel dat minder goed kon functioneren of anderzijds door een ander specifiek kenmerk dat de (groot)vader typeerde. We ontdekten dat invaliditeit voor sommige respondenten niet

hetzelfde betekent als handicap. Ten vierde constateerden we dat het invaliditeitspensioen door veel families werd gezien als een appeltje voor de dorst. Zeven families verkeerden daardoor in een comfortabele economische situatie. Bovendien stelden we vast dat de hulpmiddelen van de (groot)vader voornamelijk werden gebruikt om het leven te vergemakkelijken. Uit al deze vaststellingen durven we besluiten dat ondanks de ontelbare pogingen van de (groot)vaders om de herinnering aan de oorlog te vergeten, de invaliditeit te verbergen of te beperken door middel van hulpmiddelen, de oorlog toch vervlochten is geraakt met de herinneringen van de (klein)kinderen.

In hoofdstuk vier behandelden we de deelvraag welke rol de familie speelde in de opvoedingsrelatie tussen invalide (groot)ouder en (klein)kind. Het is moeilijk om hier een eenduidig antwoord op te geven. Als buitenstaander lijkt het antwoord meteen duidelijk: vanzelfsprekend heeft de familie invloed op en wordt de familie ook beïnvloed door de invaliditeit van de (groot)vader. Toch moet men rekening houden met het insidersperspectief van de respondenten zelf. Zo geven sommige respondenten aan dat ze het thuis nooit anders gekend hebben, het was voor hen de normaalste zaak van de wereld. Het komt ons voor dat de invaliditeit een bijkomstigheid was voor deze respondenten. Dit geldt voor vier families. De andere vier families geven duidelijk weer dat de oorlog en de invaliditeit een duidelijke rol speelden in het gezin en de opvoeding. Wat ons opvalt is dat bij deze vier families de kwetsuren van de (groot)vaders duidelijker zichtbaar waren dan bij de andere vier families. Zo zijn geamputeerde ledematen, blindheid of krukken moeilijker te verbergen dan een minder werkend hand of een verfrommeld oor. Sommige respondenten geven ook aan dat andere familie zaken voor hen een grotere invloed hadden op hun leven zoals: dat de voertaal thuis Frans was of dat ze juist van goede komaf waren.

In het vijfde hoofdstuk onderzochten we twee belangrijke sociale milieus die de opvoeding mee beïnvloedden: de school en het dorp waar het gezin deel van uitmaakte. Op school kregen de (klein)kinderen de kans om hun eigen thuissituatie te vergelijken met die van hun klasgenoten. We kwamen te weten dat deze respondenten toch geen doorsnee familiesituatie hadden. Verder stelden we vast dat het oorlogsgebeuren mee de studiementaliteit van de ouders beïnvloedde. Zo wilde de ene (groot)vader zijn eigen gemiste kansen compenseren door zijn kinderen te stimuleren, terwijl de andere werkervaring in het atelier belangrijker vond dan naar school gaan. Het viel ons op dat de invaliditeit van de (groot)vader geen bewuste invloed had

op het schoolgebeuren zelf, maar eerder onrechtstreeks zoals een opstel schrijven over 11 november of een studietoelage krijgen doordat de vader invalide was. We vonden het ook opmerkelijk dat zeven families vermeldden dat ze door het invaliditeitspensioen naar een goede school konden gaan. De oorlog had dus toch een grote impact op hun leven, maar deze was niet per se negatief, zoals voorheen steeds werd gedacht. Hier kunnen we zelfs spreken van een positieve wending voor de volgende generatie. Tenslotte kunnen we vaststellen dat de invalide (groot)vader van iedere ondervraagde familie aanvaard werd in het dorp. Hij was een gekend en publiek figuur die aanzien verdiende. De respondenten hebben nooit echt hinder ondervonden van hun dorpsgenoten, maar eerder respect en hulp voor de thuissituatie.

Tenslotte hebben we in het zesde hoofdstuk de bredere samenleving aangesproken en het herinneren als maatschappij. We merkten op dat de respondenten gebruik maakten van de publieke ruimte om de herinnering omtrent de oorlog en/ of de (groot)vader levend te houden. Dit deden ze door pelgrimages, het bezoeken van musea of monumenten en graven. Het museum is in onze ogen een doorgeefluik naar de volgende generaties waar de intergenerationele relatie tussen de respondenten en de maatschappij zichtbaar wordt. De herinneringen van de respondenten aan hun (groot)vader mag niet verloren gaan en moet worden doorgegeven aan de volgende generaties, zo gaven ze zelf aan. Enkele families merkten op dat de volgende generatie hierin niet meer geïnteresseerd is. Daarom nemen musea, archieven en historische kringen een specifieke positie in om dit erfgoed door te geven. Daarbij staan ze voor een grote uitdaging. Hoe ze ervoor kunnen zorgen dat de verhalen blijven leven en niet bevroren worden in een betekenisloze context is nog maar de vraag. De rol van de bredere maatschappij is dus dat ze de herinneringen aan deze oud-strijders levend kunnen houden in de publieke ruimtes, zodat hun verhalen niet uitgedoofd worden doorheen de tijd.

Na al deze bevindingen kunnen we dus concluderen dat de oorlog nog steeds een plaats heeft in huidige levensverhalen en in onze maatschappij. Niet alleen in de publieke ruimte is de Grote oorlog nog steeds aanwezig maar evenzeer in de huishoudens anno 2016 die hun eigen familieverhaal meedragen. Het verhaal heeft geen grens, maar vloeit door in volgende generaties in de herinnering aan hun geliefde (groot)vader. Ondanks de oorlog, waarin de (groot)vaders een deel van hun leven hebben gegeven voor het vaderland, is hier in de meeste gevallen ook een soort van dynamiek ontstaan. We zien een tweede en derde generatie die konden opgroeien met kansen die hun ouders of grootouders aan hen gaven, kansen die zij zelf

moesten ontberen. Zoals de titel weergeeft, is de oorlog de (groot)vader van ons allen. Oorlog stopt niet bij één generatie. De verhalen en herinneringen zijn vervlochten met het leven van de volgende generaties en samenleving.

7.2. Discussie

Uit de analyse van de interviews met de vijftien respondenten uit acht families kunnen we besluiten dat de oorlog en de bijhorende invaliditeit van de vader op een of andere manier doorgesijpeld is in de herinnering van de (klein)kinderen. Dit niet alleen, zoals in de literatuur weergegeven wordt, door secundaire traumatisatie maar ook door de manier waarop de intergenerationale relatie werd opgebouwd tussen (klein)kind en (groot)vader omdat hij meer was dan zijn invaliditeit. In het nu volgende deel zullen we de literatuur confronteren met de eigen gemaakte analyse, mogelijke discrepanties opsporen en zo tot enkele bedenkingen komen.

7.2.1. Discussies omtrent de invalide vader

In de interviews vonden we enkele noemenswaardige verschijnselen omtrent de invalide (groot)vader die in verband gebracht kunnen worden met de literatuur in kwestie. Zo stelde onderzoeker Khamis vast dat het psychisch lijden van de ouder indirect invloed kan hebben op het welzijn van het kind door de opvoeding. Enkele voorbeelden uit de interviews bevestigen dit. De vader van *respondent Henri* minimaliseerde de noden van zijn zoon door ze te vergelijken met het lijden van de jonge soldaten die riepen om hun moeder tijdens de oorlog. *Respondent Arie* vond haar vader soms angstaanjagend en is zelfs een paar keer weggelopen van thuis, omwille van zijn kolerieke buien. *Respondent Julia* vertelde dat haar grootvader niet meer de kracht vond om zich te hechten aan zijn kinderen van vóór de oorlog door zijn trauma. Bij haar moeder was er duidelijk parentificatie zichtbaar, want zij moest zorgen voor het huishouden en al de andere kinderen.⁷³

Verder bespreken Scharf en Mayseless dat Holocaust-overlevenden een obsessieve drang hadden met eten. In dit onderzoek komt de liefde voor het eten bij de invalide (groot)vader

⁷³ Khamis, V. (2014). Does parent's psychological distress mediate the relationship between war trauma and psychosocial adjustment in children?, p. 1-10.

naar voren, maar om dit te benoemen als een obsessie zou ons te ver drijven in overpsychologisering. In de interviews is ook niet aan bod gekomen of de (groot)vaders extreem honger hebben geleden tijdens de oorlog. Dat deze (groot)vaders goed en lekker eten een belangrijk gegeven vonden is wel duidelijk. Het was voor hen een manier van genieten van het leven.⁷⁴

Ten derde werd in het onderzoek van de individuele herinnering bij Sixsmith et al. aangehaald dat Holocaust-overlevenden drie strategieën hanteren om hun herinneringen aan het trauma te linken. Deze strategieën kunnen mee model staan voor de houding van de (groot)vaders uit ons onderzoek. De meeste respondenten stelden dat hun (groot)vader bijna nooit vertelde over de oorlog. Ze hielden hun herinneringen voor zichzelf, wat volgens Sixsmith et al. de eerste strategie is. Ook haalden de respondenten aan dat hun (groot)vaders de confrontatie met de oorlog al lachend of juist streng uit de weg gingen. Dit komt overeen met een tweede strategie in hun onderzoek. De derde strategie waarbij de (groot)vader steun kon zoeken bij familie en vrienden en dus zijn verhaal kon delen, was zichtbaar bij vijf respondenten.⁷⁵ Rosenheck legt de oorzaak waarom sommige (groot)vaders zwegen over de oorlog en zijn gruwelen bij het feit dat ze wilden voorkomen dat hun kinderen bang zouden worden of zouden vervreemden van hen.

Verder komen in het onderzoek van Rosenheck, die na ging wat de impact was van oud-strijders van de Tweede Wereldoorlog op de volgende generaties, vier presentaties naar voren die eventueel gelinkt zouden kunnen worden aan ons onderzoek. Het zou echter niet opportuun zijn om op basis van het interessante onderzoek van Rosenheck, de intergenerationele relatie tussen onze respondenten en hun (groot)vader te analyseren. Deze vier presentaties, vier vormen van relaties werden immers niet letterlijk bevraagd. Het is niet aan ons, als onderzoeker, om na afloop alsnog een subjectief, normatief oordeel te formuleren. Wat wel opvalt is dat onze respondenten, die een moeilijke periode hebben gekend in hun relatie met de invalide soldaat, hierover praatten met een bepaalde afstand. Hierbij meldden ze ook dat ze

⁷⁴ Scharf, M., & Mayseless, O. (2011). *Disorganizing Experiences in Second- and Third Generation Holocaust Survivors*, p. 1540.

⁷⁵ Sixsmith, J., Sixsmith, A., Callender, M., & Corr, S. (2014). *Wartime experiences and their implications for the everyday lives of older people*, p. 1457-1481.

het verleden hebben kunnen loslaten of het handelen van de (groot)vader beter hebben leren begrijpen.⁷⁶

Ten vijfde zijn er zaken naar voren gekomen waarin de (klein)kinderen bepaalde zaken ervaren als minder aangenaam, zoals in het stukje 'Ik zal nooit meer...' beschreven wordt. Enkele voorbeelden die een negatieve trigger vormen zijn: bepaalde gerechten zoals konijn met pruimen, houten voetvormen op een rommelmarkt, confituur maken of gladiolen zien. Bepaalde 'details' roepen bij sommige respondenten een nare bijklank op die hen op één of andere manier confronteren met de invaliditeit of persoonlijkheid van de (groot)vader. Sommige onderzoekers, zoals Scharf & Mayseless en Rosenheck zouden dit een secundaire traumatisatie noemen. Toch is hier enige voorzichtigheid geboden met het woord 'trauma' omdat het vaak een zware psychologische determinant kan teweegbrengen. We willen daarom in dit onderzoek stellen dat de invaliditeit en sommige elementen uit de opvoeding een zekere impact hebben gehad op het leven en de herinnering van de respondenten om bepaalde zaken te doen of te laten.⁷⁷

Tenslotte mag men niet de kracht onderschatten van het willen vergeten. Het geheugen is niet enkel de herinnering maar ook de vergetelheid. In zijn onderzoek schetst Larsson een beeld van de invalide soldaat dat niet helemaal overeenstemt met de herinneringen van onze respondenten. Larsson onderstreept de gebrokenheid, gekraakte en kreupele mannen die door de families moesten opgevangen worden. Terwijl in onze analyse juist de kracht, de wil en trots van deze oud-strijders wordt benadrukt zowel door de kleinkinderen en kinderen als door de samenleving. Natuurlijk is er ook een schaduwkant aanwezig bij elk gezinslid aan de herinnering aan zijn (groot)vader. Bij sommigen meer dan bij anderen. Maar die lijken ze te willen 'vergeten'. Ze vertellen voornamelijk over wat ze zich willen herinneren, waarbij ze begripvol zijn voor de handelingen die hun (groot)vader stelde⁷⁸.

⁷⁶ Rosenheck, R. (1986). Impact of Posttraumatic Stress Disorder of World War II on the next Generation, p. 319-327.

⁷⁷ Scharf, M., & Mayseless, O. (2011). Disorganizing Experiences in Second- and Third Generation Holocaust Survivors, p. 1539.

Rosenheck, R. (1986). Impact of Posttraumatic Stress Disorder of World War II on the next Generation, p. 319-327.

⁷⁸ Larsson, M. (2009). *Shattered Anzacs: living with the scars of war*, p. 23.

7.2.2. Discussies omtrent de familie en de opvoeding

De invaliditeit was een familiegebeuren. Zo toont Larsson aan in haar onderzoek over de Australische invalide soldaten uit de Eerste Wereldoorlog, dat de oorlogswonden familiewonden zijn geworden. Doorheen de interviews vielen ons echter verschillen op in de herinneringen van respondenten uit eenzelfde gezin. Tegenstrijdigheden in herinneringen aan gezinsmomenten of de invalide soldaat zelf. De verschillen in leeftijd, in duur van inwoning bij de invalide soldaat of in intimiteit van het contact tussen de respondent en de (groot)vader, zorgden voor andere opvattingen over en herinneringen aan de invalide oud-strijder. In het werk van Larsson wordt gesteld dat elke familie op zijn manier omgaat met en kijkt naar de invaliditeit van de betreffende invalide soldaat van de familie. Ze zegt dat elk beeld per familie verschilt. Wij zouden dit nog scherper durven stellen. Vanuit de afgenomen interviews kunnen we concluderen dat het beeld van de invalide soldaat niet per familie verschilt maar per familielid.⁷⁹

7.2.3. Discussies omtrent dorp en school

In de literatuur komt naar voren dat individuen hun identiteit construeren door hun narratieven te ontwikkelen aan de hand van ervaringen van het verleden die mee hun toekomst kunnen vormgeven. Dit is een subjectieve beleving, waarin het individu verschillende rollen moet opnemen in onze maatschappij die een sociale collectiviteit weergeven. Zo kijken de respondenten niet alleen door de bril '(klein)dochter of (klein)zoon van een invalide soldaat', zoals wij misschien eerder verwacht hadden, maar geven ze weer dat ze zichzelf op een andere manier benoemden in de context van school of in het dorp. Ze benoemden zichzelf eerder vanuit het beroep van de (groot)vader. Zoals de *familie Peeters* en de *familie Jacobs* weergeven dat ze op een formulier nooit zouden invullen dat hun vader een oorlogsinvalide was, maar wel dat hun vader een goudsmid of landbouwer was. De invaliditeit werd een bijkomstigheid.

Ten tweede komt in de literatuur ook naar voren dat de Eerste Wereldoorlog en de Tweede Wereldoorlog niet als twee losstaande gebeurtenissen gezien worden maar dat deze inherent verbonden zijn in de geschiedenis en in de herinnering. Dit was ook zichtbaar in de interviews. Voor sommige respondenten liepen de verhalen van Wereldoorlog I direct over in de verhalen van de Tweede Wereldoorlog. Dit kwam mede door het feit dat, zoals Nourkova en Bernstein

⁷⁹ Meire, J. (2002). *De tijd der traagheid: een diachronische-antropologische studie van de sociale herinnering aan de Eerste Wereldoorlog in de streek van Ieper*, p. 45.

meegeven, deze respondenten directe deelnemers waren van een historische gebeurtenis. De respondent focusten ook zeer duidelijk op persoonlijke gebeurtenissen van de oorlog en niet zozeer op het groter geheel. In deze verhalen kwam ook duidelijk het gefragmenteerd karakter naar voren.⁸⁰

7.2.4. Discussies omtrent de samenleving

Ondanks dat de persoonlijke herinneringen belangrijk werden bevonden door de respondenten, gaven zij ook zelf aan dat het collectief herinneren van een maatschappij niet verloren mag gaan. Verscheidene respondenten drukten hun spijt uit omdat de volgende generaties niet meer bezig zijn met de geschiedenis van de oorlog en het levensverhaal van de (over)(over)grootvader. Enkele gaven mee dat er meer geschiedkundige achtergrond moet komen voor de jongere generatie(s) op scholen. Deze overdracht die mede gevormd wordt door het academisch geheugen zou kunnen bijdragen aan het collectief geheugen van de volgende generaties, stellen Hewer en Robert. Dit vonden de respondenten een belangrijke kwestie omdat ze erin geloven dat er dan ook meer interesse gevormd zou worden voor de persoonlijke familieherinnering.⁸¹ De respondenten bevestigden hier de literatuur die aangeeft dat er een wisselwerking is tussen het individueel en collectief geheugen. De onderzoekers Stone et al. tonen aan dat hoe jonger de generatie is hoe meer ze 'kennis', feiten zullen weergeven in plaats van herinneringen. De oudere generaties geven meer herinneringen door omdat ze de gebeurtenis zelf hebben meegemaakt. Volgens mij kan deze stelling specifieker gemaakt worden. Uit ons onderzoek blijkt immers dat sommige respondenten van een derde generatie waren en toch veel herinneringen en verhalen konden weergeven. De oorzaak ligt in het gegeven dat zij samengeleefd hebben met de invalide grootvader en zich verbonden voelden met hem. Het gaat er dus niet enkel om of de generatie jonger of ouder is. Nog belangrijker is of ze een intergenerationele relatie hebben kunnen aangaan met de oorlogsinvalide. Hoe groter de betrokkenheid hoe duidelijker dat de herinnering wordt doorgegeven.⁸²

⁸⁰ Nourkova, V. V., & Bernstein, D.M. (2010). Why Historical becomes Personal? Spontaneous historical content of individual autobiographical memory, p. 260-261.

⁸¹ Hewer, C.J., & Roberts, R. (2012), History, culture and cognition: Towards a dynamic model of social memory, p. 173.

⁸² Stone, C., van der Haegen, A., Luminet, O., & Hirst, W. (2014). Personally relevant vs. Nationally relevant memories: An intergenerational examination of World War II memories across and within Belgian French-speaking families, p. 280-286

7.3. Beperkingen van het onderzoek

Doorheen deze thesis zijn we natuurlijk op bepaalde beperkingen gebotst. Zo zijn er enkele taboes en 'omgangsregels' in onze samenleving die mee de herinneringen van de (klein)kinderen hebben beïnvloed. Ten eerste is het gebruikelijk om 'niets dan goeds over de doden' te vertellen, zeker over verwanten. Daardoor worden sommige onderwerpen moeilijk bespreekbaar. Het verhaal bijvoorbeeld dat de (groot)vader ook mensen heeft gedood in de oorlog blijft nog steeds een lastig onderwerp. Zeker nadat iemand overleden is, hoort het zagezegd niet om iets negatief te vertellen over die persoon. Vooral de positieve verhalen, zo blijkt ook uit de literatuur, blijven in de herinnering over. Dit is geen opzettelijke misleiding maar eerder een menselijk proces. Het geheugen kan niet alles onthouden en er zullen dus onvermijdelijk bepaalde herinneringen verloren zijn gegaan die misschien wel relevant waren voor het onderzoek. Ten tweede heerst er nog steeds een groot taboe omtrent de automutilatie door de soldaat aan het front. In dit onderzoek kwam dit aspect niet aan bod, mede doordat mensen niet wilden deelnemen aan dit onderzoek als ze een vermoeden hadden dat de invaliditeit van de (groot)vader te wijten was aan zelfverwonding. Die informatie wilden ze niet delen, Dit wordt dor families vaak nog als een schande beschouwd.

Een volgende beperking is vooral te wijten aan de onderzoeksmethode. De kwalitatieve onderzoeksmethode, waarbij diepte-interviews worden afgenomen die in een tweede fase allemaal letterlijk worden getranscribeerd, is een zeer tijdrovend en intensief proces. Hierdoor zijn maar vijftien respondenten bevroegd kunnen worden, waardoor we onze besluiten niet zomaar kunnen generaliseren als toepasselijk voor een breder publiek, namelijk Vlaanderen. Tenslotte kunnen we ook vermelden dat de oudere mensen die we interviewden gebruik maakten van een zeer eigen taaltje. Ze spraken vaak in het dialect en maakten ook veel gebruik van cliffhangers. Hiermee wordt bedoeld dat ze vaak hun zinnen niet afmaken en veronderstellen dat je als onderzoeker alles al weet over hun leven, hun vrienden en familie. Het geeft anderzijds wel mooi weer dat deze respondenten ons met open armen ontvingen en spraken alsof we deel waren van hun leven.

7.4. Suggesties voor vervolgonderzoek

Het verschil dat de respondenten maken tussen een persoon met een handicap en invaliditeit werd in deze masterproef even aangeraakt. Het is zeker een interessante onderzoekspiste om verder uit te diepen.

Een tweede suggestie is het onderzoeken van de impact op de volgende generaties indien de (groot)vader een psychisch letsel heeft opgelopen door de oorlog zoals shellshock. In dit onderzoek werden enkel respondenten bevraagd waarvan de (groot)vader lichamelijke kwetsuren heeft opgelopen omdat we geen volgende generatie van invalide soldaten met een psychisch letsel vonden. Dit is te wijten aan diverse factoren. Ten eerste werden de meeste mannen die een psychisch letsel hadden opgelopen niet thuis verzorgd maar voornamelijk in psychiatrische ziekenhuizen. De familie werd hier op een afstand gehouden. Vaak verbleven deze mensen zeer lang en zelfs heel hun leven in dit ziekenhuis. Een eigen gezin opstarten was dus niet vanzelfsprekend waardoor er ook geen tweede of derde generatie van terug te vinden is. Ten tweede heerst er nog steeds een taboesfeer rond psychische problemen waardoor de weinige families die er wellicht zijn hun verhaal liever niet delen. Dit alles maakt dat de soldaten die een psychisch letsel opliepen in de Eerste Wereldoorlog in de vergeetput zijn geraakt. Het zou dus interessant zijn om deze onderzoekspiste verder uit te diepen en hun geschiedenis weer te geven.

Vervolgens zou het ook boeiend zijn mocht dit onderzoek in een breder onderzoeksveld kunnen worden opgenomen. Toevallig waren de respondenten afkomstig uit West-Vlaanderen, Oost-Vlaanderen en Antwerpen. Maar hoe zit het voor heel België? Zouden er verschillen zichtbaar worden als je de Vlaamse provincies kon vergelijken? En is er verschil zichtbaar tussen Wallonië en Vlaanderen?

Tenslotte willen we nog meegeven dat er een schat aan ongebruikte en waardevolle informatie verborgen zit in de afgenomen interviews met de vijftien respondenten. Het is een verder te ontginnen gebied vol met herinneringen van de respondenten. Informatie die zij hebben verworven van hun (groot)vader, al dan niet rechtstreeks. Zij spreken in de interviews over de rehabilitatie, de oorlogswonden, de verzorging, de plaatsen waar ze verbleven tijdens de oorlog, de oud-strijdersbond, koningin Elisabeth, ... Een vervolgonderzoek is best mogelijk.

Bibliografie

Mondelingen bronnen

- Gesprek met *Helena Peeters* op 23 maart 2015
- Gesprek met *Katrien Peeters* op 11 maart 2015
- Gesprek met *Piet Peeters* op 16 maart 2015
- Gesprek met *Jan Peeters* op 1 maart 2015
- Gesprek met *Bert Peeters* op 6 mei 2014
- Gesprek met *Arie Janssens* op 8 april 2015
- Gesprek met *Dirk Janssens* op 5 mei 2014
- Gesprek met *Geert Maes* op 24 juni 2014
- Gesprek met *Familie Maes* op 27 februari 2012
- Gesprek met *Ben Jacobs* op 4 maart 2015
- Gesprek met *Daan Jacobs* op 4 maart 2015
- Gesprek met *Julia Mertens* op 20 maart 2015
- Gesprek met *Maarten Claes* op 11 april 2014
- Gesprek met *Henri Wouters* op 25 november 2014
- Gesprek met *Paulien Goosens* op 23 mei 2014

Websites

<http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?VW=T&DM=SLNL&PA=37360ned&D1=a&D2=a&D3=0-1%2c11%2c21%2c31%2c41%2c51%2c66&D4=0%2c10%2c20%2c30%2c40%2c50%2c56-1&HD=090710-1550&HDR=G1%2cT&STB=G2%2cG3>

http://statbel.fgov.be/nl/statistieken/cijfers/bevolking/sterfte_leven/tafels/

Werken

- Amara, M., D'Hooghe, V., Elaut, G., Vanden Bosch, H., & Vandeweyer, L. (2008). 1918: De kanonnen zwijgen, opnieuw vrede?; Catalogus van de gelijknamige tentoonstelling in het Algemeen Rijksarchief te Brussel.

- Amstrong, K. (2000). Ambiguity and remembrance: individual and collective memory in Finland. *American Ethnologist*, 27, 3, p. 591-608.
- Asseman, J. & Czaplicka, J. (1995). Collectieve Memory and Cultural Identity. *Cultural History/Cultural Studies*, 65, p. 125-133.
- Bleyen, J., & Van Molle, L. (2012). *Wat is mondelinge geschiedenis?* Leuven: Acco.
- Brants, C., & Brants, K. (2004). *Levende herinnering, De oorlog die nooit ophield 1914-1918*.
- Cole, T. (2002). Review: Scales of Memory, Layers of Memory: Recent Works on Memories of the Second World War and the Holocaust. *Journal of Contemporary History*, 37, 1, p. 129-138.
- De Schaepdrijver, S. (2014). *De Grootte Oorlog, Het Koninkrijk België tijdens de Eerste Wereldoorlog*. De Standaard.
- Hewer, C.J., & Roberts, R. (2012). History, culture and cognition: Towards a dynamic model of social memory. *Culture & Psychology*, 18, 2, p. 167-183.
- Hirst, W., & Fineberg, I.A. (2011). Psychological perspectives on collective memory and national identity: The Belgian Case. *Memory Studies*, 5, 1, p. 86-95.
- Horowitz, R. (1995). Oral History and the Story of America and World War II. *The Journal of American History*, 82(2), p. 617-624.
- Jones, E., & Wessely, S. (2006). Psychological trauma: a historical perspective. *History, Epidemiology, Treatment*, p. 217-220.
- Larsson, M. (2009). *Shattered Anzacs: living with the scars of war*. Sydney: University of New South Wales Press.
- Meire, J. (2002). *De tijd der traagheid: een diachronische-antropologische studie van de sociale herinnering aan de Eerste Wereldoorlog in de streek van Ieper*. (Unpublished doctoral dissertation). Katholieke Universiteit van Leuven, Faculteit Psychologie en Pedagogische Wetenschappen
- Nourkova, V. V., & Bernstein, D.M. (2010). Why Historical becomes Personal? Spontaneous historical content of individual autobiographical memory. *Psychology in Russia*, p. 257-277.
- Raymaekers, S., & Suissa, J. (2012). The Claims of Parenting: Reasons, Responsibility and Society. *Contemporary Philosophies and Theories in Education* 4, 1-34.

- Rim, Y. (1991). Coping Styles of (first- and second generation) Holocaust Survivors. *Person. Indivi.Diff*, 12, 12, p. 1315-1317.
- Rober, P. (2016). *Relatie en Gezinstherapie*. Leuven: Acco.
- Roper, M. (2000). Re-Remembering the Soldier Hero: The Psychic and Social Construction of Memory in Personal Narratives of the Great War. *History Workshop Journal*, 50, p. 181-183.
- Roper, M. (2014). The Unconscious work of history. *Cultural and Social History*, 11(2), 169-193. doi: 10.2752/147800414X13893661072717
- Roper, M. (2011). Nostalgia as an emotional experience in the Great War. *The Historical Journal*, 54(2), 421-451. doi: 10.1017/S001824X11000082
- Rosenheck, R. (1986). Impact of Posttraumatic Stress Disorder of World War II on the next Generation. *The journal of Nervouw and Mental Disease*, 174, 6, p. 319-327.
- Savin-Baden, M., & Howell Major, C. (2013). Data handling and coding. In. M. Savin-Baden & C. Howell Major (Red.), *Qualitative research. The essential guide to theory and practice* (pp. 183). Oxon: Routledge.
- Scharf, M., & Mayseless, O. (2011). Disorganizing Experiences in Second- and Third Generation Holocaust Survivors. *Qualitative Health Resaurch*, 21, 11, p. 1539-1553.
- Sixsmith, J., Sixsmith, A., Callender, M., & Corr, S. (2014). Wartime experiences and their implications for the everyday lives of older people. *Ageing and Society*, 34, 9, p. 1457-1481.
- Stone, C., van der Haegen, A., Luminet, O., & Hirst, W. (2014). Personally relevant vs. Nationally relevant memories: An intergenerational examination of World War II memories across and within Belgian French-speaking families. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, 3, p. 280-286.
- Thomson, A. (2006). Four Paradigm Transformations in Oral History. *The Oral History Review*, 34, 1. p. 47-70.
- Verstraete, P. & Van Everbroeck, C. (2014). *Verminkte stilte, De Belgische invalide soldaten van de Grootte Oorlog*. Namen: Presses Universitaires de Namur.